
В.М. Полішук

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

(програмні основи, змістові модулі,
інформаційне забезпечення)

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих
навчальних закладів

Суми
«Університетська книга»
2021

УДК 316.6(075.8)

ББК 88.5я73

П 50

Рекомендовано вченою радою Глухівського державного педагогічного університету (протокол № 8 від 28 квітня 2005 р.)

Рецензенти:

Я.О. Гошовський, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка;

Л.М. Коробка, кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка;

О.О. Ставицький, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Рівненської філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.

Лист № 14/18.2-3020 від 26.12.05

Поліщук В. М.

П 50 Соціальна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : навч. посібник / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2021. – 217 с.

ISBN 978-966-680-272-4

У посібнику викладений основний зміст соціальної психології як навчальної дисципліни. Пропонуються типові форми навчальної роботи, які сприяють успішному засвоєнню матеріалу, що вивчається.

Посібник підготовлений для впровадження в навчальний процес педагогічних університетів кредитно-модульної системи і є пробним.

Враховані основні вимоги до навчальної програми дисципліни (індивідуального розділу) як найважливішої частини ECTS – інформаційного пакета.

Адресований викладачам, студентам педагогічних університетів.

УДК 316.6(075.8)

ББК 88.5я73

ISBN 978-966-680-272-4

© Поліщук В.М., 2006

© ТОВ «ВТД «Університетська книга»,
2021

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Програмні матеріали	9
1.1. Навчальна програма з соціальної психології	9
1.2. Робоча навчальна програма з соціальної психології (індивідуальний розділ ECTS – інформаційного пакета)	16
Орієнтовний зразок титульної сторінки	16
Пояснювальна записка	17
Опис дисципліни	23
Розділ 2. Змістові модулі	34
<i>Модуль 1.</i> Соціальна психологія як наука і навчальний предмет ...	34
<i>Модуль 2.</i> Методи соціально-психологічного дослідження	76
<i>Модуль 3.</i> Проблема групи в соціальній психології	93
<i>Модуль 4.</i> Проблема особистості в соціальній психології	125
<i>Модуль 5.</i> Проблема спілкування	138
Розділ 3. Завдання для самоконтролю та екзаменаційного контролю	161
3.1. Завдання для самоконтролю	161
3.2. Питання до екзамену	166
Розділ 4. Орієнтовна тематика курсових та контрольних робіт	171
4.1. Орієнтовні тематичні напрямки курсових робіт	171
4.2. Варіанти контрольних робіт	173
Список літератури до курсу (вихідне інформаційне забезпечення)	184
<i>Додаток 1.</i> Основні вимоги до побудови анкети	191
<i>Додаток 2.</i> Соціометричний метод	194
<i>Додаток 3.</i> Парний рейтинг	208
<i>Додаток 4.</i> Орієнтовна схема соціально-психологічної характеристики учнівського класу	209
<i>Додаток 5.</i> Орієнтовна схема соціально-психологічної характеристики учня	211
<i>Додаток 6.</i> Десять заповідей, які сприяють гармонії міжособистісних стосунків (за І. Томаном)	213
<i>Додаток 7.</i> Негативні звички, які перешкоджають взаєморозумінню людей (за І. Томаном)	216

ПЕРЕДМОВА

У навчально-методичному посібнику здійснено спробу запровадити в педагогічних університетах на рівні кафедри кредитно-модульну систему навчання з соціальної психології – науки, яку в 30–50-х роках ХХ ст. спіткала трагічна доля педології, психотехніки, генетики.

На засвоєння курсу відводиться 3 кредити (108 годин). Зміст навчальної дисципліни побудований на основі найбільш відомих підручників і посібників з соціальної психології, зокрема: «Соціальної психології» (Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. – К., 1995; Савчин М.В. – Дрогобич, 2000; Орбан-Лембрик Л.Е. – К., 2003; Москаленко В.В. – К., 2005 та ін.), російських однойменних видань (за ред. А.В. Петровського. – М., 1988; Андреєвої Г.М. – М., 2001; Шибутані Т. – Ростов н/Д, 1998 та ін.), західноєвропейських джерел (Бандура А., Берн Е., Корнеліус Ж., Мід Дж. та ін.).

Використаний також авторський матеріал, який є результатом багаторічних узагальнень досягнень соціально-психологічної науки та власного досвіду з практики педагогічної діяльності.

Навчальний курс з соціальної психології – це низка змістових частин (модулів), які складаються з *лекційних і практичних занять, індивідуальної роботи під керівництвом викладача (ІРС), самостійної роботи студентів (СРС), вихідної бібліографії*. У кожному модулі передбачені опорні конспекти лекцій та вибіркове тлумачення основної термінології.

Максимальна кількість балів за кожний модуль може бути отримана в результаті якісного і своєчасного виконання завдань, оскільки інакше викладач змушений буде знижувати оцінку за спеціальною шкалою.

У процесі СРС, підготовки до практичних занять, ІРС студентам необхідно використовувати не лише літературу, яка подана в кожному модулі, а працювати з усім комплексом вихідного інформаційного забезпечення, зміст якого не може бути вичерп-

ним. Важливо звертатися до фахової періодики, зокрема журналів «Соціальна психологія», «Практична психологія та соціальна робота», «Початкова школа», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», газети «Освіта», «Освіта України» тощо.

Вихідне інформаційне забезпечення умовно поділяється на основне та додаткове. Водночас література, передбачена для використання на конкретних практичних заняттях, має власну класифікаційну специфіку, у чому легко переконатися, якщо порівняти обидва списки першоджерел. Автор свідомо здійснив цей крок, щоб студенти користувалися всіма першоджерелами, а не обмежувалися рамками тих, які пропонуються як першочергові для вивчення окремого модуля.

Посібник побудований, передусім, на основі принципів:

- 1) достовірності інформації;
- 2) системності викладу матеріалу, який призначений для використання в педагогічній діяльності;
- 3) встановлення міждисциплінарних зв'язків;
- 4) поєднання досягнень кредитно-модульної системи навчання з традиційними формами навчальної роботи у вищих навчальних закладах;
- 5) планомірної взаємодії суб'єктів навчального процесу (викладачів і студентів) на засадах діалогу та монологу.

Автор прагнув дотриматися всіх вимог, які висуваються до процедури реалізації кредитно-модульного навчання в системі роботи вищого навчального закладу на конкретних заняттях. Як наслідок, зібраний матеріал становить завершений інформаційний цикл, який передбачає різноманітні види діяльності викладача і студентів та дозволяє їм виокремити стратегічні й тактичні завдання в курсі вивчення навчальної дисципліни.

Опорні конспекти лекцій містять основні матеріали, передбачені навчальною програмою курсу для педагогічних університетів. Вони не є завершеним викладом інформації, це, скоріше, своєрідні «вузлові» пункти, «підказки», які допомагають студентам зорієнтуватися у величезному інформаційному масиві. Підібраний матеріал, на думку автора, є умовою соціально-психологічної підготовки педагога, обов'язковою складовою його професійної майстерності.

У деяких модулях автор свідомо уникає окремих складників лекційного плану, натомість пропонуючи розглядати їх на практичних заняттях. Крім того, не висвітлені в посібнику сплановані питання лекцій будуть з'ясовуватися викладачем безпосередньо на лекційних заняттях. Такий підхід сприяє раціона-

льному дозуванню часу, оскільки усувається необхідність деталізувати питання, основний зміст яких викладений в опорних лекціях, і навпаки. Ця навчальна стратегія передбачає розвиток у студентів умінь порівнювати інформаційний масив лекційних і практичних занять і водночас перешкоджає шаблонному сприйманню досконалих зразків основних напрямків тем, що є передумовою формування аналітичних якостей особистості. Завдання лектора полягає не стільки у фіксації основних напрямків тем, скільки в їх коментуванні, що підвищує рівень пізнавальної активності студентів.

Контрольні роботи, варіанти додаткових завдань можна застосовувати як елементи СРС або ІРС, поточного контролю. Тематика курсових робіт потенційно сприятиме виокремленню в студентів навчальних перспектив під час вивчення певних тем.

Важливе значення належить роботі з термінологією. Окремі визначення розглядаються на лекційних заняттях і в групі вихідних понять позначаються знаком (*). Решту слід опрацювати самостійно. Такий підхід конкретизує понятійний апарат, який необхідно засвоїти в процесі вивчення соціальної психології. Передбачається також опрацювання інших першоджерел, а не обмеження тими, що названі в цьому посібнику.

У додатках пропонуються способи проведення соціометричного методу, парного рейтингу тощо як результати авторської апробації у власній практичній діяльності, уривки праць інших вчених, що сприяють популяризації соціально-психологічного знання.

До беззаперечних переваг кредитно-модульної системи навчання належать переорієнтація студентів на індивідуальну роботу з викладачем та самостійне опрацювання наукової літератури. Крім того, вивільнення викладача від аудиторного навантаження потенційно сприяє його мобільності, а отже, розширює можливості для пізнання інтелектуального потенціалу кожного студента, забезпечує практичну, а не деклараційну реалізацію диференційованого підходу.

Посібник слід розглядати як пробний у впровадженні кредитно-модульної системи навчання, безпосереднє використання якого в навчальному процесі, імовірно, виявить резерви для подальшого вдосконалення його змісту. Водночас важливо зберегти здобутки традиційних форм навчання, тому вони також відображені в посібнику. Автор поділяє сумніви своїх рецензентів, коли нетипові навчальні технології розглядаються мало не панацеєю в розв'язанні актуальних освітніх проблем.

Українська система освіти, незважаючи на численні негаразди, не поступається за рівнем якості освіти західноєвропейських країн. Її входження в єдиний освітній простір має бути виваженим. Наша психолого-педагогічна історія знала немало різних методів навчання, які претендували на винятковість, однак не витримали випробувань на життєздатність, оскільки не давали ефективних результатів.

Освітня позиція України повинна полягати не в механічному застосуванні цієї форми навчання в системі роботи вищого навчального закладу та в пристосуванні до неї вітчизняних наукових досягнень. Навпаки, наші історичні методичні технології також мають бути засобом прогресування освіти, а не простим доповненням до пропонованих нам західноєвропейських.

Слід враховувати специфіку застосування кредитно-модульної системи на терені української педагогіки. Іншими словами, слід зберегти основні теоретичні засади вітчизняної психолого-педагогічної науки та пропагувати наукові здобутки українських учених. Тут має превалювати здоровий консерватизм, завдяки якому освітній простір України не втратив поступального руху в непростий для себе період кінця ХХ – початку ХХІ століття і залишився конкурентоспроможним. Зрештою, консерватизм врятував систему освіти в непростий час суспільних трансформацій.

Хоча Франція і Нідерланди за результатами своїх референдумів виступили у 2005 році проти Євросоюзу, однак проблема інтеграції європейської освіти залишається. Очевидно, справа тут не в протесті проти інтеграційних процесів, а в пошуку оптимальних засобів їх реалізації, які б задовольняли всіх суб'єктів Євросоюзу, зокрема сприяли збереженню їх національної самобутності. Тому кредитно-модульна система навчання, претендуючи на уніфікацію європейських освітніх систем, критеріїв оцінки знань тощо, повинна враховувати освітні реалії, неповторність кожної держави. Інакше виникне безальтернативна система освіти, як це було колись в СРСР.

Сподіваємося, що апробація матеріалу посібника з'ясує не лише переваги, які нині більше декларуються, а й недоліки кредитно-модульного навчання в умовах сучасної пізнавальної ситуації, що дозволить визначитися з його перспективами в системі освіти України.

Складність розробки таких посібників полягає у відсутності уніфікованого європейського освітнього простору. Для України це особливо складно, враховуючи тривалий період практичної

освітньої ізоляції в межах СРСР. Однак накопичена в наших вищих навчальних закладах на рівні кафедр інформаційна база про впровадження кредитно-модульної системи навчання в освітній процес з кожним роком прогресує і створює передумови для створення в майбутньому фундаментальних посібників з різних навчальних дисциплін.

Важливо розробити такий посібник, який мав би теоретико-прикладну спрямованість, зорієнтував учителя на реалізацію соціально-психологічних ідей та самостійний науковий пошук.

Зміст посібника, особливості викладу матеріалу можна використати для дистанційної системи навчання.

Автор висловлює вдячність за доречні побажання, зауваження, уточнення, які будуть враховані в подальших виданнях.

Програмні матеріали

1.1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Затверджена на засіданні вченої ради Глухівського державного педагогічного університету (протокол № 1 від 02.09.2004).

Соціальна психологія як наука і навчальний предмет. Предмет і завдання соціальної психології. Структура предмета соціальної психології. Соціально-психологічна реальність. Принципи соціальної психології. Соціальна психологія і соціологія. Проблеми соціальної психології. Завдання і перспективи соціальної психології.

Соціальна психологія і сучасне суспільство. Форми духовної діяльності. Зв'язок соціальної психології з іншими науками (соціальна філософія, соціологія, історія, педагогіка, політологія та ін.). Місце соціальної психології в системі психологічного знання (вікова психологія, педагогічна психологія, етнопсихологія та ін.). Соціальна і педагогічна психологія (Я.Л. Коломинський, А.А. Реан та ін.). Соціальна психологія і соціальна педагогіка. Соціально-психологічні особливості публіки та аудиторії. Соціальна психологія і психотехніка (О.К. Гастев, П.М. Керженцев та ін.). Соціальна психологія і психологія управління (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська, Є.Н. Кішкель, Л.Е. Орбан-Лембрик, Ф. Генон та ін.). Соціальна психологія і політична психологія.

Предмет, проблеми, завдання прикладної соціальної психології (Т.С. Яценко). Основні сфери застосування прикладної соціальної психології. Соціальна психологія педагогічного менеджменту. Тренінг міжособистісного спілкування (Д. Джонс).

Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології. Хронологічні етапи розвитку соціально-психологічного знання: 1. Античність (VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.). 2. Середньовіччя (VI–XIV ст.). 3. XVII ст. (актуалізація соціально-психологічних ідей). 4. XVIII – кінець XIX ст. (формування предмета соціальної психології). 5. XX–XXI ст. (розвиток соціальної психології як окремої галузі психологічного знання).

Основні етапи розвитку соціальної психології в XX ст. як віхи її досягнень: 1. Експериментально-прикладний етап (початок XX – 20-ті роки XX ст.) (Ф. Тейлор, Е. Мейо, Ч. Кулі, Г. Зіммель та ін.). 2. Експериментальний етап (20–50-ті роки XX ст.) (В.М. Бехтерев, К. Левін, В. Меде, Ф. Олпорт та ін.). 3. Становлення соціальної психології як окремої галузі психологічного знання (50–70-ті роки XX ст.). 4. Домінування соціально-психологічної проблематики в умовах глобалізації, інтегрування людських спільнот (кінець XX – початок XXI ст.).

Основні форми соціально-психологічного знання. Психологія народів (В. Вундт, М. Лацарус, О.О. Потебня, Г. Штейнталь). Психологія мас (Г. Лебон, С. Сігеле, Г. Тард). Психологія натовпу (Г. Лебон, М.К. Михайловський, Г. Тард, З. Фрейд). Теорія інстинктів соціальної поведінки (У. Мак-Дaugгалл). Соціологія (О. Конт) і психологія. Розвиток соціальної психології в СРСР: 1. 20–30-ті роки XX ст. – проблеми колективу, вивчення впливу колективу на особистість (Є.А. Аркін, В.М. Бехтерев, О.С. Залужний, Н.К. Крупська, А.С. Макаренко та ін.); дослідження психології соціалістичного змагання (Л.І. Братцева, М.Ф. Добринін, В.М. Коган, М. Маро-Левітіна, Д.І. Рейтинбарг та ін.); соціально-психологічні аспекти управління (Л. Бизов, Н.А. Вітке, О.К. Гастєв, Б.В. Бабин-Корень та ін.); проблеми психології умовних соціальних груп (вікових, професійних та ін.) (С.М. Доброгаєв, П.І. Люблінський та ін.); проблема спілкування (Л.С. Виготський, А.Б. Залкінд, П.І. Люблінський та ін.). Домінування соціологічного (Л.М. Войтоловський, М.О. Рейснер та ін.) та психологічного підходів (П.П. Блонський, К.М. Корнілов та ін.) в аналізі соціально-психологічних явищ. Соціальна психологія і педологія (Є.А. Аркін, І.А. Арямов, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, А.Б. Залкінд, О.С. Залужний, С.С. Моложавий та ін.). 2. 40-50-ті роки XX ст. – вплив колективу на розвиток творчого мислення (Є.Д. Варнакова); сім'я і розвиток особистості (Л.І. Божович, Є.П. Єресь, Л.С. Славина та ін.); вивчення соціально-психологічної проблематики в загальній, дитячій психології, психології праці (Б.Г. Ананьєв, М.Ф. Беляєв,

В.М. Колбановський, В.М. М'ясищев, П.А. Просецький, В.О. Сухомлинський та ін.). З. 60-90-ті роки ХХ ст. – виокремлення предмета соціальної психології як самостійної галузі психологічного знання (А.А. Бодалєв, О.Г. Ковальов, Є.С. Кузьмін, В.М. М'ясищев, Б.Д. Паригін, К.К. Платонов та ін.); створення підручників із соціальної психології (Г.М. Андреева, А.В. Петровський, Б.Ф. Поршнев та ін.).

Соціальна психологія в Україні (О.В. Киричук, М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко та ін.). Соціальна психологія в Росії (Г.М. Андреева, А.В. Петровський, А.А. Реан, Г.В. Старовойтова, М.Г. Ярошевський та ін.).

Основні напрямки наукового знання в сучасній зарубіжній соціальній психології (біхевіоризм, гуманістична психологія, когнітивна психологія, психоаналіз).

Основні вихідні поняття: біхевіоризм, гуманістична психологія, когнітивна психологія, класична теорія організації, «масова поведінка», неокласична теорія організації, «нова соціально-економічна парадигма», педагогіка, політологія, психотехніка, психоаналіз, психологія мас, психологія народів, соціологія, соціальна психологія, соціально-психологічна реальність, теорія інстинктів соціальної поведінки, філософія.

Методи соціально-психологічного дослідження. Методологічні основи соціально-психологічного дослідження. Загальні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження. Основні компоненти дослідження. Якісна характеристика дослідження. Принцип репрезентативності.

Спостереження. Експеримент. Опитування (бесіда, анкета, інтерв'ю). Тести («Ділові ситуації», діагностика міжособистісних стосунків Т. Лірі, методика PARI, методика Рене Жіля). «Решітка протистояння позицій». Референтометрія. Техніка репертуарних решіток (ТРР). Парний рейтинг. Соціометрія (І.П. Волков, Я.Л. Коломинський, Дж. Морено, В.І. Паніотто та ін.).

Вихідна обробка даних. Методи статистичної обробки соціально-психологічної інформації (рангова кореляція, лінійна кореляція). Основні види середніх значень.

Основні вихідні поняття: анкета, анкетування, бесіда, валідність, достовірність, експеримент, залежні змінні, інтерв'ю, методологія, надійність, незалежні змінні, парний рейтинг, принцип репрезентативності, референтометрія, соціометрія, спостереження, тест, техніка репертуарних решіток (ТРР), точність.

Проблема групи в соціальній психології. Поняття «групи» в соціальній психології. Історія досліджень «групи» як проблеми соціальної психології (С. Аш, Ч. Кулі, Е. Мейо, М. Шеріф та ін.). Основні підходи до вивчення малих соціальних груп: соціометричний (І.П. Волков, О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, Дж. Морено, В. Паніотто, В.А. Ядов та ін.); групова динаміка (К. Левін); психоаналіз (А. Байон, В. Бенніс, З. Фрейд, Г. Шепард, В. Шутц та ін.); інтеракціонізм (Дж. Мід). Види груп. Ознаки групи (А. Зандер, Д. Картрайт, Ж. Мартен, Г. Хоманс та ін.). Взаємостосунки в групі. Механізми групової динаміки: розв'язання внутрішніх групових суперечностей (А.Г. Кирпичник), «ідіосинкразичний кредит» (Е. Холландер), психологічний обмін (І. Олтмен, Д. Тейлор).

Мала група як соціально-психологічне явище (С.П. Слаква). Види малих груп, їх структура. Концепції і моделі розвитку малої групи: 1) двовимірна модель (А. Роарк, Г. Стенфорд, Б. Такмен); 2) одновимірна модель Е. Мабрі; 3) концепція діяльного опосередкування міжособистісних стосунків, або стратометрична (А.В. Петровський); 4) концепція поетапного розвитку групи, або параметрична (Л.І. Уманський, А.М. Лутошкін); 5) колектив як вищий рівень розвитку групи, що формується на засадах спільної соціальної та значущої діяльності (І.П. Волков, О.В. Киричук, О.С. Чернишов та ін.).

Стадії розвитку малої групи. Групові норми та нормативна поведінка. Груповий тиск. Типи конформної поведінки (В.Є. Чудовський). Рівні конформної поведінки. Вплив меншості на групу. Референтні групи (Р. Мертон, А.В. Петровський та ін.). Соціально-психологічний зміст групової згуртованості (Д. Картрайт, А. Лотт, Б. Лотт, А.В. Петровський, Л. Фестінгер). Міжособистісна сумісність (І.Б. Антонова, М.М. Обозов, А.М. Обозова, Р.М. Кричевський та ін.). Групові конфлікти (Р. Блейк, М. Вебер, Н.В. Гришина, Дж. Мутон та ін.). Лідерство і керівництво в малій групі. Стили лідерства і керівництва (Г.М. Андреева, Р. Блейк, К. Левін, Дж. Мутон, Б.Д. Паригін, Ф. Фідлер та ін.).

Прийняття групового рішення (Ч. Морріс, Л.І. Уманський, Д. Хакмен та ін.). Особливості та механізми групової дискусії. Психологічні особливості великих стабільних соціальних груп. Категорія великої групи як соціальних спільностей в соціальній психології. Класифікація великих соціальних груп (В.А. Грушин).

Концепція колективу А.С. Макаренка. Функції груп та колективів.

Етнічні групи (В. Вундт). Соціальна психологія і етнопсихологія. Ментальність (Б.А. Душков). Національний характер (М.О. Бердяєв, П.І. Гнатенко). Національна свідомість. Український національний характер (В. Винниченко, П. Гнатенко, О. Донченко, М. Костомаров, Ю. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, С. Таглін, Д. Чижевський та ін.).

Учнівський клас як різновид групи. Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку особистості в групі (А.В. Петровський). Механізми соціалізації в учнівській групі. Умови ефективної діяльності учнівського колективу. Соціально-психологічні наслідки збільшення чисельності колективу. Динаміка взаємостосунків у групах ровесників. Статева диференціація в групах дітей та її врахування в практиці педагогічної діяльності.

Особистість педагога як чинник становлення міжособистісних стосунків в учнівській групі.

Сім'я як різновид малої соціальної групи. Типи сім'ї. Функції сім'ї. Основні закономірності сімейного спілкування (Т.М. Афанасьева). Формування дитячої особистості в сім'ї (В.О. Сухомлинський). Сім'я і навколишня дійсність. Дитяча особистість і процес соціалізації (А.Б. Добрович). Соціально-психологічні аспекти сімейного виховання (В.П. Левкович).

Основні вихідні поняття: атракція, велика група, група, групове рішення, двовимірні моделі розвитку групи, зв'язки в групі (ієрархічні, повні, ланцюжкові, радіальні, фронтальні), згуртованість, «ідіосинкразичний кредит», інформаційний вплив, керівництво, колектив, компроміс, конформізм, конфлікт, лідерство, мала група, «меншість», нормативний вплив, одновимірні моделі розвитку групи, психологічна сумісність, референтність, стадії розвитку групи (номінальна, асоціація, кооперація, корпорація, автономія, колектив), чинники соціалізації.

Проблема особистості. Соціально-психологічні теорії особистості (І.Т. Блажава, Л.І. Божович, В.М. М'ясищев, К.К. Платонов, А.С. Прангшвілі, Д.М. Узнадзе та ін.). Соціально-психологічна структура особистості (Б.Г. Ананьєв, Є.С. Кузьмін, К.К. Платонов, Л.В. Сохань, В. Фрідріх та ін.).

Соціалізація як соціально-психологічна категорія. Філогенез і соціалізація. Онтогенез і соціалізація. Джерела, чинники та інститути соціалізації. Етапи соціалізації особистості. Чинники соціалізації (Н.В. Андреєнкова, Т. Шибутані та ін.). Статус особистості в групі як засіб референтного впливу в групі

(В.Б. Ольшанський, Т. Шибутані та ін.). Соціальні ролі в групі (Л.П. Буєва, І.С. Кон, Є.С. Кузьмін, Р. Ліптон, Т. Ньюком, Б.Д. іПаригін, Е.І. Шаріпов та ін.). Генезис ролі. Позиція особистості (А. Адлер). Позиція як інтегральна система вибіркових відносин особистості (Б.Г. Ананьєв, Є.В. Беляєв, Л.І. Божович, І.С. Кон, А. Кречмер, В.М. М'ясищев, Б.Д. Паригін та ін.). Соціальне очікування (М. Гомелаурі). Соціальна установка як центральний елемент позиції (Ф. Знанецький, В.М. М'ясищев, У. Томас, Д.М. Узнадзе, В.О. Ядов та ін.). Соціальна установка (атитюд) і реальна поведінка. Авторитет і престиж особистості.

Показники взаємного впливу в групі: соціальна фасилітація, соціальна інгібіція, публічний ефект, коакційний ефект, інтеракція.

Соціально-психологічні аспекти статі. Стать як предмет соціально-психологічного аналізу. Психологічна стать та статеворольова поведінка. Особливості формування чоловічої та жіночої особистості. Гендерні аспекти суспільного та індивідуального життя (Т.М. Говорун).

Основні західноєвропейські концепції про становлення особистості: психоаналіз (З. Фрейд); інтеракціонізм (І. Майшелл); теорія рис (Р. Кеттел, Г. Олпорт); гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс).

Основні вихідні поняття: авторитет, індивід, індивідуальність, інтеракція, коакційний ефект, особистість, позиція особистості, престиж, публічний ефект, роль, соціальна фасилітація, соціальна інгібіція, соціально-психологічна установка (атитюд), соціалізація, соціальне очікування, статус.

Проблема спілкування. Спілкування як соціально-психологічний феномен. Спілкування в структурі суспільних відносин і міжособистісних стосунків. Категорія спілкування в провідних вітчизняних авторських психологічних концепціях (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андреева, Г.С. Батищев, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, М.С. Каган, В.А. Кан-Калик, О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, О.О. Леонтьєв, М.І. Лісіна, Б.Ф. Ломов, А.В. Мудрик, К.К. Платонов, Л.О. Резников, С.Л. Рубінштейн, В.С. Соковнін, А.Д. Урсул та ін.).

Вікові типи спілкування (М.І. Лісіна, А.В. Мудрик, Д.Б. Ельконін та ін.). Основні бар'єри в міжособистісному спілкуванні. Позашкільне спілкування (І.С. Полонський).

Спілкування як форма вияву активності особистості. Сторони спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна) (Г.М. Андреева). Функції спілкування.

Спілкування як обмін інформацією. Види інформації. Засоби комунікації. Психологічна природа засобів спілкування. Психологічні особливості вербальної комунікації. Психологічні особливості невербальної комунікації. Проблема інтерпретації невербальної поведінки. Комунікативні бар'єри та способи їх подолання.

Спілкування як сприймання людьми одне одного. Почуття й емоції в спілкуванні. Психологічний вплив у процесі спілкування. Механізми взаєморозуміння (ідентифікація, егоцентризм, емпатія, рефлексія, каузальна атрибуція, стереотипізація, ефект ореолу, новизна об'єкта та ін.). Механізми психологічного впливу та соціально-психологічні форми його реалізації (зараження, паніка, навіювання, наслідування, мода, чутки, плітки). Стратегії і тактики психологічного впливу. Правила ефективного психологічного впливу. Труднощі міжособистісного спілкування. Психологія утрудненого спілкування. Самотність, аутичність і відчуження як форми дефіцитного спілкування.

Спілкування як взаємодія. Різновиди взаємодії. Структурний аналіз міжособистісної взаємодії. Соціально-психологічні типи взаємодії. Конфлікт як особливий вияв конкурентної взаємодії. Експериментальні схеми реєстрації взаємодії.

Місце спілкування в системі взаємовідносин людей і його соціально-психологічні механізми. Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування. Соціальна установка і процес спілкування.

Соціально-психологічні основи педагогічної діяльності. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі як феномен соціально-психологічної реальності. Особливості міжособистісної взаємодії в шкільному середовищі. Проблема управління педагогічним колективом. Стили педагогічного спілкування. Соціальні педагогічні ролі (В.С. Агеєв, Г.М. Андреева, Н.П. Анікеєва та ін.). Особистість педагога як важливий чинник становлення дитячого колективу. Соціально-психологічні основи авторитету. Особливості спілкування з сім'єю як різновидом малої групи.

Основні вихідні поняття: бар'єри спілкування, зараження, засоби комунікації, інформація (спонукальна, констатувальна, аксіальна, ретяльна), матеріальне спілкування, механізми взаєморозуміння (егоцентризм, емпатія, ефект новизни, ефект ореолу, ефект первинності, ідентифікація, каузальна атрибуція, рефлексія, стереотипізація), міжособистісне спілкування, соціально-психологічний клімат, соціальні педагогічні ролі, стилі

педагогічного спілкування (авторитарний, ліберальний, демократичний та ін.), способи впливу (зараження, мода, навіювання, наслідування, переконання, паніка, плітки, чутки), спілкування, сторони спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна).

1.2. РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

(індивідуальний розділ ECTS – інформаційного пакета)

Орієнтовний зразок титульної сторінки

Міністерство освіти і науки України
Глухівський державний педагогічний університет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи

« _____ » _____

Напрямок: 0101 Педагогічна освіта

Робоча навчальна програма

з соціальної психології для спеціальності 7.010107 «Практична психологія»

Код навчальної дисципліни _____.*

Статус дисципліни: нормативна

Факультет (до якого належить кафедра): природничий

Кафедра психології

На зворотній сторінці вказується таке:

Програму склав В.М. Поліщук _____ (підпис)

Схвалено на засіданні кафедри психології, протокол № 12 від 15.04.2005 р.

Зав. кафедри _____ (підпис)

Робоча програма розглянута і схвалена методичною радою факультету, протокол № 6 від 27.04.2005 р.

Голова методичної ради _____ (підпис)

Декан факультету _____ (підпис)

* Код дисципліни створюється на основі цифрових або буквених позначень, які відображають шифр циклу в навчальному плані, шифр кафедри, шифр освітньо-кваліфікаційного рівня тощо.

Пояснювальна записка

Робоча навчальна програма є нормативним документом вищого закладу освіти, призначена для спеціальності «Практична психологія» і складена відповідно до вимог, які висуваються до змісту соціальної психології як науки і навчальної дисципліни. Розділи програми відображають узагальнену інформацію з соціальної психології найбільш відомих першоджерел кінця ХІХ – ХХ ст. (передусім радянської психології) та останні досягнення вітчизняних науковців початку ХХІ ст., особливо КДУ ім. Т.Г. Шевченка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України та Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника.

У програмі відображено також авторську позицію щодо можливості застосування у вищих навчальних закладах кредитно-модульної системи навчання.

Деякі елементи методики кредитно-модульного навчання запозичені з практики діяльності Хмельницького національного університету, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Ураховані також наукові здобутки кафедри психології Глухівського державного педагогічного університету.

Практично всі розділи програми, а передусім «Проблема спілкування», відображають емпіричний матеріал, який систематизує найбільш значущу інформацію з життя сучасної системи освіти.

Навчальний час для вивчення предмета визначено з розрахунку, що блок психологічних дисциплін у системі підготовки фахівців з подвійних спеціальностей є пропорційним іншому напрямку підготовки (з біології, дошкільного виховання, початкового навчання та ін.).

Зміст соціальної психології передбачає з'ясування основних тенденцій розвитку групи та становлення особистості в групі. Наголошується, що сутність соціально-психологічного

розвитку особистості обумовлюється природою групового впливу на неї. Як наслідок, одним із пріоритетних завдань у вивченні соціальної психології є з'ясування структури життєвого простору особистості. Зазначається, що вчитель має вміти створювати навчально-виховні ситуації на засадах рівноправності, ділового партнерства, прогнозування можливих у розвитку соціальних подій.

До робочої програми входять навчально-тематичний план, тижневий розподіл навчального навантаження, пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури тощо.

1. Зміст програми. У межах трьох кредитів інформація дозується для проведення спланованих форм навчальної роботи: лекційних, практичних занять, самостійної роботи студентів (СРС), індивідуальної роботи студентів під керівництвом викладача (ІРС), поточного контролю. Як правило, кілька розділів програми складають один змістовий модуль, який має власну систему основних вихідних понять. Обсяг навчальних завдань визначається кількістю навчальних годин для їх розв'язання і є посилюючим для студентів.

2. Рівень проблемності тематичних напрямків програми. Попередні умови – попередні компетенції, якими мають володіти студенти на початку засвоєння навчального курсу з соціальної психології:

- 1) знання основ філософії, загальної психології, загальної педагогіки, вікової та педагогічної психології;
- 2) знання тематичного інформаційного забезпечення, яке пропонується до цих навчальних дисциплін.

Список першоджерел з соціальної психології складається з підручників, навчально-методичних посібників, монографій і використовується з метою навчити студентів самостійно працювати з інформаційним масивом на основі напрямків, визначених викладачем на лекційних заняттях.

Мета курсу – усвідомлення значущості знань про соціально-психологічний розвиток особистості в умовах організованих та неорганізованих чинників соціального впливу.

Завдання курсу:

- 1) з'ясування структури предмета соціальної психології;
- 2) вивчення динаміки та закономірностей соціально-психологічного розвитку особистості;
- 3) аналіз механізмів групової взаємодії в учнівській групі;

- 4) усвідомлення місця соціальної психології в системі психологічної науки.

Прогнозовані результати:

- 1) стратегія – формування соціально-психологічної підготовки як складової професійної педагогічної майстерності;
- 2) основні очікування – знання змісту феноменів «особистість у групі», «група», «спілкування», «методи дослідження» в контексті соціально-психологічного розвитку особистості;
- 3) знання соціально-психологічних основ навчання, виховання, педагогічного впливу та вміння зіставляти їх з практикою педагогічної діяльності на засадах особистісно-орієнтованого підходу.

3. *Обов'язкові та вибіркові розділи програми.* Усі розділи програми є обов'язковими.

4. *Викладацький склад.* Передбачено, що в процесі навчання будуть задіяні два викладачі (кандидат наук, доцент – для проведення лекцій, самостійної роботи, консультацій, поточного контролю, іспиту; асистент – для проведення практичних занять, індивідуальної роботи зі студентами).

5. *Тривалість вивчення індивідуального розділу.* Вивчення навчального курсу здійснюється протягом двох семестрів: з 01.09 поточного року по 01.07 наступного року (1-й семестр – 46 годин, 2-й семестр – 62 години).

6. *Форми та методи навчання.* Лекція – монолог викладача з елементами активізації пізнавальної діяльності студентів. Практичне заняття – закріплення студентами з допомогою викладача програмних напрямків за заздалегідь складеним планом. Індивідуальна робота студентів (ІРС) – самостійне виконання тематичних завдань, яке супроводжується консультуванням викладача. Самостійна робота студентів (СРС) – самостійне індивідуальне виконання тематичних завдань, яке не передбачає обов'язкового консультування. Умовою успішної реалізації практичних занять, ІРС, СРС є поточний контроль як елемент аудиторної роботи. Підсумковий іспит у кредит навчального курсу не входить і проводиться для студентів, які мають можливість підвищити загальний бал за результатами навчання протягом навчального року.

Важливою складовою навчального курсу є засвоєння понять. Очевидно, що цілісність осмислення інформації студентами залежить від рівня їх самостійної пошукової роботи. Зміст понять з'ясовується на лекціях, практичних заняттях або одночасно на обох заняттях, деякі запропоновані для розгляду безпосередньо

в групі вихідних понять, решту студентам потрібно самостійно формулювати на основі роботи з першоджерелами (елемент ІРС).

7. Шкала оцінювання.

7.1. *Лекційні заняття та практичні заняття* (зазначена шкала не є обов'язковою).

- 1 бал: відсутність студента на занятті з поважних причин;
- 2 бали: відсутність студента на занятті з неповажних причин.

7.2. *Практичні заняття. Тематичний контроль (усний або письмовий).*

- 3 бали: відмінний рівень (90–100% інформації);
- 2 бали: достатній рівень (75–89% інформації);
- 1 бал: задовільний рівень (60–74% інформації);
- 0 балів: незадовільний рівень (34–59% інформації).

7.3. *ІРС.*

- 2 бали: вчасне та якісне виконання всіх завдань;
- 1 бал: якісне але невчасне виконання завдань;
- 0 балів: невчасне (вчасне) і неякісне виконання завдань;
- 1 бал: відсутність виконаних завдань.

7.4. *СРС.*

- 5 балів: відмінний рівень (90–100% інформації);
- 4 бали: достатній рівень (75–89% інформації);
- 3 бали: задовільний рівень (60–74% інформації);
- 2 бали: незадовільний рівень (35–59% інформації);
- 0 балів: дуже низький рівень (1–34% інформації).

7.5. *Поточний контроль* (письмовий або усний). Передбачається для кожного модуля.

8. Критерії оцінювання (основні орієнтири).

8.1. *Відмінний рівень*: знання основних положень матеріалу, історії проблеми, термінології; уміння здійснювати міжпредметні зв'язки, самостійно наводити приклади, продукувати ідеї, визначати прикладні напрямки використання теоретичного матеріалу.

8.2. *Достатній рівень*: знання основних положень матеріалу, історії проблеми, термінології; уміння здійснювати міжпредметні зв'язки з допомогою викладача; переважає репродуктивний виклад інформації.

8.3. *Задовільний рівень*: домінує репродуктивний виклад інформації; труднощі в проведенні міжпредметних зв'язків навіть з допомогою викладача; знання основної термінології.

8.4. *Незадовільний рівень*: фрагментарне засвоєння матеріалу; його повторне відтворення відбувається з аналогічними помилками.

8.5. *Дуже низький рівень*: відсутні елементарні уявлення про роль соціальної психології як галузі наукового знання.

9. *Структура змістових модулів та система їх контролю.**

Змістовий модуль 1. Соціальна психологія як наука і навчальний предмет**

Розділ 1. Предмет і завдання соціальної психології.

Розділ 2. Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології:

- 1) лекція;
- 2) практичне заняття 1; ІРС (зведений термінологічний словник, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури);
- 3) практичне заняття 2; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури);

Максимальна кількість балів – 24.

Змістовий модуль 2. Методи соціально-психологічного дослідження

Розділ 3. Методи соціальної психології:

- 1) лекція;
- 2) практичне заняття; ІРС (зведений термінологічний словник, набуття практичних умінь роботи з соціометричним методом дослідження); СРС (набуття практичних умінь роботи із зазначеними способами дослідження, які вказуються в змісті СРС).

Максимальна кількість балів – 14.

Змістовий модуль 3. Проблема групи в соціальній психології

Розділ 4. Міжособистісні стосунки в групі.

Розділ 5. Основні закономірності розвитку учнівської групи.

Розділ 6. Сім'я як різновид соціальної групи:

- 1) лекція 1; лекція 2;
- 2) практичне заняття 1; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури);

*Успішне складання іспиту (екзамену) – 5 балів (дозволяється особам, які мають поточний підсумковий бал на межі показників відсоткової шкали).

**У кожному модулі передбачається поточний контроль (максимальна оцінка – 4 бали, мінімальна – 1 бал).

- 3) практичне заняття 2; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури), СРС (тези, список використаної літератури).

Максимальна кількість балів – 24.

Змістовий модуль 4. Проблема особистості

Розділ 7. Особистість і група:

- 1) лекція;
- 2) практичне заняття; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури).
- 4) поточний контроль (4 бали).

Максимальна кількість балів – 14.

Змістовий модуль 5. Проблема спілкування

Розділ 8. Спілкування як соціально-психологічний феномен.

Розділ 9. Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування:

- 1) лекція 1; лекція 2;
- 2) практичне заняття 1; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури);
- 3) практичне заняття 2; ІРС (зведений термінологічний словник, тези, список використаної літератури); СРС (тези, список використаної літератури).

Максимальна кількість балів – 24.

Таблиця 1.1. Розподіл балів у модулях та змістових модулях

Модуль 1					Модуль 2					Модуль 3				
Аудиторна робота					Індивідуальна робота (ІРС)					Самостійна робота (СРС)				
Зм. 1	Зм. 2	Зм. 3	Зм. 4	Зм. 5	Зм. 1	Зм. 2	Зм. 3	Зм. 4	Зм. 5	Зм. 1	Зм. 2	Зм. 3	Зм. 4	Зм. 5
10	7	10	7	10	4	2	4	2	4	10	5	10	5	10
44					16					40				
Максимальна кількість балів – 100.														

Таблиця 1.2. Шкала оцінювання знань, умінь, навичок

№ пор.	Оцінка ECTS	Бали	П'ятибальна система
1	A	90–100	відмінно
2	BC	75–89	добре
3	DE	60–74	задовільно
4	FX	35–59	незадовільно з можливістю повторного складання
5	F	1–34	незадовільно з перескладанням комісії

Опис дисципліни*

Початкова сторінка опису

Характеристика дисципліни	Напрямок підготовки, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Академічний календар, види занять
Кількість кредитів ECTS – 3 Модулів – 3 Змістових модулів – 5 Загальний обсяг навчального навантаження – 108 годин	Напрямок підготовки: 0101 "Педагогічна освіта" ОКР – бакалавр Спеціальності: 1) 7.010103 "Педагогіка і методика середньої освіти. Біологія"; 7.010107 "Практична психологія"; 2) 7.010102 "Початкове навчання"; 7.010107 "Практична психологія"	Статус дисципліни – нормативна Курс – 3 Семестр: 5–6 Розподіл навчального навантаження: лекцій – 24 год.; практичних занять – 20 год.; лабораторних занять – відсутні; поточний контроль – 10 год.; СРС – 27 год.; ІРС – 27 год. Підсумковий контроль – екзамен (6-й семестр)

* Під таблицею можна розмістити анотацію, яка з'ясує місце навчальної дисципліни в структурно-логічній схемі підготовки фахівців.

Навчально-тематичний план (структура залікових кредитів)

№ пор.	Змістові модулі / Розділи	Всього занять	Ауд. заняття	Лекції	Практ. заняття	Поточний контроль	І Р С	С Р С
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	<p>М. 1. Соціальна психологія як наука і навчальний предмет</p> <p>Р. 1. Предмет і завдання соціальної психології.</p> <p>Р. 2. Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології</p>	26	12	6	4	2	7	7
2	<p>М. 2. Методи соціально-психологічного дослідження</p> <p>Р. 3. Методи соціальної психології</p>	20	10	4	4	2	5	5
3	<p>М. 3. Проблема групи в соціальній психології</p> <p>Р. 4. Міжособистісні стосунки в групі.</p> <p>Р. 5. Основні закономірності розвитку учнівської групи.</p> <p>Р. 6. Сім'я як різновид соціальної групи</p>	22	12	6	4	2	5	5
4	<p>М. 4. Проблема особистості</p> <p>Р. 7. Особистість і група</p>	20	10	4	4	2	5	5
5	<p>М. 5. Проблема спілкування</p> <p>Р. 8. Спілкування як соціально-психологічний феномен.</p> <p>Р. 9. Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування</p>	20	10	4	4	2	5	5
Всього		108	54	24	20	10	27	27

Тижневий розподіл навчального навантаження*

№ пор.	Місяці	Навчальне навантаження	Тижні	Лекції	Практ. заняття	ІРС	СРС	Поточний контроль
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Вересень	14	1	2				
			2	2				
			3	2	2			
			4		2	2	2	
2	Жовтень	12	1			2	2	
			2			2	2	
			3			1	1	
			4					2
3	Листопад	12	1	2				
			2	2				
			3		2			
			4		2	2	2	
4	Грудень	8	1			2	2	
			2			1	1	
			3					2
			4					
5	Січень	0	1					
			2					
			3					
			4					
6	Лютий	14	1	2				
			2	2				
			3	2	2			
			4		2	2	2	
7	Березень	10	1			2	2	
			2			1	1	
			3					2
			4	2				
8	Квітень	16	1	2	2			
			2		2	2	2	
			3			2	2	
			4			1	1	
9	Травень	14	1					2
			2	4				
			3		2			
			4		2	2	2	
10	Червень	8	1			2	2	
			2			1	1	
			3					2
			4					
Всього		108	*	24	20	27	27	10

*Навчальні тижні можна позначати конкретними календарними датами.

1	2
<p>Змістовий модуль 3. Проблема групи в соціальній психології</p> <p><i>Розділ 4.</i> Міжособистісні стосунки в групі.</p> <p><i>Розділ 5.</i> Основні закономірності в розвитку учнівської групи.</p> <p><i>Розділ 6.</i> Сім'я як різновид соціальної групи.</p> <p><i>Лекція 1.</i> Проблема групи як центральна проблема соціальної психології</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Історія проблеми. 2. Психологічна природа малих і великих груп. 3. Порівняльна характеристика групи і колективу. <p><i>Анотація.</i> Група є центральною проблемою соціальної психології (аналізуються основні підходи у вивченні феномену, визначаються основні функції групи тощо). Здійснюється порівняння соціально-психологічних характеристик групи і колективу. Подається система аргументів, що поза соціальним оточенням, де вирішальна роль належить малим групам, неможливо з'ясувати психологію особистості.</p> <p><i>Лекція 2.</i> Міжособистісні стосунки в учнівській групі</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Учніський клас як різновид групи. 2. Основні закономірності розвитку учнівської групи. 3. Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку групи. 4. Сім'я і її вплив на міжособистісні стосунки в учнівській групі. <p><i>Анотація.</i> Аналізуються досягнення радянської психології про учнівську групу (Я.Л. Коломинський, А.В. Петровський). Актуалізується значення теоретичної і практичної наукової спадщини А.С. Макаренка, яка сьогодні не втратила свого значення. Вивчається динаміка взаємостосунків у групах ровесників. Без допомоги сім'ї педагогу неможливо самостійно долати зовнішні негативні соціальні чинники, які впливають на дитячу особистість.</p>	<p>6</p> <p>4</p> <p>2</p>
<p>Змістовий модуль 4. Проблема особистості в соціальній психології</p> <p><i>Розділ 7.</i> Особистість і група.</p> <p><i>Лекція.</i> Місце особистості в системі групових стосунків</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття особистості в соціальній психології. 2. Показники місця особистості в системі взаємних стосунків. 3. Проблеми соціалізації особистості в групі. 4. Основні західноєвропейські концепції становлення особистості. <p><i>Анотація.</i> Вивчається соціально-психологічна структура особистості. Система показників місця особистості в системі міжособистісних стосунків (авторитет, позиція, соціальне очікування, соціально-психологічна установка, статус, роль, установка, престиж) визначає певний стан її самопочуття. З'ясовуються прикладні аспекти західноєвропейських теорій становлення особистості (психоаналіз, інтеракціонізм, теорія рис, гуманістична психологія).</p>	<p>4</p> <p>4</p>

1	2
Змістовий модуль 5. Проблема спілкування	4
<i>Розділ 8.</i> Спілкування як соціально-психологічний феномен.	
<i>Розділ 9.</i> Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування.	
<i>Лекція.</i> Спілкування та особистісний розвиток у групі	2
1. Спілкування як соціально-психологічне явище.	
2. Особливості спілкування.	
3. Вікова періодизація і процес спілкування.	
<i>Анотація.</i> Аналізуються основні методологічні позиції у вивченні психологічного змісту спілкування. Розглядаються класифікаційні системи типів і видів спілкування. З'ясовуються бар'єри в спілкуванні, вплив на процес спілкування вікових та індивідуальних відмінностей дитячої особистості.	
<i>Лекція 2.</i> Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування	2
1. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі.	
2. Проблема управління педагогічним колективом.	
3. Соціальні педагогічні ролі (В.С. Агеєв, Н.П. Анікєєва та ін.).	
<i>Анотація.</i> Аналізується соціально-психологічний клімат як феномен групових взаємин. Визначаються його основні умови. Вивчаються типові позиції педагогів, які забезпечують (не забезпечують) формування сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному та учнівському середовищі.	
Всього лекцій (годин)	24

Зміст практичних занять

Змістові модулі (теми практичних занять, літературні джерела)	Кількість годин
1	2
Змістовий модуль 1. Соціальна психологія як наука і навчальний предмет	4
<i>Практичне заняття 1.</i> Предмет і завдання соціальної психології	2
1. Структура предмета соціальної психології. Завдання соціальної психології.	
2. Принципи соціальної психології.	
3. Основна проблематика соціальної психології.	
4. Основні форми соціально-психологічного знання.	
<i>Практичне заняття 2.</i> Соціальна психологія і суспільство	2
1. Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології.	
2. Розвиток соціальної психології в СРСР.	
3. Соціальна психологія в Росії (Г.М. Андреева, А.В. Петровський, А.А. Реан, Г.В. Старовойтова, М.Г. Ярошевський та ін.).	
4. Особливості становлення соціальної психології в Україні (О.В. Киричук, М.Н. Корнев, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко та ін.).	
5. Основні напрямки наукового знання в сучасній зарубіжній соціальній психології (психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, гуманістична психологія).	

1	2
6. Місце соціальної психології в системі наукового знання (політологія, філософія, історія, соціологія, педагогіка тощо).	
Змістовий модуль 2. Методи соціально-психологічного дослідження	4
<i>Практичне заняття.</i> Методи соціальної психології	4
1. Основні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження.	
2. Порівняльна характеристика спостереження і експерименту.	
3. Опитування як метод соціально-психологічного дослідження (бесіда, анкетування, інтерв'ю).	
4. Методи статистичної обробки соціально-психологічної інформації.	
Змістовий модуль 3. Проблема групи в соціальній психології	4
<i>Практичне заняття 1.</i> Група як соціально-психологічне явище	2
1. "Група" й "колектив" як вихідні соціально-психологічні поняття. Проблема вивчення групи (колективу) в радянській і західноєвропейській соціальній психології.	
2. Стадії розвитку групи (колективу) і відповідні їм зв'язки.	
3. Соціальні норми в групі.	
4. Функції групи.	
5. Сім'я як різновид групи. Формування дитячої особистості в сім'ї (В.О. Сухомлинський).	
<i>Практичне заняття 2.</i> Міжособистісні стосунки в учнівській групі	2
1. Механізми соціалізації в учнівській групі. Чинники соціалізації.	
2. Статева диференціація в групах дітей та її врахування в практиці педагогічної діяльності.	
3. Проблема лідерства в соціальній психології.	
Змістовий модуль 4. Проблема особистості в соціальній психології	4
<i>Практичне заняття.</i> Поняття особистості в соціальній психології	4
1. Структура особистості в соціальній психології. Етапи та чинники соціалізації особистості.	
2. Показники місця особистості в системі взаємних стосунків.	
3. Лідерство в групі.	
Змістовий модуль 5. Проблема спілкування	4
<i>Практичне заняття 1.</i> Спілкування як соціально-психологічний феномен.	2
1. Поняття про спілкування. Основні типи спілкування.	
2. Місце спілкування в системі взаємостосунків людей і його соціально-психологічні механізми.	
3. Механізми взаєморозуміння.	
4. Конфлікт як особливий прояв конкурентної взаємодії у спілкуванні.	
<i>Практичне заняття 2.</i> Міжособистісні стосунки в системах "педагог – педагог", "педагог – учні"	2
1. Педагогічна діяльність і її соціально-психологічна характеристика.	
2. Особливості міжособистісної взаємодії в шкільному середовищі.	
3. Психологічні основи авторитету.	
Всього практичних занять (годин)	20

Зміст індивідуальної роботи (ІРС) та самостійної роботи (СРС)

Змістові модулі, теми лекцій, їх анотації	Кількість годин (ІРС/СРС)
1	2
<p>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. Соціальна психологія як наука і навчальний предмет</p> <p>Практичне заняття 1. Предмет і завдання соціальної психології. Основні вихідні поняття: 1) психотехніка; 2) соціальна психологія; 3) соціально-психологічна реальність*; 4) соціологія*; 5) форми соціально-психологічного знання* (психологія народів, психологія мас, теорія інстинктів соціальної поведінки). <u>ІРС.</u> 1. Робота з термінологією. 2. Соціальна психологія і соціальна педагогіка. Соціальна психологія і психотехніка (О.К. Гастев, П.М. Керженцев). Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури. <u>СРС.</u> Предмет, завдання і коло проблем прикладної соціальної психології. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології (Т.С. Яценко). Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p> <p>Практичне заняття 2. Соціальна психологія і суспільство. <i>Основні вихідні поняття:</i> 1) біхевіоризм; 2) гештальтпсихологія; 3) історія; 4) гуманістична психологія*; 5) класична теорія організації*; 6) когнітивізм; 7) "масова поведінка"; 8) "нова соціально-економічна парадигма"; 9) педагогіка; 10) політологія; 11) психоаналіз*; 12) філософія. <u>ІРС.</u> 1. Робота з термінологією. 2. Соціальна психологія і психологія управління (А.М. Бандурка, Ф. Генон, Л.Е. Орбан-Лембрик та ін.). Соціальна психологія і політична психологія (В. Васютинський та ін.). Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури. <u>СРС.</u> Основні сфери застосування прикладної соціальної психології. Соціальна психологія менеджменту. Тренінг міжособистісного спілкування (Д. Джонс). Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p>	<p>14 (7–7)</p> <p>8 (4–4)</p> <p>6 (3–3)</p>
<p>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. Методи соціально-психологічного дослідження.</p> <p>Практичне заняття. Методи соціальної психології <i>Основні вихідні поняття:</i> 1) анкетування*; 2) бесіда (групова та індивідуальна) – отримання інформації з допомогою діалогу шляхом створення довірливих взаємин між експериментатором та піддослідним; 3) валідність*; 4) достовірність*; 5) експеримент*; 6) залежні змінні – реакції піддослідного на цілеспрямований експериментальний вплив; 7) інтерв'ю*; 8) контент-аналіз*; 9) методологія*; 10) надійність*; 11) незалежні змінні – цілеспрямовані впливи експериментатора на піддослідного в процесі дослідження; 12) парний рейтинг*; 13) принцип репрезентативності*; 14) референтометрія*; 15) соціометрія*; 16) спостереження*; 17) тест*; 18) техніка репертуарних решіток (ТРР)*; 19) точність*.</p>	<p>10 (5–5)</p>

1	2
<p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Особливості застосування соціометричного методу дослідження та парного рейтингу. Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) набуття практичних умінь роботи з соціометричним методом дослідження.</p> <p><i>CPC.</i> Особливості застосування техніки репертуарних решіток (ТРР), решітки протистояння позицій, референтометрії, тестів ("Ділові ситуації", діагностика міжособистісних стосунків Т. Лірі, методика PARI, методика Рене Жіля).</p> <p>Результат: набуття практичних умінь роботи з названими способами дослідження.</p>	
<p>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. Проблема групи в соціальній психології</p> <p>Практичне заняття 1. Група як соціально-психологічне явище</p> <p><i>Основні вихідні поняття:</i> 1) атракція; 2) велика група; 3) група; 4) групове рішення; 5) груповий тиск; 6) двовимірні моделі розвитку групи; 7) зв'язки в групі (ієрархічні, повні, ланцюжкові, радіальні, фронтальні)*; 8) згуртованість*, 9) "ідіосинкразичний кредит"*; 10) інформаційний вплив; 11) керівництво; 12) колектив*; 13) конфлікт; 14) лідерство*; 15) мала група*; 16) нормативний вплив; 17) одновимірні моделі розвитку групи*; 18) сім'я*; 19) стадії розвитку групи (номінальна, асоціація, кооперація, корпорація, автономія, колектив)*.</p> <p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Мала група як соціально-психологічне явище (С.П. Славва). 3. Концепції і моделі розвитку малої групи: двовимірна модель (Б. Такмен, Г. Стенфорд, А. Роарк). Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури.</p> <p><i>CPC.</i> 1. Етнічні групи (В. Вундт). 2. Соціальна психологія і етнопсихологія. 3. Ментальність (Б.А. Душков). Національний характер (М.О. Бердяєв, П.І. Гнатенко). Національна свідомість. Український національний характер (В. Винниченко, П.І. Гнатенко, О. Донченко, М. Костомаров, Ю. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, С. Таглін, Д. Чижевський та ін.). 4. Соціально-психологічні аспекти сімейного виховання (В.П. Левкович). Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p> <p>Практичне заняття 2. Міжособистісні стосунки в учнівській групі</p> <p><i>Основні вихідні поняття:</i> 1) компроміс; 2) конформізм; 3) "меншість"; 4) психологічна сумісність; 5) референтність*; 6) чинники соціалізації.</p> <p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Груповий тиск, конформізм, конформність. Типи конформної поведінки (В.Е. Чудновський). Рівні конформної поведінки. Вплив меншості на групу (С. Московічі, К. Фошо, Е. Лаж, М. Нафршоу). Референтні групи (П. Мертон, А.В. Петровський). Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури.</p> <p><i>CPC.</i> Соціально-психологічний зміст групової згуртованості (Л. Фестінгер, А. Лотт, Б. Лотт, Д. Картрайт, А.В. Петровський). Міжособистісна сумісність (М.М. Обозов, А.М. Обозова, Р.М. Кричевський, І.Б. Антонова). Групові конфлікти (М. Вебер, Н.В. Гришина, Р. Блейк, Дж. Мутон). Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p>	<p>10 (5–5) 6 (3–3)</p> <p>4 (2–2)</p>

1	2
<p>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. Проблема особистості в соціальній психології</p> <p>Практичне заняття. Поняття особистості в соціальній психології</p> <p><i>Основні вихідні поняття:</i> 1) авторитет – суспільне визнання, престиж осіб, груп, інституцій; спирається на цінності в певному суспільстві; особи, інституції, які користуються визнанням; 2) індивід – конкретна істота; 3) індивідуальність – комплекс соціальних (асоціальних) якостей, які є властивими для окремої особистості і роблять її неповторною, несхожою на оточення; 4) інтеракція*, 5) коакційний ефект*, 6) особистість*; 7) позиція особистості*; 8) престиж*; 9) публічний ефект; 10) роль*; 11) соціальна фасилітація*; 12) соціальна інгібіція*; 13) соціальна установка*; 14) соціалізація*; 15) соціальне очікування*; 16) статус*.</p> <p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Етапи соціалізації особистості, чинники соціалізації (Н.В. Андреевкова, Т. Шибутані). Генезис ролі. Позиція особистості (А. Адлер).</p> <p>Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури.</p> <p><i>SPC.</i> Соціально-психологічні аспекти статі. Статева належність як предмет соціально-психологічного аналізу. Психологічна стаття та статевої поведінка. Особливості формування чоловічої та жіночої особистості. Тендерні аспекти суспільного та індивідуального життя.</p> <p>Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p>	<p>10 (5–5)</p> <p>10 (5–5)</p>
<p>ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5. Проблема спілкування.</p> <p>Практичне заняття 1. Спілкування як соціально-психологічний феномен</p> <p><i>Основні вихідні поняття:</i> 1) бар'єри спілкування*, 2) зараження*, 3) засоби комунікації*, 4) інформація (спонукальна, констатувальна, аксіальна, ретивальна)*, 5) матеріальне спілкування*, 6) механізми взаєморозуміння (егоцентризм, емпатія, ефект новизни*, ефект ореолу, ефект первинності, ідентифікація, каузальна атрибуція, рефлексія, стереотипізація)*, 7) міжособистісне спілкування*, 8) способи впливу (зараження, мода, навіювання, наслідування, переконання, паніка, плітки, чутки)*, 9) спілкування*, 10) сторони спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна)*.</p> <p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Категорія спілкування в провідних психологічних концепціях (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андреева, Г.С. Батищев, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, М.С. Каган, В.А. Кан-Калик, О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, М.І. Лісіна, Б.Ф. Ломов, А.В. Мудрик, К.К. Платонов, Л.О. Резников, С.Л. Рубінштейн, В.С. Соковнін, А.Д. Урсул та ін.).</p> <p>Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури.</p> <p><i>SPC.</i> Труднощі міжособистісного спілкування. Психологія утрудненого спілкування. Самотність, аутичність і відчуження як форми дефіцитного спілкування. Експериментальні схеми реєстрації взаємодії.</p> <p>Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p>	<p>10 (5–5)</p> <p>6 (3–3)</p>

1	2
<p>Практичне заняття 2. Міжособистісні стосунки в системах "Педагог – педагог", "Педагог – учні".</p> <p><i>Основні вихідні поняття:</i> 1) соціально-психологічний клімат*, 2) соціальні педагогічні ролі*, 3) стилі педагогічного спілкування (авторитарний, ліберальний, демократичний та ін.)*.</p> <p><i>IPC.</i> 1. Робота з термінологією. 2. Особистість педагога як важливий чинник становлення дитячого колективу.</p> <p>Результат: 1) зведений термінологічний словник; 2) тези; 3) список використаної літератури.</p> <p><i>CPC.</i> Особливості спілкування з сім'єю як різновидом малої групи.</p> <p>Результат: 1) тези; 2) список використаної літератури.</p>	<p>4 (2–2)</p>
<p>Всього IPC і CPC (годин)</p>	<p>54 (27–27)</p>

* У всіх планах слід вказувати список використаної літератури. Оскільки в цьому посібнику література подана в розділі 2, то автор свідомо її випускає.

Змістові модулі

Йдеться не про те, щоб знати якнайбільше, а про те, щоб з усього, що потрібно знати, вибрати найпотрібніше.

Л.М. Толстой, 1828–1910

Модуль 1.

Соціальна психологія як наука і навчальний предмет

Розділ 1. Предмет і завдання соціальної психології

Розділ 2. Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології

Лекція

Соціальна психологія в системі наукового знання

Моя наука – це жити і працювати.

Лукрецій, бл. 97–бл. 95 до н.е.

1. Структура предмета соціальної психології. Соціально-психологічна реальність.
2. Основні форми соціально-психологічного знання.
3. Хронологічні етапи розвитку соціальної психології як науки.
4. Становлення соціальної психології в СРСР. Особливості розвитку соціальної психології в Україні.
5. Основні проблеми соціальної психології. Основні завдання соціальної психології.
6. Основні напрямки розвитку сучасного зарубіжного соціально-психологічного знання.

Становлення соціальної психології як науки. Соціально-психологічні ідеї виникли в різних давніх філософських ученнях

(буддизм, конфуціанство та ін.) і згодом розвивалися як у науці, так і в релігії.

До середини 50-х років XIX ст. вже склалися необхідні передумови для виокремлення соціальної психології в самостійну галузь психологічного знання. Це пов'язано, насамперед, з прогресуючим розвитком капіталістичних відносин, які порушили віками усталені традиції взаємин між людьми, спричинили масові переселення, ускладнили навчально-виховну ситуацію.

В Україні, як і в колишньому СРСР, а ще раніше – у царській Росії, соціальна психологія зазнала періодів: 1) підйому – у 20-х роках XX ст., коли в 1908 році вийшли соціально-психологічні праці американського соціолога Е. Росса та англійського, а згодом американського, психолога У. Мак-Даугалла; 2) репресій – у 1930–50-х роках і, як наслідок, тривалого забуття, оскільки фундаментальні соціально-психологічні дослідження припинилися до початку 1960-х років.

Лише в результаті «дискусії 60-х років XX ст. про соціальну психологію» з участю В.М. М'ясищева, Б.Д. Паригіна, Є.С. Кузьміна, В.М. Колбановського, К.К. Платонова та інших (особливо – після появи праць О.Г. Ковальова) розпочинається непростий період її відродження, який триває і сьогодні. Соціально-психологічна наука знову мала доводити своє значення в системі наукового знання. Ця пізнавальна ситуація є типовою для неї і на початку XXI ст.

Щодо виникнення соціальної психології як самостійної галузі психологічного знання існує кілька позицій:

1. Дата виходу роботи Г. Лебона «Психологія народів і мас» (1895).
2. 1908 рік – публікація робіт У. Мак-Даугалла (1871–1938) «Вступ у соціальну психологію» (Лондон) та Е. Росса 1866–1951) «Соціальна психологія» (Нью-Йорк).

Для вітчизняної соціальної психології найчастіше точками відліку вважаються 40–50-ті роки XX ст. (закінчення епохи сталінізму в СРСР) або 70-ті роки XX ст., коли у вищих навчальних закладах створювалися кафедри соціальної психології, які актуалізували соціально-психологічну проблематику (Б.Д. Паригін).

Пропагування серед громадян соціально-психологічних ідей, знання ними механізмів оптимізації людських стосунків є передумовами внутрішньої стабільності в державі, її сприятливих перспектив у системі міждержавних відносин.

Тривале домінування ідеологічних постулатів у соціальній психології безпосередньо відобразилося на рівні психологічної

культури всіх вікових груп людей. Меркантильні інтереси, примітивізм мислення стали типовими ознаками сучасного світу і часто визначають стиль міжособистісних стосунків. Стійкі позиції авторитарної педагогіки в навчально-виховному процесі — це безпосередній результат ігнорування закономірностей соціально-психологічної реальності у взаєминах, який, у свою чергу, впливає на зміст становлення підростаючої особистості.

Недостатня розробка соціально-психологічної проблематики, зумовлена соціально-політичними обставинами 1920–30-х років, спричинює обмеженість або відсутність соціально-психологічних прогнозів, не дозволяє оперативно реагувати на різнопланові суспільні трансформаційні процеси. Щоб успішно керувати суспільством, слід його всебічно пізнати. До цього висновку близько 2,5 тисяч років тому прийшли Платон і Арістотель. Недаремно Г. Олпорт назвав їх родоначальниками соціальної психології. Однак у сучасній навчально-виховній ситуації, яка характеризується недостатньою стійкістю професійних інтересів у підростаючих поколіннях, прагненням досягти максимальних результатів, не докладаючи адекватних зусиль, прогресуванням індивідуалізму, зниженням бажань та вмінь співпереживати тощо, проблема управління суспільством лише ускладнилася. Обираючи шляхи її розв'язання, ми традиційно оперуємо досягненнями зарубіжних (західноєвропейських) соціальних психологів, висновки яких часто ґрунтуються на споглядальних, а не експериментальних позиціях. Водночас сучасні наукові соціально-психологічні розробки як результат нелегкої праці українських учених, які за змістом не лише не поступаються здобуткам західноєвропейських колег, а часто перевершують їх, є маловідомими для широкого загалу науковців і супроводжуються низьким рівнем прикладного впровадження.

Не останнє місце в поясненні цієї дослідницької ситуації знову-таки посідає звичне недооцінювання власних результатів, потенційних можливостей в науковому пошуці та «шанобливе схиляння» перед досягненнями іноземних учених. Однак мало позбавитися рабської психології. Ми дійсно втратили час у розробці соціально-психологічної проблематики. Тоді як на Заході соціальна психологія в 1920–50-х роках динамічно розвивалася, в СРСР «діячі від науки» займалися пошуками «перевертнів», «буржуазних перекручень», зрештою, дискредитували дослідників, змушували їх відходити від моральних принципів. Прикладом тут може бути доля відомого українського вченого О.С. Залужного (1886–1941), який після Постанови ЦК

ВКП(б) «Про педологічні перекручення в системі наркомосів» (1936) публікує роботу «Лженаука педологія в працях Залкінда» (1937) – того самого А.Б. Залкінда, відомого педолога, якого вважав своїм однодумцем і якого вже не було серед живих. Мертвий не міг заступитися за себе, дати гідну відсіч. А.Б. Залкінд пішов з життя через інфаркт, отриманий після прочитання сумнозвісної Постанови. За правилами проведення дискусій того часу О.С. Залужний піддав його нищівній, брутальній критиці і не менш агресивно критикував власні наукові досягнення. Проте така публічна акція йому не допомогла: у січні 1938 року він був репресований, а 3 квітня 1941 р. помер. Посмертно реабілітований. Науковий доробок О.С. Залужного не перевидавався з 20-х років ХХ ст.

Ще одна проблема соціальної психології: не вистачає кваліфікованих виконавців соціально-психологічних задумів у практиці педагогічної діяльності. Будь-яку цінну наукову розробку можна знівелювати невмілою спробою її впровадження.

Соціальна психологія – це наука про особливості соціально-психологічної реальності, яка вивчає закономірності діяльності, спілкування особистості в групі, а також психологічні характеристики цих груп. Вона виникла як результат зближення двох наук – психології та соціології.

Соціологія (від лат. *societas* – суспільство і грец. *logos* – слово, поняття, вчення): 1) наука про закономірності становлення, функціонування, розвитку суспільства, соціальних відносин та соціальних спільностей; 2) наука про суспільство як систему і окремі соціальні інститути, процеси, групи, які розглядаються у зв'язку з суспільним цілим.

Термін «соціологія» введений в середині ХІХ ст. французьким соціологом-позитивістом О. Контом (1798–1857) і використовувався спочатку на позначення наукових уявлень як «учення про суспільство». Необхідною передумовою соціологічного аналізу є погляд на суспільство як на об'єктивне явище.

З 80-х років ХХ ст. соціологія – це наука, яка вивчає різні соціальні спільності (класи, народи, нації, народності, соціально-професійні групи тощо). Розрізняють соціологію віку, міста, села, дозвілля, знання, мистецтва, культури, масової комунікації, медицини, міжнародних відносин, молоді, моралі, науки, освіти, суспільної думки, організацій, статі, політики, права, злочинності, релігії, сім'ї, спорту, праці, управління, мови тощо. Така різноплановість предметів соціології та психології визначає відповідний діапазон соціально-психологічного знання,

яке основну увагу зосереджує на з'ясуванні механізмів взаєморозуміння між людьми як об'єктивних явищ соціально-психологічної реальності.

Предмет соціальної психології: психічне (соціальна психіка) як суб'єктивне відображення об'єктивного, соціального й одночасно як ціннісне ставлення до нього, як регулятор соціального прогресу (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко).

Соціальна психіка – це сукупність поглядів, намірів, почуттів, думок як показників готовності особистості до дій; соціальна система, яка виникла в процесі спілкування, взаємодії між людьми.

Її головні функції:

- 1) приводить поведінку особистості у відповідність з вимогами конкретної спільності;
- 2) є не носієм «істини» (як у науковій інформації), або «норм цінності» (як у моралі), а схваленням (несхваленням), прийняттям (неприйняттям) групою певної дії особистості;
- 3) це вияв довіри (недовіри) до суб'єкта як носія чи споживача інформації (Р. Самсонов, В. Вічев).

Соціально-психологічна реальність як предмет соціальної психології виникає на межі соціального та психічного, має суттєві ознаки кожного з них і разом з тим не є їх простим поєднанням, а якісно новим утворенням. Це своєрідний горизонт, який визначає межі орієнтації людини в навколишній дійсності, тобто кожне соціальне явище має свій власний зміст, що відбивається через психологічні особливості конкретних осіб та соціальних груп.

Основні прояви соціально-психологічної реальності:

- 1) мінливі психічні групові утворення як відображення певних соціальних ситуацій в конкретних історичних умовах (соціальний настрій, соціальна думка, революційність мас, соціальний патріотизм, соціальний оптимізм чи песимізм);
- 2) стійкі масові явища психіки (чутки, плітки, мода, паніка тощо), які виникають тільки в масах людей через механізми психологічного зараження, наслідування, навіювання;
- 3) стабільні психічні утворення, які характеризують соціальний зміст груп (нація, клас, бригада);
- 4) соціальність поведінки особистості в кожній групі.

Умови розвитку індивідуальної соціально-психологічної реальності (основна детермінанта – взаємини з групою):

- 1) знання;
- 2) досвід;

- 3) переживання;
- 4) діяльність;
- 5) мотиви;
- 6) особиста відповідальність за прийняті рішення;
- 7) самокритичність.

Оснoву соціально-психологічної реальності становить соціально-психологічне відображення: 1) здійснюється не лише у формі суб'єкт-об'єктних відносин, а суб'єкт-суб'єктних, коли кожний з учасників взаємодії сприймає іншого як суб'єкта і дія одного зумовлює відповідну реакцію іншого; 2) викликається появою якісного нового утворення – групового об'єкта діяльності (групи, колективу, соціальної спільноти).

Як наслідок, соціально-психологічні явища мають форму об'єктивних образів, переживань, станів.

Принципи соціальної психології:

- 1) загальнопсихологічні – детермінізму; розвитку в діяльності; єдності свідомості та діяльності; системності аналізу природи психічних явищ;
- 2) спеціальні – урахування особливостей соціально-психологічної реальності, тобто спочатку пізнається середовище, потім – особистість; динамічної взаємодії середовища (групи) і особистості.

У соціології та психології принципи пізнання мають різні функції. Наприклад, якщо принцип розвитку в діяльності в соціології – це спосіб існування суспільства, реалізація соціальних законів, то в психології – спосіб розвитку особистості, специфічний вид її активності. У соціальній психології їх об'єднує:

- 1) розуміння діяльності як спільної соціальної взаємодії людей, де виникають особливі зв'язки;
- 2) розуміння групи як суб'єкта діяльності;
- 3) створення теоретичних основ стратегії дослідження, оскільки лише емпірична обробка матеріалів є недостатньою.

Аналогічною виглядає пізнавальна ситуація з принципом детермінізму: 1) у психології психіка визначається способом життя і змінюється з ним; 2) у соціології зв'язок існує між будь-якими явищами.

Таким чином, соціальна психологія не є механічним поєднанням соціології та психології (див. табл. на с. 40).

Стадії становлення соціальної психології як науки (Б.Д. Паригін):

1. Формування соціальної психології як напрямку думки.
2. Формування соціальної психології як системи знань.

Таблиця. Вихідні поняття, запозичені соціальною психологією з соціології та психології

Психологія (загальна, вікова, педагогічна тощо)	Соціологія
1. Психіка	1. Комунікативні зв'язки в групі
2. Міжособистісні стосунки	2. Рейтингові оцінки
3. Проблема спілкування	3. Різнопланові соціальні впливи
4. Проблема особистості	4. Проблема формування соціальних якостей
5. Методи дослідження: 1) спостереження; 2) самоспостереження; 3) біографічний метод; 4) лонгітюд тощо.	5. Методи дослідження: 1) опитувальники (інтерв'ю, анкета); 2) шкалювання.
6. Проблема особистості в групі	6. Соціальні норми і цінності
7. Поняття діяльності	7. Соціальний статус і соціальна роль
8. Поняття групи	8. Рівні соціальної взаємодії особистостей
9. Вікова періодизація	9. Соціальні закони функціонування і розвитку суспільства
10. Психічний розвиток	10. Соціальні системи

3. Диференціація прикладних розділів, виокремлення їх із загальної соціальної психології, перетворення соціальної психології на загальну теорію і методологічну основу людинознавства.

Основні форми соціально-психологічного знання – психологія народів, психологія мас, теорія інстинктів соціальної поведінки.

Психологія народів (М. Лацарус, 1824–1903; Г. Штейнталь, 1823–1899) склалася в середині XIX ст. у Німеччині. У 1860 р. вийшов перший номер «Журналу психології народів і мовознавства» зі вступною статтею М. Лацаруса і Г. Штейнталья. У 1863 р. опубліковані «Лекції про душу людини і тварини» (В. Вундт).

Теоретичні основи психології народів:

- 1) прискорений соціально-економічний розвиток європейських країн, який сприяв переходу від феодалізму до капіталізму;
- 2) філософське вчення Г. Гегеля про «народний дух» («об'єктивний дух») і психологія Й. Гербарта (1776–1841), який вважав уявлення «первинної єдності душі вихідним феноменом психології»;
- 3) ідея В. Вундта про надіндивідуальність душі («Психологія народів»): душа чи дух конкретного індивіда – це лише час-

тина народної душі, психологія якої виражена в мові, звичаях, релігії, фольклорі, міфах (у Німеччині, наприклад, цінувалися міфи про племена аріїв).

Найбільше наукові уявлення про психологію народів систематизовані в працях В. Вундта, який її предметом вважав мову, міфи, звичаї. Він є також одним із засновників експериментальної психології, оскільки психологію народів розглядав еквівалентом і доповненням до неї. За В. Вундтом, реальність душі народу для нашого спостереження є такою ж одвічною, як і реальність індивідуальних душ, бо індивідуум не тільки бере участь у функціях суспільства, але й значною мірою залежить від розвитку того середовища, до якого належить.

У Росії психологія народів розвивалась лінгвістом О.П. Потебнею (1835–1891), який вивчав зв'язок мовознавства і психології. Основна ідея вченого: психологія досліджує такі феномени, які знаходяться не в індивідуальній свідомості, а в свідомості народу.

Визначні ідеї про психологію народу належать Л.М. Гумільову (1912–1992), сину М. Гумільова і А. Ахматової, який розробив концепцію етногенезу, згідно з якою початок етногенезу можна пов'язати з механізмами мутації, унаслідок чого виникає етнічний «поштовх», який призводить до виникнення нових етносів. Першовідкривач країни Хазарії.

Завдання психології народу – з'ясувати психологічну цінність духу народу, тобто відкрити закони, за якими здійснюється його духовна діяльність.

Внесок «психології народів» у психологічну науку:

1. Актуалізація етнопсихологічної проблематики і виокремлення етнопсихології як самостійної галузі психологічного знання. Одночасно у філологічних науках започатковуються тенденції для формування предмета народознавства.
2. Створення теоретичної бази для проведення кроскультурних досліджень.

Психологія мас (Г. Лебон, 1841–1931; Г. Тард, 1843–1904) виникла в ХІХ ст. у Франції. Основні праці про психологію мас:

- 1) «Закони наслідування» (Г. Тард, 1890) – рушійною силою психології і соціального розвитку є наслідування, яке відіграє в суспільному житті таку ж роль, як спадковість у біологічному;
- 2) «Психологія народів і мас» (Г. Лебон, 1895) – чинниками, які зумовлюють напрямок соціального руху, є душа раси, вплив вождів, навіювання, взаємне зараження.

Відомою науковою роботою є також «Злочин маси» (С. Сігеле, 1895) – маса є ірраціональною, сліпою силою.

Теоретичні основи психології мас:

- 1) переміщення народних мас, спричинене наприкінці XVIII – на початку XIX ст. масштабними військовими діями в Європі, що пов'язане, зокрема, з приходом до влади Наполеона Бонапарта;
- 2) популяризація концепції сугестії (А. Месмер, 1733–1815), завдяки якій гіпнотизм став важливою моделлю соціального навіювання і був запозичений для пояснення причин ірраціональності, емоційності натовпу;
- 3) положення про психічну інфекцію, яке базувалось на механічному тлумаченні досягнень епідеміологічних відкриттів Л. Пастера (1822–1895), Р. Коха (1843–1910) про вірусну передачу захворювань;
- 4) медико-правовий підхід: у натовпі людина стає більш примитивною й інфантильною, а тому – менш розумною і менш відповідальною;
- 5) вивчення масових явищ (паніка, плітки, чутки тощо);
- 6) тлумачення колективної поведінки як аномальної, що було ідеологічним підґрунтям для захисту існуючого суспільного ладу від національно-визвольних рухів, страйків тощо;
- 7) концепція наслідування Г. Тарда, згідно з якою соціальна поведінка не має іншого пояснення, крім наслідування: будь-яке скупчення народу – це маса, де втрачається здатність до спостереження та самоспостереження, тобто типовими особливостями особистості є знеособленість, повна або часткова втрата здатності до самоконтролю, домінування почуттів над раціональною сферою тощо.

Узагальнення попередніх наукових уявлень про психологію мас належить Г. Лебону. Вчений важав, що «психічна інфекція» є основним поняттям, яке визначає психологію взаємин людей в масі.

У Росії проблема психології мас вивчалася «народниками» (М.К. Михайловський, 1842–1904).

Масові явища своєрідно виявляються в учнівських групах:

1. Правило «третини», яке полягає в неправомірності постійного усного негативного оцінювання вчителем більше ніж 1/3 учнів класу. Діти, які отримали незадовільні оцінки, згуртовуються на основі ситуації неспіху, унаслідок чого решта класу, як правило, консолідується з «невдахами», створює дезорганізаційну ситуацію, яка призводить до трансформації організованої групи в масу.

2. Правило «половини», яке полягає в неправомірності постійного письмового негативного оцінювання вчителем більше ніж 1/2 учнів класу. Діти згуртовуються на основі ситуації неуспіху, унаслідок чого решта класу, як правило, консолідується з «невдахами», створює дезорганізаційну ситуацію, яка призводить до трансформації організованої групи в масу: тут, як і в попередній навчально-виховній ситуації, виникають аналогічні несприятливі тенденції в системі міжособистісних стосунків.

Концепція психології мас зумовила появу перших підручників з соціальної психології. Виокремилася проблема взаємозв'язку особистості і мас. Соціально-психологічні уявлення про групові процеси були найповніше описані в праці З. Фрейда (1856–1939) «Групова психологія і аналіз «Я» (1920), де вперше був здійснений вихід за межі психології особистості, тобто аналізувалося її соціальне середовище. Ученого цікавила вже не психопатологія, що характерно для його попередніх робіт, а здорова особистість, її структура та рушійні сили поведінки.

Внесок «психології мас» у психологічну науку:

- 1) з'ясування закономірностей функціонування мас, зокрема механізмів наслідування;
- 2) вивчення поведінки окремих особистостей в масі;
- 3) з'ясування закономірностей взаємодії в системі «особистість – маса»;
- 4) актуалізація проблеми використання емпіричних методів дослідження, наприклад аналізу історичних документів, обробки статистичних даних;
- 5) актуалізація проблеми прогнозування розвитку людських спільнот в умовах глобалізації міжособистісних стосунків (розрив соціальних зв'язків, швидкість передачі інформації), коли безперервна міграція населення, прискорений і дратівливий ритм міського життя створюють і руйнують людські спільноти. Ми існуємо в епоху масових спільнот і людини маси (С. Московічі, 1998).

Теорія інстинктів соціальної поведінки (У. Мак-Даугалл).

Основні наукові праці: «Вступ до соціальної психології» (У. Мак-Даугалл, 1908):

- 1) рушійною силою соціальної поведінки є інстинкти;
- 2) «Соціальна психологія» (Е. Росс, 1908): за поведінкою індивіда повинен бути внутрішній етичний соціальний контроль, який базується на засвоєнні особистістю суспільних цінностей.

Теоретичні основи теорії:

- 1) спроба застосування еволюційного вчення до соціальних процесів (Г. Спенсер, 1820–1903);
- 2) теорія соціального покладання, або «телезису», Л. Уорда (1841–1913): від природних процесів соціальне життя відрізняється «телічним» явищем, тобто цілеспрямованістю і творчістю; генезис у суспільстві змінюється телезисом, який формується на основі усвідомленого прагнення до прогресу; на базі бажань, які виражають природні імпульси (голод, спрага, статеві потреби), формуються більш складні інтелектуальні й естетичні потреби, реалізація яких у творчій діяльності забезпечує на рівні «індивідуального телезису» розвиток суспільства; основним носієм колективного телезису є держава;
- 3) концепція соціального розвитку Е. Росса, в основі якої знаходиться позаісторична «інтеграція» індивідів, яка призводить до утворення соціальних груп і підпорядковується певному соціальному контролю і порядку;
- 4) наукові уявлення У. Мак-Даугалла:
 - а) причинами соціальної поведінки є природа вроджених інстинктів, внутрішніми проявами яких є емоції, наприклад, інстинкт боротьби і гнів, страх; інстинкт втечі і почуття самозбереження; інстинкт відтворення роду і ревність; інстинкт придбання і почуття власності; стадний інстинкт і почуття належності тощо;
 - б) система взаємозв'язку між конкретними інстинктами та емоціями спричиняє зміст функціонування різних соціальних феноменів – сім'ї, торгівлі, війн тощо.

Внесок теорії інстинктів соціальної поведінки в психологічну науку:

- 1) інтерпретація причин соціальної поведінки;
- 2) пошук шляхів прогнозування поведінки особистості в групі на основі виокремлення фіксованих пар психічних явищ, основними елементами яких є інстинкт і емоція;
- 3) з'ясування взаємозалежності психічних явищ у системі «інстинкт – емоція»;
- 4) актуалізація проблеми вивчення свідомості;
- 5) формування теоретичної бази для перетворення соціальної психології на емпіричну, експериментально-прикладну науку.

Загальні висновки про значущість основних форм соціально-психологічного знання (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко):

1. Жодна з цих форм не змогла адекватно розв'язати основну проблему соціальної психології – проблему зіставлення соціального та індивідуального.

2. У концепції «психології народів» абсолютизувалися існування «надіндивідуальної душі», принцип «колективістського» розв'язання суперечностей між людиною та суспільством. Небезпеку становило наділення певного народу особливими якостями, які підносили його на рівень вище за інші народи. Подальша історія, яка виявилася передусім у подіях Другої світової війни (1939–1945), довела, що така соціальна позиція може мати глобальні катастрофічні наслідки.
3. Прихильники концепції «психології мас» ототожнювали соціальне (колективне) з ірраціональними руйнівними силами, абсолютизуючи індивідуальність (еліту, вождів) як гарант розуму, порядку та прогресу. Наступні історичні події показали, що така соціальна позиція формує міфічні уявлення про роль «вождів», унаслідок чого народ має низький рівень активної життєвої позиції, покладаючись у розв'язанні різнопланових суспільних проблем не на себе, а на ілюзорних керманичів.
4. Учення про інстинкти соціальної поведінки розглядало поведінку людини, її соціальні зв'язки, форми суспільного життя як похідні від природжених (біологічних) здібностей.
5. Недооцінка значення свідомості стала на початку ХХ ст. своєрідним мотивом для її вивчення як феномену психіки, що пояснювалося виникненням новітньої соціально-політичної ситуації, яка призвела до масштабних перетворень у системі традиційної групової взаємодії. Наступала тривала епоха соціально-політичних, економічних катастроф (революцій, громадянських та міждержавних воєн тощо), у яких проявилися до того часу невідомі особливості психології особистості, психології особистості в групі, психології малих і великих груп.

Хронологічні етапи розвитку соціальної психології як науки

1. *Античність (VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.)*. Домінанти наукового пізнання: пошук першооснов буття у філософських школах Індокитаю, Стародавньої Греції; створення принципів наукового пізнання, зокрема детермінізму (Демокрит, бл. 470 або 460 – бл. 360 до н.е.), розвитку в діяльності (Геракліт, бл. 544–483 до н.е.), системності (Анаксагор, бл. 500–428 до н.е.).
2. *Середньовіччя (V–XIV ст.)*. Домінанта наукового пізнання: тлумачення психологічної природи людини як «грішної» та «божого» істоти.
3. *XVII ст.* Домінанта наукового пізнання: тлумачення психологічної природи людини як «найвищої цінності» на Землі.

4. XVIII – кінець XIX ст. Домінанта наукового пізнання: експериментальні досягнення в психології та біології.
5. Кінець XIX – початок XX ст. Домінанта наукового пізнання: розвиток соціології. Як наслідок, виникають соціально-психологічні теорії, які нині визначають зміст західноєвропейської психології (біхевіоризм, психоаналіз).
6. Початок XX – 50-ті р. XX ст. Домінанта наукового пізнання: виокремлення предмета соціальної психології.
7. 50-ті р. XX ст. – кінець XX ст. Домінанта наукового пізнання: становлення загальноновизнаної соціально-психологічної проблематики. Виокремлення з соціальної психології нових галузей знання – етнопсихології, психології управління. Розвиток радянської соціальної психології.
8. Кінець XX – початок XXI ст. Домінанти наукового пізнання: зміцнення міжгалузевих зв'язків, їх глобалізація; прикладний характер соціально-психологічних досліджень; стрімкий розвиток вітчизняної соціальної психології.

Збільшення соціально-психологічного інформаційного масиву як результат досягнень філософії, психології, педагогіки, соціології, біології тощо безпосередньо впливає на зменшення тривалості хронологічних етапів в історії соціальної психології.

Важливим досягненням *античності* для розвитку соціально-психологічного знання було виникнення в Індокитаї *буддизму* (VI–V ст. до н.е.) який, спочатку як філософське вчення, звернув увагу на повсякденні проблеми людей, від розв'язання яких залежить їх самопочуття. Популярність буддизму пояснювалася також тим, що це була відповідь на брахманізм – другу стадію індуїстської релігії (індуїзму), яка захищала привілей жерців. Основоположником буддистського вчення вважається принц Сіддгартга Гаутама, або Будда (623–544 до н.е., або бл. 560–480 до н.е.).

Основні ідеї буддизму:

- 1) життя наповнене страждань;
- 2) є причини виникнення страждань;
- 3) існують можливості припинення страждань;
- 4) є шляхи, завдяки яким можна уникнути страждань. Страждання повинне бути подолане в земному, а не в загробному житті, тобто метою пізнання є звільнення людини від страждань.

Розробка буддизмом проблеми про шляхи етичного вдосконалення (учення про вісім доблестей):

- 1) правильні погляди;

- 2) правильна поведінка;
- 3) правильний спосіб життя;
- 4) правильне мовлення;
- 5) правильні зусилля;
- 6) правильна спрямованість думки;
- 7) зосередженість або заспокоєність;
- 8) витримка.

Буддизм вимагає дотримання морального закону як шляху визволення душі з коловороту втілень і досягнення нірвани як стану завмирання індивідуального буття, прагнень і бажань.

У Китаї і сьогодні популярним є *конфуціанство*, основоположником якого вважається Конфуцій, або Кун Фуцзи, Кунцзи (551–479 до н.е.). Основна праця – трактат «Лунь-юй» («Бесіди і висловлювання»).

Головні ідеї вчення Конфуція:

- 1) проблеми моральної поведінки людини, тобто головними для особистості є проблеми виховання (усі люди є близькими за природою, але вони є різними в процесі виховання);
- 2) про життєдіяльність держави;
- 3) про соціальну роль сім'ї;
- 4) про принципи управління державою.

Конфуціанство як доктрина концентрує увагу на вдосконаленні особистості, на особливостях суспільного життя людей та способах управління. Конфуцій і його послідовники реалізують зміст своїх думок на основі визначення основних психологічних і етичних атрибутів ідеальної особистості (цзюнь-цзи), яка постійно себе аналізує. Наприклад:

1. Інтроспективний аналіз розглядається як перший ступінь морального і психологічного самовдосконалення:
 - Чи був я до кінця відданим у служінні людям?
 - Чи був я до кінця вірним у взаєминах з друзями?
 - Чи все я виконав з того, що пропонував учитель?

Отже, у конфуціанстві «самоаналіз» є вихідним поняттям для пізнання та самопізнання: «Коли ти бачиш мудреця, то думай, щоб бути схожим на нього»; «Коли ти бачиш недалеко людину, то піддавай себе внутрішньому аналізу» тощо.

Таким чином, самоспостереження і оцінка психічного стану в Конфуція є першим етапом особистісного становлення (проблема морального самовдосконалення): тільки в 60 років я навчився відрізнити правду від неправди, у 70 років – слідувати бажанням свого серця.

2. Цзюнь-цзи (благородний муж): благородна людина, яка вимоглива до себе.
3. В основі становлення особистості знаходиться гуманність, відсутність якої для цзюнь-цзи є ганебним явищем.
4. Проблема самовияву в різних ситуаціях, зокрема в екстремальних.
5. До гуманності наближається той, хто рішучий і наполегливий, простий і небагатослівний.
6. У здоровому тілі – здоровий дух.
7. Управляти – означає наводити лад (тотальний порядок), якого можна досягти завдяки постійному самоаналізу та жорсткому самоконтролю.
8. Проблема зіставлення природного і соціального: якщо в людині природне перемагає культуру, то вона стає дикуном, а якщо навпаки, то вченою; вважати, що виховання не потрібне – означає не обробляти посівів; прискорювати процес виховання – це тягнути посіви за паростки тощо.
9. Принцип «золотої середини».
10. Щоб пізнати нове, необхідно вивчати старе тощо.

У Стародавній Греції основоположником соціально-психологічної проблематики є Платон (428 або 427–348 або 347 до н.е) – учень Сократа (бл. 469–399 до н.е) (Г. Олпорт, 1897–1967). Заснував в Афінах філософську школу. Платону належить ірраціоналістична концепція про структуру суспільства (воїни, мудреці, землероби). Основна праця – «Держава» («Про справедливість»). Інші твори: «Протагор», «Апологія Сократа», «Федон», «Пір», «Федр», «Бенкет» тощо. Створив класифікацію людської душі: 1) пророк; 2) поет; 3) ремісник; 4) тиран; 5) мудрець; 6) цар; 7) практичний діяч; 8) лікар; 9) софіст тощо.

Основоположником соціальної психології вважається також Арістотель (384–322 до н.е.) – учень Платона, вчитель О. Македонського (Г. Олпорт). У 335 до н.е. заснував Лікей, або паріпатетичну школу. Арістотелю належить ідея полярної вікової класифікації громадян, де критерієм є їх основна діяльність: 1) молодь повинна виконувати військові функції; 2) старі люди – політичні (радницькі) функції. Вважав, що фізична праця і торгівля є привілеями рабів, а відпочинок, розумова діяльність – це ознаки вільного громадянина. Основу стабільного суспільства визначають взаємини в системі «раб – господар» («Політика»). Сформулював теорію доброчесності. Основні твори: «Про душу», «Риторика», «Етика», «Про виникнення тварин» тощо. Праці Арістотеля охоплюють всі відомі тоді науки.

Основне досягнення античного етапу: соціально-психологічна проблематика формувалася у філософських концепціях Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції. Окремі з них згодом стали релігіями, наприклад буддизм. Теоретичною базою для багатьох з них були наукові досягнення Шумеру (середина IV тис. до н.е. – II тис. до н.е.), Вавилонії (II тис. до н.е. – 589 до н.е.), Ассирії (II тис. до н.е. – VII ст. до н.е.), пізніше – мілетської філософської школи (VII–VI ст. до н.е.). Інформація про їх здобутки дійшла до нас здебільшого в спогадах сучасників – перших хроністів, зокрема Д. Лаертського (III ст. до н.е.).

Деякі науки уявлення в *XV–XIX ст.* про психологічну природу особистості та її взаємини з соціальним оточенням:

1. Н. Макіавеллі (1469–1527): вивчення змісту взаємодії між особистістю і суспільством; автор доктрини, за якою політика здійснюється поза моральністю, є мистецтвом дії та оцінюється залежно від досягнутих результатів. У зв'язку з цим термін «макіавелізм» означає політику, яка нехтує моральними нормами. Автор твору «Держава» (1513).
2. М. Монтень (1533–1592): розробка проблем моралі (розглядав людину як найвищу цінність); гуманіст. Автор твору «Досліди» (1580).
3. Ф. Бекон (1561–1626): засновник емпіризму, автор експерименту як способу очищення розуму від помилок (Новий органон, 1620). Автор утопії «Нова Атлантида» (1627), яка вийшла після його смерті: описується вплив науково-технічних досягнень на життя суспільства.
4. Т. Кампанелла (1568–1639): засновник комуністичної доктрини, доповненої теорією про всесвітню теократичну монархію. Автор твору «Місто Сонця» (1623).
5. Т. Гоббс (1588–1679): «Держава, яка схожа на міфічну потвору Левіафан, є результатом договору між людьми, який поклав кінець природному стану «війни всіх проти всіх». Автор твору «Левіафан» (1651).
6. Дж. Локк (1632–1704): система «виховання джентльмена» як заперечення вроджених моральних ідей; визнання вирішального впливу середовища на процес виховання; розробка соціально-політичної концепції, яка базується на теорії суспільного договору. Автор твору «Досліди про людський розум» (1690).
7. Дж. Віко (1688–1744): засновник філософії і психології народів; предтеча сучасного історизму й наукової теорії суспільного

розвитку. Автор творів «Про древню мудрість італійців» (1710), «Основи нової науки про загальну природу націй» (1725).

8. М. Вольтер (1693–1778): зображував історію людства як історію боротьби людини за прогрес і освіту; його всебічна творчість сповнена ідеями раціоналізму, віротерпимості й гуманізму. Увів у науку поняття «філософія історії». Автор праць «Філософські листи» (1733), «Макромегас» (1752).
9. Ж. Ж. Руссо (1712–1778): ідея вільного виховання в будь-якому суспільстві (особистість повинна бути незалежною від нього); автор лозунгу «Назад до природи!», творів «Еміль, або Про виховання» (1762), «Про суспільний договір» (1762).
10. К. Гельвецій (1715–1771): вирішальна роль у вихованні людини належить середовищу. Автор праці «Про людину, її розумові здібності і її виховання» (1773).
11. Л. Фейєрбах (1804–1872): аналіз антропологічного принципу в філософії (вивчення ролі емоційного чинника в процесі спілкування людей та відведення людським стосункам провідного місця в розвитку соціуму). Автор праць «Сутність християнства» (1841), «Основи філософії майбутнього» (1843).

Таким чином відбувається «психологізація історії»: розгляд історії переконує, що дії людей обумовлені їхніми потребами, пристрастями, характерами, здібностями таким чином, що головними мотивами в цій драмі є самі ці пристрасті, інтереси, і лише вони відіграють головну роль (Г. Гегель, 1770–1831).

Основні досягнення *етапу Відродження*, який тривав в Італії з кінця XIII до початку XVI ст., у Західній та Центральній Європі – з XV до кінця XVI ст.:

- 1) визнання значущості соціального середовища в становленні особистості;
- 2) посилення гуманістичних і світських тенденцій (головний напрямок думки – гуманізм, головний релігійний напрямок – реформація);
- 3) творче звернення до традицій античності (зацікавлення класичними мовами та літературою, оновлення філософських напрямків платонізму й аристотелізму).

У *XVII–XIX ст.* виникають передумови для становлення соціальної психології як окремої галузі психологічного знання:

1. Міграція населення (розвиток капіталістичних відносин) спричинила появу проблеми взаєморозуміння, унаслідок чого виникла потреба з'ясувати зв'язок мовлення з різними компонентами психології народів. Ця теза характерна для робіт В. Вундта (1832–1920), тому багато вчених вважають його

засновником соціальної психології, хоча схожі ідеї висловлював у свій час Дж. Віко.

2. Необхідність інтерпретації наукових досягнень антропології, етнографії, археології, кримінології для з'ясування генези механізмів взаєморозуміння. Наприклад, антрополог Е. Тейлор вивчав первісну культуру, етнограф Л. Морган (1818–1881) – особливості історичного становлення сім'ї, держави: його ідеї згодом склали основу відомої праці Ф. Енгельса (1820–1895) «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884). Філософ і етнограф Л. Леві-Брюль (1857–1939) досліджував особливості мислення пралюдини. Криміналіст Ч. Ломброзо (1835–1909) свої зусилля спрямував на створення соціально-психологічного портрету злочинця (за біологічними ознаками людини) тощо.
3. Виокремлення на початку ХІХ ст. тенденції в розвитку психології, яка полягала в переході від вивчення особливостей окремих індивідів до створення концепцій про форми людських стосунків. Як наслідок, виникли первинні форми психіатричної практики, зокрема з використанням гіпнозу (Й. Брейєр).
4. Розвиток соціології: вивчення закономірностей функціонування окремих спільностей в умовах нових економічних відносин (О. Конт). Висунув теорію трьох стадій еволюції людства, яка визначає розвиток наук. Автор творів «Курс позитивної філософії» (1830–1842), «Система позитивної політики» (1851–1854). Його послідовниками були Дж. Ст. Мілль (1806–1873) і Г. Спенсер (1820–1903).
Основні досягнення цього періоду:
 - 1) перехід від описової до пояснювальної психології (Й. Герберт, 1776–1841);
 - 2) розвиток соціології як окремої галузі наукового знання (О. Конт).

Початок ХХ – 30-ті роки ХХ ст. відзначаються активним впровадженням експерименту в соціальну психологію, що збігається з експериментально-прикладним етапом у розвитку соціальної психології. У цей час виникають класична і неокласична теорії організації трудової діяльності, які згодом стали основою практичного управління (менеджменту).

Засновником *класичної теорії організації та управління* є Ф. Тейлор (1856–1915). Основна ідея – жорсткий адміністративний стиль управління.

Головні ознаки теорії:

- 1) розробка способів і прийомів трудової діяльності робітника;
- 2) з'ясування механізмів мотивації до занять трудовою діяльністю, низка яких обмежується економічними прийомами;
- 3) орієнтація в праці на кожного працівника, а не на маси, унаслідок чого він стає ізольованою одиницею в системі відносин, а його місце роботи закритою, замкненою структурою (культивується індивідуалізм);
- 4) визнання необхідності жорсткого поділу трудових функцій на виконавчі та управлінські, де між їх носіями існують лише функціональні ділові стосунки;
- 5) стандартизація методів роботи, обов'язкове використання знарядь праці, жорсткість умов діяльності, яка досягається, зокрема, з допомогою штрафів;
- 6) основний економічний механізм – заробітна плата.

Додаткові ознаки теорії:

- 1) вирішальну роль відіграє індивідуальна праця (використання принципу «атомізму» як підґрунтя взаємин індивіда з соціальним середовищем);
 - 2) провідними стимулами в роботі є покарання та заохочення;
 - 3) основні функції управління – нагляд, планування та підбір кадрів; неусвідомлене виконання інструкцій підлеглими; концентрація ініціативи в руках адміністрації; суб'єктивне розміщення адміністрацією працівників на робочих місцях.
- Основні досягнення теорії:

- 1) розробка проблеми функцій управління, зокрема з'ясування способів регуляції технологічного процесу та людської діяльності;
- 2) практично доведено, що організація роботи тільки директивними та фінансовими механізмами обмежує її результативність і, як наслідок, спонукає адміністрацію до пошуку нових форм продуктивної праці.

Засновником *неокласичної теорії організації та управління*, або теорії людських взаємин (як спосіб удосконалення системи Ф. Тейлора), яка бере відлік з 1923 року, вважається Е. Мейо (1880–1949). Основна ідея теорії – людський чинник є вирішальним в організації виробництва.

Головні ознаки теорії:

- 1) створення задовільних умов праці;
- 2) формування психологічної сумісності між працівниками;
- 3) обґрунтування значущості первинної групи (Г. Зіммель, 1858–1918; Ч. Кулі, 1864–1929);

- 4) формування згуртованості групи, або ідея корпоративності;
- 5) економічні стимули не можуть бути головними, оскільки на поведінку людей впливають не стільки зміни фізичного середовища, скільки їх соціальне сприймання та інтерпретація;
- 6) працівник є не лише функціонером виробництва, а індивідом з його звичайними людськими потребами, які вимагають задоволення, що безпосередньо впливає на продуктивність праці.

Додаткові ознаки теорії:

- 1) підбір працівників на основі взаємної симпатії;
- 2) урахування думок працівників, їх порад щодо поліпшення виробничого процесу;
- 3) основними стимулами в трудовій діяльності є заохочення похвалою, виховання почуття гордості за своє місце роботи, переконаність працівників у тому, що їхня мета збігається з метою роботодавця.

Основні досягнення теорії:

- 1) необхідність комплексного використання соціально-психологічних, економічних механізмів для підвищення продуктивності праці;
- 2) доведено значення суб'єктивного фактора в процесі діяльності (аналогічні висновки в цей період були зроблені радянськими психотехніками, які в соціально-політичних умовах 1930-х років не були належним чином оцінені).

Експериментальний етап у розвитку соціальної психології позначається 30–50-ми роками ХХ ст. Виокремлюються нові дослідницькі тенденції у з'ясуванні впливу груп на особистість у процесі виконання нею певної діяльності, наприклад:

- 1) вивчення фасилітації як поліпшення результатів чи продуктивності діяльності індивіда внаслідок сприймання дій інших людей (антитеза – інгібіція) (Р. Зайонц);
- 2) популяризація лабораторного експерименту: наука повинна не пояснювати, а лише описувати явища і відповідати на запитання «як», а не «чому». Причиною такої непереконливої дослідницької ситуації було активне впровадження лабораторного експерименту в фізиці, яка у зв'язку зі значними відкриттями була своєрідним пізнавальним зразком для інших галузей наукового знання;
- 3) вивчення «ефекту експериментатора» (очікування дослідника від запланованої роботи, особливості знайомства з піддослідним) та «ефекту піддослідного» (адаптація респондентів до

поведінкових норм, що здаються прийнятними), які разом впливають на прогнозовану оцінку отриманих результатів.

Стають загальновідомими соціально-психологічні ідеї А.С. Макаренка (1888–1939), які тривалий час склали методологічну основу вивчення психології групи. Безперечним досягненням ученого є створення концепції про колектив, яка була продуктом тогочасного соціально-політичного розвитку. Його ідеї про поєднання навчання з продуктивною працею на передовому, технічно оснащеному сучасному промисловому виробництві, наповнення життя дітей всіма багатствами сучасного світу, задоволення їхніх фізичних і духовних потреб, розвиток інтересів, здібностей, нахилів, дарувань, тісний зв'язок життя колективу з життям молоді своєї країни, організацію життя за принципом «Один за всіх і всі за одного», самообслуговування і самоуправління, різноманітність діяльності колективу, його бадьорий, радісний, трудовий, культурний стиль і тон тощо є важливими для сучасної практики педагогічної діяльності. Однак помилка послідовників А.С. Макаренка полягала в тому, що закономірності навчально-виховного процесу в спеціальних групах, членами яких, як правило, були знедолені діти, стали механічно переноситися на звичайні групи, що не могло не вплинути на результативність навчання і виховання. Незважаючи на це, теорія розвитку групи А.С. Макаренка була домінуючою в радянській педагогіці. Цю дослідницьку ситуацію окремі радянські вчені прагнули виправити в 50–60-х роках ХХ ст. (І.П. Іванов), однак їхні спроби не мали підтримки, оскільки розглядалися як заперечення колективістської моралі. Як наслідок, учення А.С. Макаренка стало більше догмою, а не зразком для творчості в практиці педагогічної діяльності, що надало згодом підстави дослідникам невиправдано сумніватися в його доцільності навіть у закладах закритого типу.

Становлення соціальної психології в СРСР. Особливості розвитку соціальної психології в Україні. У розвитку соціальної психології в СРСР у 20–30 роках ХХ ст. однією з основних була проблема «стосунків особистості та колективу», яку вперше сформулювали рефлексологи і яка згодом досліджувалася в дитячих шкільних колективах. Загальновідомою та важливою стала тоді дискусія про визначення предмета соціальної психології, оскільки в умовах нового суспільного ладу виникло завдання розробки соціально-психологічної проблематики на основі створення нової, марксистсько-ленінської методології.

Як наслідок, виокремилися два основних підходи:

1. Позиція Г.І. Челпанова (1862–1936) – запропонував поділити психологію на соціальну психологію, яка повинна знаходитись у рамках марксизму, та психологію, якій потрібно залишатись незалежною від будь-якого світогляду і від марксизму зокрема. Утопічність такої ідеї вченого була виправданою і ним усвідомленою, оскільки він прагнув уникнути ідеологічного тиску на науку. У соціально-політичній ситуації 20–30-х років минулого століття це рішення спрямовувалося на обмеження впливу марксизму.
2. Позиція В.М. Бехтерева (1856–1927) і К.М. Корнілова (1879–1957). В.М. Бехтерев як засновник рефлексології в психології вважав, що немає жодного свідомого або несвідомого процесу, який не проявляється зовні. Спробував звести психологічні закони до основних природних законів – інерції, протидії. Розпочав, на відміну від Г. Олпорта та В. Меде, експериментальне вивчення реальних, а не лабораторних груп.

Його основні ідеї:

1. Колектив – це цілісне явище, у якому виникають нові якості і властивості, а тому необхідно відкрити універсальні закони розвитку особистості та суспільства.
2. Вивчення змісту психологічних вимог до керівника, його стилю управління.
3. Вивчення умов організації соціально-психологічного клімату колективу.

Отже, поступово виокремлювалися предмет, мета, завдання соціально-психологічного знання.

Основна проблематика досліджень у СРСР періоду 20–50 років ХХ ст.:

1. Проблема психології соціалістичних змагань (Л.І. Братцева, М.Ф. Добринін, В.М. Коган, М. Маро-Левітіна, Д.І. Рейтинбарг).
2. Дослідження психотехніками впливу виробничого колективу на особистість робітника (О. Кауфман, В. Линтварьов, П. Маркір, Р. Поштарьова) та розробка проблем психології праці на основі індивідуального психологічного підходу.
3. Вивчення соціально-психологічних аспектів управління (Л. Бизов, М. Вітке, Б.В. Бабин-Корень та ін.) та проблем психологічного впливу (Ф.М. Барановський, Д.І. Рейтинбарг, І.Л. Цфасман, Я. Шафір та ін.).
4. Проблема спілкування: психологія пропаганди, спілкування в сім'ї тощо (Л.С. Виготський, А.Б. Залкінд, П.І. Люблінський, С.М. Ярославський та ін.).

Основні авторські досягнення соціальної психології в СРСР у цей період:

1. Концепція А.С. Макаренка як масштабний соціально-психологічний експеримент, що дозволив з'ясувати закономірності розвитку особистості в групі колективістського спрямування (наявність загальної колективної мети; взаємозв'язок самоуправління колективу з педагогічним колективом; вивчення перспектив як закону руху колективу; з'ясування значення традицій в колективі; обґрунтування значущості «батьорого тону», або «мажору», у стосунках; виокремлення стадій розвитку колективу, типологій конфліктів та пошук шляхів їх розв'язання; з'ясування способів управління колективом тощо).
2. Уперше на основі вивчення наслідування, навіювання, зараження були сформульовані предмет і завдання соціальної психології (В.М. Бехтерев).
3. Метод реактології поширювався на поведінку людини в колективі, який позначає цілісну реакцію його членів на спільний подразник, тому завданням соціальної психології є вимірювання її (реакції) швидкості, сили, динамічності (К.М. Корнілов).
4. Формується ідея спонтанності психічного розвитку в педології (науці про дитину), яка згодом була звинувачена в біологізаторстві, механіцизмі (С.А. Аркін, 1873–1948; А.Б. Залкінд, 1888–1936 та ін.). Виховання є зовнішнім чинником, здатним загальмувати або прискорити процес становлення особистості.
5. Соціогенетичний напрямок:
 - 1) С.С. Моложавий – безпосереднє оточення людини визначає структуру її особистісних якостей, тобто середовище є вирішальним чинником формування особистості;
 - 2) М.О. Рейснер – вивчення масової поведінки людини, зумовленої впливом соціуму (виробничі відносини, виробничі сили, класи); спроба створити соціальну психологію на основі зіставлення історичного матеріалізму з психологічними і фізіологічними теоріями: ототожнював умовні рефлекси з надбудовою (ідеологічним базисом), а безумовні – із системою виробничих відносин, тобто соціальна психологія оголошувалась наукою про соціальні подразники різних видів і типів;
 - 3) Л.М. Войтоловський – вивчення психології класів, особливостей суспільного контролю, соціальної волі, психології натовпу.

6. Позиція Л.С. Виготського:

- 1) вчення про вищі психічні функції сприяло реалізації завдань, спрямованих на виявлення соціальної детермінації психіки (мовою дискусій 20-х років минулого століття це означало, що вся психіка є соціальною);
- 2) вищі психічні функції не можна розуміти як безпосередні функції мозку, тобто їх витoki слід шукати в суспільному житті;
- 3) конкретні форми суспільно-історичної діяльності стають вирішальними для розуміння формування психічних функцій, а природні закони мозку набувають нових властивостей, входячи в систему суспільно-історичних відносин;
- 4) гіпотези про опосередкованість вищих психічних функцій людини і про походження психічних процесів з діяльності (спочатку – інтерпсихічної) показують, що головним механізмом розвитку психіки є спосіб засвоєння соціально-історичних форм діяльності;
- 5) у розумінні предмета соціальної психології спирався на ідеї В. Вундта (його думки про міфи, звичаї, мову називає «згустками ідеології»);
- 6) розрізняє соціальну психологію (загальна психологія, яка має ідею культурно-історичної детермінації психіки) і колективну психіку (особиста психіка в умовах колективного прояву як один з аспектів соціальної психології – армія, церква тощо).

7. Деякі інші авторські позиції:

- 1) Н.К. Крупська (1869–1939) – протиставлення бойскаутизму і піонерської організації; засудження культу сили в стосунках; сформулювала низку принципів виховання колективіста (виховання комуністичної моралі в дитинстві; розвиток колективізму в процесі колективної праці; урахування вікових особливостей дітей в організації їхнього спілкування); виступала проти заперечення педології як науки про дитину тощо;
- 2) В.О. Артемов – поведінка людини залежить від її особистісних якостей; довів необхідність впровадження експерименту в соціальній психології;
- 3) П.М. Керженцев (1881–1940); О.К. Гастєв (1882–1938 або 1941) – ідеї психотехніки (розробка соціально-психологічних аспектів управління) тощо.

Основний внесок радянських учених 20–50-х років ХХ ст. у соціальну психологію:

1. Актуалізація в складних соціально-політичних умовах проблеми компромісу між соціальним замовленням і дійсним

науковим пошуком, що виявлялося в спробі поширенні нової методології (марксизму-ленінізму) на окрему галузь психологічного знання (соціальну психологію).

2. Соціальна психологія ототожнювалася з вченням про детермінацію психічних процесів. Водночас пропонувалися дослідження особливого класу явищ, які обумовлені спільною діяльністю, зокрема, пов'язаних з колективом. Оскільки домінувало перше тлумачення, то соціальна психологія не могла мати самостійного статусу.

Як наслідки:

- 1) тимчасові теоретичні невдачі соціальної психології, що було природним явищем у формуванні її предмета вивчення, призвели до того, що вона стала синонімом «реакційної» дисципліни, яку з часом спіткала доля педології, генетики, психотехніки;
 - 2) до середини ХХ століття сталася тривала перерва в розвитку соціально-психологічної науки, хоча окремі дослідження, яких вимагала суспільна практика, зокрема педагогічна діяльність, все-таки проводилися (як правило, на основі ідей А.С. Макаренка);
 - 3) вважалося, що оскільки буржуазна психосоціологія є реакційною, то «будь-які дослідження в цій галузі означають капітуляцію перед ідеалізмом» (С.Л. Рубінштейн, 1896–1960).
3. Передумовою для визначення предмета соціальної психології були ідеї Л.С. Виготського. Критичні закиди наприкінці ХХ ст. на його адресу щодо популяризації марксизму є невинуватими. Так, він прихильно ставився до цього вчення, яке є справді феноменальним досягненням людської думки, сподіваючись створити нову психологію, протиставивши її традиційній, яка більше описувала факти, ніж пояснювала їх. Л.С. Виготський постійно знаходився в стані творчого пошуку, а, отже, не міг обминути будь-які новітні наукові досягнення, яким тоді було марксистське вчення, що, зрештою, і є характеристикою справжнього вченого. Навпаки, було б дивно і не зрозуміло, якби в своїх працях Л.С. Виготський не торкався популярних тоді марксистських ідей. Крім того, вчений не дожив до піку тоталітаризму, який припав на період 1934–1953 рр. і відзначався звеличенням культу особи та приниженням громадянського суспільства. Слід зауважити, що Л.С. Виготський навіть після смерті не давав спокою своїм ідеологічним опонентам, які називали його лжепрофесором, лженауковцем, перевертнем тощо (Є.І. Руднева, 1936).

Розробка соціально-психологічної проблематики в СРСР у 40–50-х роках ХХ ст. здійснювалась в основному у межах загальної, педагогічної психології, психології праці:

- 1) вивчення особливостей дитячого колективу та шляхів його формування;
- 2) з'ясування соціально-психологічних механізмів, які чинять вплив на процес виховання особистості в колективі;
- 3) вивчення соціальних якостей особистості дитини, які є для неї важливими, та умов їх формування в колективі;
- 4) дослідження впливу сімейних взаємин на розвиток дитячої особистості та процесу її формування у виробничому колективі (цех, бригада, дільниця) (Б.Г. Ананьєв, М.Ф. Беляєв, Є.Д. Варнакова, В.М. Колбановський, К.М. Корнілов, В.М. М'ясищев, Л.В. Приваленко, М.І. Смирнов та ін.).

Вихідною позицією для теоретичних узагальнень, проведення експериментальної роботи з метою вивчення групи, як правило, було вчення про колектив А.С. Макаренка, яке, як зазначалося, є унікальним явищем у психолого-педагогічній науці. Однак домінування концепції А.С. Макаренка в низці інших наукових уявлень про природу групи обмежувало можливості виникнення нових теорій груп і сприяло стабілізації позицій директивної педагогіки, що і сьогодні визначає стиль діяльності багатьох педагогів, які прагнуть до встановлення авторитарних стосунків з учнями.

У цілому в цей період домінувала тенденція заперечення розвитку соціальної психології як самостійної галузі психологічного знання.

50–60-ті роки ХХ ст. (СРСР):

1. Пошук предмета соціальної психології. Дискусія розпочалася в 1959 р. зі статті О.Г. Ковальова, опублікованої в журналі «Вісник ЛГУ». Стають відомими дослідження Г.М. Андреевої, А.А. Бодалева, Б.Д. Паригіна, А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського та ін.
2. Поступово створюється система аргументації з метою визнання соціальної психології як самостійної науки (В.М. М'ясищев, Б.Д. Паригін, Є.С. Кузьмін, О.Г. Ковальов, М.С. Мансуров, К.К. Платонов, Є.В. Шорохов та ін.).

Як наслідок, соціальна психологія отримала можливість виокремитися в самостійне наукове знання. Інтенсивна розробка її методології, методів, концептуального і понятійного апарату створила передумови для застосування даних соціально-психологічних досліджень у практичній діяльності. Основні

соціально-психологічні проблеми розглядалися в системах: «колектив – особистість», «мала група – особистість». Ставилося, наприклад, завдання подальшого розвитку наукових позицій вчених 1920–30-х років (Є.А. Аркін, Б.В. Беляєв, О.С. Залужний). Дискусія розгорнулася щодо предмета соціальної психології, його співвідношення з ідеологією, психологією, психологією соціальних груп та особистості (В.В. Москаленко):

1. Соціологічний підхід: соціальну психологію слід розглядати як науку про масові явища психіки.
2. Психологічний підхід: предметом дослідження соціальної психології є особистість.
3. Необхідно синтезувати попередні підходи і розглядати соціальну психологію як науку, яка вивчає масові психічні процеси та стан особистості в групі, що й стало наслідком дискусії.

Таким чином, історично визначилися основні підходи в тлумаченні предмета соціальної психології:

- 1) вивчення масових явищ;
- 2) з'ясування змісту психології особистості;
- 3) синтез перших двох підходів.

Окремі авторські підходи: соціальна психологія особистості; соціальна психологія спільностей і спілкування; соціальне ставлення; форми духовної діяльності (Б.Д. Паригін); зміна психічної діяльності людей у групі в ситуації взаємодії; особливості груп (В.М. М'ясищев); психологічна характеристика соціальних груп; психологія особистості; закономірності спілкування і взаємодія людей у спільній діяльності; міжособистісні стосунки в різних спільностях (А.В. Петровський).

Отже, типовими напрямками у вивченні соціально-психологічних явищ, які згодом визначили структуру предмета соціальної психології, є: 1) психологія спілкування; 2) психологія групи; 3) психологія особистості в групі.

Особливе місце в розробці соціально-психологічної проблематики належить В.О. Сухомлинському (1918–1970), який є тим педагогом-новатором, хто набув заслуженого визнання лише після смерті. Наукова спадщина великого Вчителя, особистість якого є планетарним явищем, залишається сьогодні практично без запиту, що й так ускладнює сучасну навчально-виховну ситуацію. В.О. Сухомлинський навряд чи вважав себе соціальним психологом. Однак його ідеї, вистраждані як об'єкт постійної критики від опонентів, які звинувачували педагога в «абстрактному гуманізмі», були спрямовані на оптимізацію міжособистісних стосунків в учнівських групах та педагогічному середо-

вищі (виховання взаємної довіри; вплив сім'ї на становлення підростаючої особистості, обґрунтування значення гуманістичних поглядів у людських взаєминах тощо).

Основними формами духовної діяльності як засобу впливу на соціально-психологічний розвиток особистості є наука, культура, релігія. Особливе місце належить явищам буття, з якими особистість повсякчас має справу. Передусім це мистецтво (декоративне мистецтво, мистецтво фотографії, музика, телебачення, театр, архітектура, графіка, живопис, скульптура, література, естрада, цирк, хореографія). Домінантами для навчально-виховного процесу є розуміння його суб'єктами змісту основних естетичних категорій – прекрасного, потворного, піднесеного, низького, комічного, трагічного.

Як і в країнах Західної Європи, соціальна психологія в Україні пройшла шлях від зародження в межах філософії, суспільних та природничих наук до поступового відмежування від них наприкінці XIX – на початку XX ст.

Певні соціально-психологічні ідеї простежуються в українській філософській думці від часів С. Яворського, Ф. Прокоповича, Г. Кониського, Г. Сковороди. Подальшого розвитку вони набули в XIX ст., наприклад у творчості М. Костомарова, який осмислюючи феномен нації, розглядає її як єдине ціле, об'єднане комплексом спільних психологічних рис. З певним застереженням одним з перших українських психологів є Г.І. Челпанов, який розпочинав творчий шлях у Київському університеті.

На процес виокремлення і розвитку соціальної психології на вітчизняних теренах наклало свій драматичний відбиток перебування України в складі Російської імперії та СРСР. Головні напрямки досліджень визначалися в Москві та Петербурзі. Були обмежені наукові зв'язки із зарубіжними психологічними вченими. Занепад соціальної психології пов'язується з тезою, що «всі психічні явища є соціальними», а тому їх достатньо розглядати в межах загальної психології.

Основні хронологічні етапи становлення соціальної психології в Україні:

1. 1968 рік – III з'їзд психологів СРСР, який відбувся в Києві. Головні осередки відродження соціальної психології – НДІ психології Міносвіти України, Інститут філософії АН УРСР, КДУ ім. Т.Г. Шевченка. Фундаторами соціально-психологічного знання є Л.В. Сохань, Л.Й. Марисова, Р. Х. Шакуров.
2. 1969 рік – створення відділу соціальної психології (згодом лабораторії) в НДІ психології. Тривалий час новоствореною

лабораторією керував нинішній директор Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України С.Д. Максименко.

3. 1971 рік – створюються відділ філософських проблем психології в Інституті філософії АН України, кафедра соціальної та педагогічної психології в КДУ ім. Т.Г. Шевченка (нині – соціальної психології). Перша така кафедра виникла в Ленінградському університеті, а згодом у Московському університеті (1972 рік).

Першим дипломованим фахівцем з соціальної психології є Г.Д. Долинський, а один із перших докторів наук – В.П. Казміренко.

У 1970-80-х роках соціальна психологія ще не сформувалася як самостійна наука (Л.Е. Орбан-Лембрик). Будь-яка галузь може розвиватися, якщо вона має розгалужену інфраструктуру – як наука і навчальна дисципліна.

У 1990-х роках створюється лабораторія соціальної психології в Інституті ім. Г.С. Костюка АПН України. Згодом починає працювати Інститут соціальної та політичної психології, який залишається поки що єдиним на пострадянському просторі.

Кафедри соціальної психології функціонують також у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника, Харківському національному університеті ім. В. Каразіна, Дніпропетровському національному університеті, Волинському державному національному університеті ім. Лесі Українки, Чернігівському державному педагогічному університеті ім. Т.Г. Шевченка.

Факультети соціальної психології є в Житомирському державному державному університеті ім. І. Франка, Київському міжнародному університеті.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначається посиленням розвитком соціально-психологічного знання. Соціально-психологічною проблематикою займаються В.В. Васютинський, А.Б. Коваленко, М.Н. Корнев, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Москаленко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко та ін. Соціальна психологія поступово вивільняється від догм і сьогодні часто розглядається в стійкому зв'язку з педагогічною психологією, політичною психологією (М. Слюсаревський).

Основні проблеми сучасної соціальної психології:

- 1) загальні питання теорії і методології, історії соціальної психології;
- 2) закономірності спілкування і взаємодії людей, характеристики великих соціальних груп (нації, класи);
- 3) проблема малих груп;

- 4) проблема особистості (соціалізація і соціальна установка);
- 5) соціально-психологічні проблеми управління, масової комунікації, пропаганди, відхилення від норм поведінки.

Проблема групи є найважливішою в низці інших проблем соціальної психології.

Вихідні проблеми, які пов'язують соціальну психологію з іншими науками:

1. Соціальна психологія і філософія – методи дослідження; особливості повсякдення; закони буття; пізнання навколишньої дійсності; доведення доцільності використання в процесі навчання і виховання інноваційних технологій; розробка методів прогнозування розвитку групи тощо.
2. Соціальна психологія і загальна психологія – методи дослідження; соціальна психіка та індивідуальна психіка; психологія спілкування тощо.
3. Соціальна психологія та соціологія – методи дослідження; соціальне середовище; група як елемент соціуму тощо.
4. Соціальна психологія і вікова психологія – методи дослідження; міжособистісна взаємодія в учнівському та педагогічному середовищах; соціальні впливи; спілкування в онтогенезі; нормативна поведінка; соціальна установка; особистий приклад, вікова періодизація тощо.
5. Соціальна психологія і диференційна психологія – методи дослідження; індивідуальні поведінкові, діяльнісні прояви особистості в групі; група і образ «Я»; система групових впливів та індивідуальне самовизначення; система групового очікування та індивідуально-типологічні особливості (темперамент, характер, здібності); перспективи індивідуального та групового розвитку тощо.
6. Соціальна психологія і вікова фізіологія – методи дослідження; психологія групи та анатомо-фізіологічні особливості особистості; нервова система та групова діяльність і поведінка; статеві особливості (акселерація тощо) та психологія групи.
7. Соціальна психологія і психологія праці – методи дослідження; інтереси групи і трудова діяльність; соціально-психологічний клімат і методи стимулювання трудової діяльності.
8. Соціальна психологія та історія – епохи розвитку суспільства; психологія окремих історичних спільнот.
9. Соціальна психологія і педагогіка – методи дослідження; психологія групи і вікові та індивідуальні особливості; вікова періодизація особистості і стадії розвитку групи; життєвий шлях особистості і система навчально-виховного впливу тощо.

Основні завдання соціальної психології:

- 1) завдання загальнотеоретичного плану (проведення фундаментальних досліджень, розробка їх методологічних основ);
- 2) проведення прикладних досліджень;
- 4) виконання замовлень суспільства (діагностика, моделювання, прогнозування соціально-психологічних явищ);
- 5) виокремлення пріоритетних напрямків досліджень;
- 6) аналіз поточної соціально-психологічної проблематики (поведінка особистості в масі, у ситуації адміністративного тиску тощо);
- 7) інформаційний вплив на суміжні галузі психологічного знання (політична, юридична, динамічна, педагогічна психологія тощо);
- 8) аналіз досягнень зарубіжної соціальної психології;
- 9) теоретичний аналіз історії соціально-психологічної думки;
- 10) з'ясування місця соціальної психології в системі наукового знання тощо.

Супутні завдання соціальної психології:

- 1) розробка основ вікового соціально-психологічного консультування;
- 2) з'ясування шляхів соціально-психологічної просвіти населення;
- 3) вивчення особливостей становлення учнівської групи;
- 4) вивчення особливостей функціонування педагогічного колективу;
- 5) з'ясування закономірностей міжгрупової взаємодії в різних навчально-виховних ситуаціях;
- 6) вивчення взаємин особистості із засобами масової інформації, досягненнями науково-технічного прогресу, етнічними особливостями соціальної спільноти тощо;
- 7) з'ясування особливостей типових соціально-психологічних навчально-виховних ситуацій;
- 8) вивчення впливу форм духовної діяльності на особистість;
- 9) вивчення новітніх соціально-психологічних особистісних утворень («табірна правосвідомість», соціальний інфантилізм тощо) (А.В. Мудрик);
- 10) розробка шляхів популяризації соціально-психологічного знання та його прикладного застосування тощо.

Основна стратегія в розвитку вітчизняної соціальної психології:

- 1) створення соціально-психологічної школи, яка разом з інтеграційними тенденціями у світовій науці повинна мати власну

унікальність (як відображення особливостей життєдіяльності певних етнічних спільнот, які проживають на території України) і займати впливове місце у світовій психології;

- 2) розв'язання прикладних проблем, які виникають у людських взаєминах і, зокрема, у практиці педагогічної діяльності;
- 3) вироблення наукового світогляду, загального кругозору, здійснення соціально-психологічної просвіти громадян.

Основні напрямки розвитку сучасного зарубіжного соціально-психологічного знання. Призначення соціальної психології лише тоді буде виправданим, якщо на неї буде постійний запит, а, вона, у свою чергу, буде аргументовано розв'язувати поставлені проблеми і впроваджувати їх в практику.

До кінця ХХ ст. з соціальної психології виокремилися психологія управління, етнопсихологія, які в наш час претендують на статус окремих галузей психологічного знання.

Історія *біхевіоризму* розпочинається з доповіді Дж. Уотсона (1878–1958) «Психологія з точки зору біхевіориста» (1913). За С. Степановим, біхевіоризм:

- змусив психологію відмовитися від свідомості, чуттєвих станів, переживань;
- тлумачить поведінку як сукупність реакцій на певний подразник, вважаючи що поведінка вибудовується під час життя;
- відкидає здібності;
- не надає значення мотивам, намірам, установкам;
- не спроможний пояснити творчі досягнення в науці і мистецтві;
- спирається на досвід вивчення тварин, а не людини, тому людська поведінка обмежується тими рисами, які є спільні в людини і тварин;
- неетичний, оскільки використовує в експериментах жорсткі методи, зокрема больовий вплив;
- ігнорує категорії моралі;
- антигуманний і антидемократичний, оскільки ставить за мету маніпуляцію поведінкою (Б. Скіннер, 1904–1990).

Водночас застосування біхевіористських схем демонструє їх високу ефективність у профілактиці негативних поведінкових виявів, зокрема в навчанні людини правильної поведінки. У практиці педагогічної діяльності важливе значення має ідея позитивного або негативного підкріплення певної реакції як необхідної умови формування адекватного ставлення до навколишньої дійсності. Вважається, що найбільш ефективним

Таблиця 2.1. Основні напрямки розвитку сучасного зарубіжного соціально-психологічного знання
(за Дж. Мак-Девідом та У. Херері) (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко)

Теорія	Модель людини	Головні представники	Головні теоретичні аспекти		Внесок у соціальну психологію. Об'єкти досліджень	Оцінка статусу в психологічній науці
			джерело даних	уявлення про мотивацію		
Психологічний аналіз	"Людина, яка бажає"	Фрейд, Фромм, Абрахам, Хорні, Юнг, Адлер, Бюн	Вербальна поведінка розглядається як досвід	Наголос на джерелі енергії, а не її спрямованості	Розвиток особистості, соціалізація, агресія, культура та поведінка	Зменшується (1968, 1974)
Когнітивізм	"Людина, яка пізнає (думає)"	Левін, Хайдер, Кольбергер, Фестінгер	Вербальна поведінка, на підставі якої робиться висновок про реальний досвід	Наголос на спрямованості енергії, а не на її джерелі	Установки, мова й мислення, динаміка групових процесів, пропаганда, соціальна перцепція, "Я" – концепція	Стабільно зберігає своє значення (1968). Найбільший авторитет (1974)
Біхевіоризм	"Людина механічна" (яка реагує)	Халп, Міллер, Доллард, Роттер, Сірс, Скіннер, Бандура	Зовнішня поведінка, яка спостерігається (досвід має другорядне значення)	Енергія – функція від зменшення драйву, спрямованість пояснюється звичками	Чіткість у теорії та експерименті, соціалізація, соціальний контроль, соціальні установки	Зростає (1968). Втрачає своє обличчя (1974)
Гуманістична психологія	"Людина, яка грається"	Роджерс, Маслоу, Мей, Селіг, Феріс	Вербальний самозвіт (його "розуміюча" інтерпретація)	Ієрархічно організовані потреби	"Я" – концепція, міжособистісні відносини, суспільство та індивід	Зростає авторитет (1974)

способом контролю за поведінковими проявами є нагорода. Покарання інформує про те, чого не треба робити, але не повідомляє, що потрібно робити (Б. Скіннер).

Біхевіоризм прагне пояснити нашу поведінку і сприяти її якнайкращому формуванню. Безумовно, ігнорувати свідомість є неправомірною позицією. Однак якби її не було, то не було б біхевіоризму, що виник на початку ХХ ст. через розчарування багатьох учених в результативному дослідженні свідомості. Справді, навіщо досліджувати неявне, тобто таке, що не можна побачити, відчутти, оцінити, коли явною є поведінка? Визнання біхевіористами поведінки найважливішим людським феноменом сформувало згодом у науковців, які були опонентами біхевіоризму, у цілому негативні уявлення про роль поведінкових проявів. Вважалося, що дослідження поведінки не дадуть необхідних результатів про особливості психічного розвитку особистоті. Ця точка зору сформувалася, зокрема, завдяки Л.С. Виготському і має стабільні позиції в наш час.

Історично склалося так, що, захищаючи вчення про свідомість, ми кинулися в іншу крайність: почали заперечувати значущість вивчення поведінки, яка, однак, є своєрідним лакмусовим папірцем, що дозволяє збагнути сутність внутрішніх перетворень в особистості, зокрема ті, які відбуваються у свідомості. Не останню роль тут відіграло ставлення до біхевіоризму в СРСР як до буржуазної концепції, що могла бути шкідливою для формування марксистсько-ленінського світогляду. Однак завдяки біхевіоризму можна, наприклад, збагнути сутність поведінки людини в екстремальних ситуаціях, коли існує потреба прийняття негайних і адекватних рішень. З цього приводу важливим є вивчення вікової позитивної і негативної симптоматики особистості, що сприяє розумінню динаміки її внутрішніх змін, які впливають на взаємини з оточенням. У цілому складається враження, що з роботами біхевіористів ми по-справжньому незнайомі, а користуємося застарілими ідеологічними штампами.

Заперечувати проблему вивчення поведінкових проявів – означає повертатися в 30-ті роки ХХ ст., коли розпочалася ідеологізація науки, та не визнавати важливої ролі одного зі складників процесу особистісного становлення.

Історія гештальтпсихології бере початок з роботи М. Вергеймера (1880–1943) «Експериментальні дослідження сприймання руху» (1912): є складні утворення, в яких властивості цілого не можуть бути виведеними з властивостей окремих частин та їх поєднання, а, навпаки, те, що відбувається з якою-небудь

частиною складного цілого, визначається внутрішніми законами структури в цілому. Як наслідок, виокремлювалися зорові фактори сприймання, які групують окремі елементи фізичного поля в цілісні гешталти у відповідному йому психологічному полі. Наприклад, «фактор близькості», «фактор схожості», «фактор хорошого продовження» об'єднують у гешталти елементи зображення, що разом утворюють найбільш прості конфігурації. Основу принципів групування становить загальний закон психологічного поля – пренативності, тобто прагнення цього поля до створення найбільш стійкої, простої та «економної» конфігурації (С. Степанов). У контексті висловлювання М. Вертгеймера приклад гешталту можна застосувати до феномену «сім'я».

У наш час гештальтпсихологія як самостійний науковий напрямок з часу виходу роботи М. Вертгеймера «Продуктивне мислення» (1945) практично не існує.

За С. Джулардом, гуманістична психологія – це мета, а не доктрина. Ставилося завдання побудувати нову, принципово відмінну від природно наукової, методологію пізнання людини, зокрема, з'ясувати цінності, до яких людина прагне за своєю природою, щоб найкраще розкрити закладені нею потенції та потреби, відкриття яких є основою набуття самоідентичності. Витоки гуманістичної психології пов'язані із загальним історико-культурним контекстом розвитку західного, передусім американського, суспільства після Другої світової війни. Прояви жорстокості, руйнація традиційної системи моральних цінностей і прагматизація людського життя в «суспільстві споживання» зробили типовим конфлікт між прагненням людини до любові, щирості і неможливістю встановити ці стосунки. Типовим для західноєвропейського суспільства у 50–60-х роках ХХ ст. були прояви кризи цінностей як домінування песимістичних настроїв, самотності (нездатності встановити близькі стосунки з оточенням), ідентичності, авторитету (особливо на хвилі студентських антиурядових виступів), сенсу життя (Ш. Бюлер, М. Аллен). Аналогічні явища різко проявилися напередодні розпаду СРСР і до цього часу залишаються стабільними в Україні через затяжні процеси суспільної трансформації.

За М. Сміт, ознаками гуманістичної психології є:

- 1) індивідуалізм – у центрі уваги знаходиться людина як міра всіх цінностей;
- 2) віра в можливості вдосконалення людини, яка ігнорує політичні та етичні шляхи перетворення життя людей;

- 3) цінність саморозкриття, що на мові контркультури означає «нехай все буде назовні»;
- 4) акцент на ситуації «тут і тепер», відмова від планування свого життя;
- 5) гедонізм («роби те, що тобі подобається»), пов'язаний з принципом «тут і тепер»;
- 6) ірраціоналізм, який виявляється в недовірі до традиційної науки і раціональних шляхів розв'язання проблеми; сподівання на інтуїцію, інтерес до містики, окультних явищ тощо.

Когнітивна психологія бере початок з роботи Дж. Міллера «Магічне число сім, плюс-мінус два: межі наших здібностей обробки інформації» (1956). Центральною проблемою когнітивної психології, яка сприяє розумінню особливостей поведінки і діяльності, є з'ясування механізмів переробки інформації, яку людина отримує з навколишньої дійсності. В умовах інформаційного буму, коли на життя сучасних поколінь випало стільки інформації, скільки її було за життя кількох попередніх, актуальним став пошук шляхів засвоєння нових знань, оптимізації міжособистісних стосунків з метою встановлення взаєморозуміння в суспільстві.

В Україні когнітивна психологія не є популярною, оскільки відкидає різні популістські приманки типу «як стати за один день мільйонером», а займається вивченням механізмів пізнання навколишньої дійсності на основі використання інформаційних технологій. Ця пізнавальна ситуація свідчить про комерціалізацію соціально-психологічного знання, недостатню готовність багатьох дослідників, а можливо, і бажання займатися розробкою фундаментальних соціально-психологічних проблем.

Психоаналіз, який є одним із найбільших досягнень психологічної думки в ХХ ст. (З. Фрейд), сьогодні здебільшого розглядається в таких аспектах:

- 1) метод діагнозу і психотерапії психологічних розладів, який передбачає прояв прихованих несвідомих процесів та їх інтерпретацію;
- 2) психологічне вчення, основу якого становить сукупність ідей і гіпотез про побудову і механізми функціонування людської психіки під дією несвідомих мотиваційних механізмів, які знаходяться в постійному конфлікті.
Деякі постулати психоаналізу:
1. Афективні переживання відображають внутрішньопсихічні конфлікти між інстинктами людини і соціальними нормами.

Їх розв'язання відбувається на основі витіснення уявлень про інстинкти із свідомості в сферу несвідомого. Однак вони не зникають безслідно, а й далі впливають на поведінку людини, іноді заявляючи про себе в завуальованих формах (сновидіння, помилкові дії, асоціації тощо). Як наслідок, людина не знає справжніх мотивів власної поведінки. Розв'язання внутрішніх конфліктів, зумовлених суперечливими установками «принципу задоволення» і «принципу реальності», має тимчасовий характер. Це призводить до виникнення психологічного дискомфорту і, як наслідок, до стабілізації неврозів. Як метод психотерапії психоаналіз має перевести такі уявлення на рівень свідомості, що допоможе розв'язати внутрішні конфлікти на основі свідомого оволодіння бажаннями та їх сублимації. Вихідною позицією є зведення невротичних симптомів до переживань, які були в дитинстві, пов'язаних з несвідомим сексуальним потягом (лібідо). Інфантильна сексуальність є потенційним джерелом конфліктів, які виникають через пригнічення заборонених бажань.

2. У суспільстві людина в ситуації тиску сильних інстинктів, які вимагають реалізації, має три можливості:

- 1) якщо внутрішні стимули не мають перешкод, то вона стане злочинцем;
- 2) якщо вони будуть витіснені, то стане невротиком;
- 3) якщо вони будуть сублимованими в певну діяльність, то вона зможе порівняно безпроблемно проживати в суспільстві.

Для усунення перших двох можливостей необхідно:

- 1) змусити суспільство знизити рівень вимог до особистості і, як наслідок, послабити процес витіснення;
- 2) посилити владу людської свідомості в боротьбі з інстинктами і з допомогою раціонального контролю збільшити здатність людини до сублимації.

Тривалий час теорія З. Фрейда, особливо у 1940–70-х роках, зображувалася в СРСР у непривабливих тонах, що, безумовно, вплинуло на формування наукового світогляду багатьох вітчизняних учених, наприклад, для фрейдистів людина є полем битви, темним підвалом, у якому стара діва і сексуально збочена мавпа зійшлися в смертельному поєдинку (В.В. Богословський та ін., 1981).

Найбільше соціальна психологія використовується сьогодні в поєднанні з педагогічною психологією типу «вікова та педаго-

гічна психологія», «соціальна і педагогічна психологія» або «соціальна педагогічна психологія», що свідчить про обов'язкове вивчення цих галузей психологічного знання в педагогічних університетах.

Практичне заняття 1. Предмет і завдання соціальної психології

Сумніватися корисно. Сумніваючись, приходимо до істини.

Арістотель

1. Структура предмета соціальної психології. Завдання соціальної психології.
2. Принципи соціальної психології.
3. Основна проблематика соціальної психології.
4. Основні форми соціально-психологічного знання.

Основні вихідні поняття:

- 1) психотехніка – напрямок у психологічній науці, предметом вивчення якого є соціально-психологічні проблеми управління, професійного відбору та професійної консультації, раціоналізації трудових методів, зниження аварійності і травматизму, удосконалення методів виробничого навчання, а також способи психологічного впливу (навіювання, зараження, наслідування);
- 2) соціальна психологія – наука про взаємозв'язок соціального і психологічного, їх взаємодію та взаємозалежність; про соціально-психологічні явища, які виникають у процесі соціальної взаємодії і характеризують індивіда та групу; про масову свідомість та масову поведінку людей; про соціальну психологію особистості, соціально-психологічні характеристики спілкування, соціальну психологію великих груп, соціальну психологію масових рухів (В.В. Москаленко); наука про конкретні механізми взаємозв'язку соціального та психічного, їх взаємодію та взаємозалежність (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко);
- 3) соціально-психологічна реальність*;
- 4) соціологія*;
- 5) форми соціально-психологічного знання* (психологія народів, психологія мас, теорія інстинктів соціальної поведінки).

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Соціальна психологія і соціальна педагогіка. Соціальна психологія і психотехніка (О.К. Гастев, П.М. Керженцев).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Предмет, завдання і коло проблем прикладної соціальної психології. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології (Т.С. Яценко).

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечно, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.

3. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
4. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
6. Мартенс Р. Социальная психология и спорт. – М., 1979.
7. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
8. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
9. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
10. Социальная психология личности. – М., 1979.
11. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Практичне заняття 2. Соціальна психологія і суспільство

Якщо ви бажаєте покращити людей, то зробіть їх щасливими.

Л. Фейєрбах

1. Короткий історичний нарис виникнення і становлення соціальної психології.
2. Розвиток соціальної психології в СРСР.
3. Соціальна психологія в Росії (Г.М. Андреева, А.В. Петровський, А.А. Реан, Г.В. Старовойтова, М.Г. Ярошевський та ін.).
4. Особливості становлення соціальної психології в Україні (О.В. Киричук, М.Н. Корнєв, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко та ін.).
5. Основні напрямки наукового знання в сучасній зарубіжній соціальної психології (психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, гуманістична психологія).
6. Місце соціальної психології в системі наукового знання (політологія, філософія, історія, соціологія, педагогіка тощо).

Основні вихідні поняття:

- 1) біхевіоризм – напрямок у психології, предметом вивчення якого є поведінка як об'єктивно діюча система реакцій організму на зовнішні і внутрішні стимули, а не недоступні об'єктивному експериментальному дослідженню явища свідомості; ґрунтується на тому, що поведінка є реакцією на певний подразник, а будь-які зміни поведінки людини та її

- розвиток є наслідком вивчення нових реакцій; проявляється у формулі «стимул (S) – реакція (R)»;
- 2) гештальтпсихологія – вивчає цілісні структури (гештальти) психічного життя особистості, які є первинно заданими і яким властиві власні характеристики і закони;
 - 3) історія – процес розвитку суспільства або природи в минулому; наука про історичні події, яка займається їх встановленням і поясненням;
 - 4) гуманістична психологія*;
 - 5) класична теорія організації*;
 - 6) когнітивізм – вивчення залежності поведінки суб'єкта від внутрішніх, пізнавальних (інформаційних) питань і структур, з допомогою яких він сприймає власний життєвий простір і діє в ньому (О.С. Лучинін); вивчення внутрішньої структури психічних процесів, ролі знання в діяльності людини;
 - 7) «масова поведінка» – соціально-психологічний феномен, зміст якого полягає у відображенні знеособлених форм діяльності і поведінки людини в умовах різнопланових соціальних впливів;
 - 8) «нова соціально-економічна парадигма» – макросоціальна ситуація розвитку, яка визначає соціально-економічний зміст єдиного життєвого простору дітей і дорослих та їх спільні навчально-виховні проблеми;
 - 9) педагогіка – наука про виховання, яка вивчає його цілі, методи, засоби й організаційні форми; займається процесами свідомого і цілеспрямованого впливу на розвиток людини у всіх фазах її життя;
 - 10) політологія – суспільна наука, яка вивчає факти внутрішньої і зовнішньої політики, а також сукупність явищ і стосунків, пов'язаних із здобуттям, утриманням і здійсненням державної влади;
 - 11) психоаналіз*;
 - 12) філософія – наука про сутність і структуру буття, джерел і правомочності людського пізнання, основ оцінювання, сенсу життя, способів гідного його проведення тощо; вивчає проблеми, які стосуються погляду на світ і місце людини в ньому, міркування на тему суміжних проблем, основ різних наук тощо.

Кожен скаржитися на свою пам'ять, і ніхто – на розум.

Ф. де Ларошфуко, 1613–1680

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Соціальна психологія і психологія управління (А.М. Бандурка, Ф. Генон, Л.Е. Орбан-Лембрик та ін.). Соціальна психологія і політична психологія (В. Васютинський та ін.).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології. Соціальна психологія менеджменту. Тренінг міжособистісного спілкування (Д. Джонс).

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
3. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
4. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
6. Мартенс Р. Социальная психология и спорт. – М., 1979.
7. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
8. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
9. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
10. Социальная психология личности. – М., 1979.
11. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Модуль 2.

Методи соціально-психологічного дослідження

Розділ 3. Методи соціальної психології

Лекція.

Методи соціальної психології і соціально-психологічна реальність

Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив.
Сократ

1. Основні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження.
2. Методи експерименту та спостереження.
3. Соціометричний метод, парний рейтинг, референтометрія, тести, техніка репертуарних решіток (ТРР), контент-аналіз.
4. Опитувальники як метод дослідження.
5. Способи обробки соціально-психологічної інформації.

Основні вимоги до методів соціально-педагогічного дослідження. *Методологія* – система принципів, способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності.

Рівні методологічного аналізу (за Г.М. Андреевою):

1. Загальна методологія – загальні принципи пізнання, які сприяють світоглядному узагальненню отриманих результатів (філософський підхід до аналізу явищ дійсності).
2. Спеціальна методологія – сукупність методологічних принципів, які застосовуються в соціальній психології; передбачає конкретне використання загальнофілософських принципів у вивченні об'єктів соціально-психологічних досліджень.
3. Методологічні прийоми дослідження (комплекс конкретних методик) – забезпечення безпосереднього зв'язку з практикою соціально-психологічних досліджень; спеціальна форма пізнавальної діяльності, завдяки якій формується нове наукове знання.

Призначення рівнів методологічного аналізу – не допустити зведення всіх методологічних проблем лише до третього рівня, інакше соціально-психологічна проблематика буде розвиватися локалізовано, що призведе до формування спрощених наукових уявлень про її зміст.

За С. Московічі, існують три *типи соціально-психологічних досліджень*, які визначилися як історико-психологічні явища:

1. 40–50-ті роки ХХ ст. – домінування таксономічної соціальної психології (К. Ховленд); дослідження соціальної перцепції.
2. 50–60-ті роки ХХ ст. – домінування диференційної соціальної психології (теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера, дослідження зрушення до ризику Д. Стоунер).
3. 1970-ті роки – домінування системної соціальної психології (дослідження міжгрупових стосунків А. Теджфел).

Основні компоненти дослідження:

- 1) постановка завдання;
- 2) попередній аналіз наявної інформації;
- 3) формування вихідних гіпотез;
- 4) теоретичний аналіз гіпотези;
- 5) планування і організація дослідження;
- 6) проведення дослідження;
- 7) аналіз і узагальнення отриманих результатів;
- 8) перевірка вихідної гіпотези;
- 9) формування нових фактів і законів.

Якісна характеристика дослідження:

- 1) вивчення конкретних об'єктів;
- 2) диференційоване розв'язання емпіричних (факти), логічних (встановлення зв'язків) і теоретичних завдань (пошук причин тощо);

- 3) чіткість вихідних (відомих) фактів, формулювання гіпотез;
- 4) прогностична спрямованість даних.

Проблема якості дослідження забезпечується з допомогою принципу репрезентативності, тобто вибору такої популяції, яка дозволяє дійти кількісних і якісних висновків. Чим ближче обсяг вибірки наближається до обсягу генеральної сукупності, тим більше ця вибірка репрезентативна. Існують малі ($n < 30$) та великі вибірки ($N > 300$). Якщо вибірка знаходиться в межах 25(30) елементів, то висновки, отримані в дослідженні, є справедливими лише для неї. Якщо вибірка є більшою за 25(30) елементів, то висновки, отримані в результаті роботи з нею, поширюються на інші вибірки. Наприклад, певні тенденції в учнівському класі, який нараховує більше 25(30) осіб, можуть бути типовим для інших учнівських класів, діти в яких є ровесниками.

Характеристики (критерії) методик:

1. Достовірність – відтворення результатів вимірювання, які повторюються в ідентичних умовах. Кількісна оцінка достовірності:
 - 1) кореляція результатів повторних досліджень, що залежить від об'єктивності експериментатора;
 - 2) одна властивість вимірюється різними дослідниками.Достовірність інформації є підлеглою до валідності.
2. Валідність (обґрунтованість методу) – здатність методу визначати ті характеристики, які передбачені метою дослідження. Способи перевірки на валідність:
 - 1) експертна оцінка (експерти діють без шкали);
 - 2) проведення додаткового інтерв'ю з метою непрямої перевірки отриманих результатів;
 - 3) комплексність дослідження (використання кількох методів, які є адекватними за призначенням).
3. Точність інформації – найбільш проблемний для дотримання критерій, який визначає рівень чутливості методики; передбачає встановлення допустимої міри точності. Способи перевірки точності інформації:
 - 1) від супротивного: тоді дані є обґрунтованими, але нестійкими, що спостерігається під час ситуативного опитування;
 - 2) зміщене опитування: схожі результати повторюються тривалий час, унаслідок чого дані будуть стійкими, але необґрунтованими.

Ці критерії формують поняття «надійність інформації», яке залежить також від особистості дослідника, зокрема від його

вмінь бути об'єктивним джерелом інформації та працювати з людьми з метою створення взаємної атмосфери довіри.

Вимоги до проведення дослідження (пов'язані з проблемою якості отриманих результатів, оскільки інформація може бути об'єктивною і суб'єктивною):

1. Знання вікових, індивідуальних особливостей піддослідних.
2. Знання психології статі.
3. Урахування впливу умов зовнішнього середовища (експериментатор, інструкція, умови праці) на процес дослідження.
4. Урахування в роботі випадкових внутрішніх (фізіологічних – стан здоров'я, втома, відчуття ситості, голоду тощо), психологічних (адаптація, мотивація, емоції, навчання тощо) та технічних коливань (особливості функціонування обчислювальної техніки).
5. Побудова програми дослідження.
6. Збирання емпіричної інформації для перевірки гіпотези.
7. Проведення кількісного та якісного аналізу.
8. Прикладна спрямованість досліджень, їх фундаментальність і прогностичність.

Вживаючи поняття «дослідник», у педагогічній діяльності ми маємо також на увазі вчителя, який обов'язково повинен мати елементарні вміння дослідницької роботи, що є запорукою зв'язку теорії й практики, реалізації соціально-психологічних ідей кваліфікованими виконавцями. Піддослідними, респондентами вважаються учні. Водночас не потрібно підміняти функції вчителя функціями вчених, оскільки це призведе до формування спрощених уявлень про наукове знання, дискредитує його.

Методи експерименту та спостереження. Основні загальнонаукові методи соціальної психології – спостереження, експеримент, самоспостереження.

Додаткові, або допоміжні, методи соціальної психології – тести, опитувальники (бесіда, анкета, інтерв'ю), соціометрія, аналіз продуктів діяльності, біографічні методи (аналіз життєвого шляху, документації, свідчень очевидців).

Програма вивчення соціально-психологічних явищ з допомогою *спостереження* або експерименту:

- 1) постановка проблеми;
- 2) визначення об'єкта, предмета, завдань дослідження;
- 3) уточнення головних понять;
- 4) формулювання гіпотези;
- 5) розробка методики дослідження;

- 6) проведення пілотного дослідження та подальше вдосконалення методики, перевірка її на відповідність поставленій меті;
- 7) збирання первинної інформації, що супроводжується контролем надійності та вірогідності отриманих даних;
- 8) логічна і кількісна обробка отриманих результатів, їх інтерпретація;
- 9) висновки.

Спостереження вперше було застосоване в дитячій психології. Його зміст:

- 1) метод збору інформації про об'єкт на основі безпосереднього сприймання і реєстрації всіх фактів з метою їх подальшого аналізу та висновків;
- 2) фіксація даних за заздалегідь продуманим планом без активного втручання дослідника в перебіг подій;
- 3) організована та цілеспрямована фіксація явищ навколишньої дійсності, що зумовлюється завданням діяльності.

Предметом спостереження є вербальні та невербальні прояви поведінки людини, групи в певному соціальному середовищі та ситуації (В.В. Москаленко): послідовність, спрямованість, частота, тривалість, інтенсивність, експресивність, зміст мовних актів, особливості лексики, граматики, фонетики, синхронізація дій; виразні рухи, експресія обличчя, очей, тіла, звуків; рух, пересування і нерухомі стани, швидкість і спрямованість руху; фізичний вплив (дотики, штурхани, удари, підтримка, сумісне зусилля, передача, відняття, затримка).

Види спостереження:

1. За місцем проведення:
 - 1) лабораторне (здійснюється в спеціально створених умовах, коли пізнавальна ситуація створюється дослідником);
 - 2) природне, яке проводиться в звичних умовах, тобто в реальній життєвій ситуації, і передбачає безпосередній контакт з об'єктом, що дозволяє зберегти його недоторканність.
2. За способом контакту:
 - 1) безпосереднє;
 - 2) опосередковане.
3. За стилем взаємодії з об'єктами:
 - 1) включене, де дослідник стає на певний час членом групи, яка вивчається; тут важливо виконувати роль члена колективу, уміти не привертати до себе уваги, більше слухати співрозмовників і менше їм ставити запитань; будь-які висловлювання мають бути нейтральними;

- 2) приховане (спостереження «збоку»): респонденти не знають, що їх вивчають (наприклад, стінка Гезелла);
- 3) відкрите (респонденти знають, що їх вивчають) тощо.

4. За метою:

- 1) випадкове;
- 2) цілеспрямоване.

5. За рівнем організації діяльності:

- 1) вибіркове;
- 2) суцільне.

6. За способом фіксації результатів:

- 1) констатувальне;
- 2) оцінне.

7. За регулярністю проведення:

- 1) систематичне;
- 2) випадкове тощо.

Різновиди спостереження схожі на ті, які застосовуються у віковій та педагогічній психології. Відмінність полягає в меті методу: у соціальній психології домінантою будь-якого дослідження є вивчення психології групи.

Особливості спостереження:

- 1) складність повторного дослідження;
- 2) потенційний вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників на інтерпретацію результатів, які можуть спотворити отриманий результат:
 - а) суб'єктивні чинники – прояв емоцій; соціальна установка; власний досвід; увага;
 - б) об'єктивні чинники – обмеженість сфери застосування; значні витрати часу; не всі явища навколишньої дійсності піддаються спостереженню;
- 3) трудомісткість процедури;
- 4) присутність спостерігача скоує піддослідних;
- 5) неможливо виявити думку респондентів лише з допомогою питань;
- 6) можливість фіксувати різні зміни в особистості безпосередньо в момент їх виникнення;
- 7) залежно від того, який різновид використовується, існує ймовірність з'ясувати різноманітність пізнавальної ситуації, яка як необхідна умова для досягнення мети дослідження виникає нечасто, навіть спорадично.

Вимоги до спостерігача:

- 1) контроль власних дій, емоцій;
- 2) його дії не повинні шкодити тим особам, за якими спостерігають;
- 3) нейтральність;
- 4) об'єктивність;
- 5) професійна підготовленість (наявність програм, розробок тощо).

Програма спостереження:

- 1) вибір об'єкта;
- 2) визначення мети і завдань (конкретизація предмета спостереження);
- 3) визначення ситуації і умов діяльності спостережуваного об'єкта;
- 4) з'ясування ознак і одиниць;
- 5) визначення параметрів вихідних понять і розробка надійності категорій з допомогою коефіцієнта згоди спостерігачів (схожа ситуація спостерігається різними особами), коефіцієнта надійності (різні спостерігачі проводять спостереження в різний час), коефіцієнта стійкості (один спостерігач працює в різний час).

Спостереження повинне використовуватися в комплексі з іншими методами дослідження.

Експеримент:

- 1) метод збору фактів в умовах, які забезпечують активний прояв соціально-психологічних явищ, що вивчаються; отримання інформації з метою встановлення закономірностей, які характеризують експериментальну ситуацію;
- 2) передбачає активне втручання дослідника в процес роботи;
- 3) організована дослідником експериментальна ситуація, яка спрямована на встановлення закономірностей взаємодії залежних і незалежних змінних.

Вимоги до експерименту:

- 1) опис об'єкта дослідження;
- 2) визначення типових (специфічних) умов дослідження;
- 3) формулювання гіпотези;
- 4) пошук незалежних змінних (конкретні ситуації або явища, які спеціально організовані дослідником);
- 5) визначення залежних змінних (конкретні ситуації або явища, які передбачається отримати внаслідок проведеного дослідження).

Етапи експерименту:

- 1) теоретичний (постановка проблеми);
- 2) методичний (розробка методик експерименту і експериментального плану);
- 3) експериментальний (створення експериментальної ситуації, засобів управління перебігом експерименту та вимірювання реакцій піддослідних);
- 4) аналітичний (кількісний аналіз отриманих результатів: математична обробка, інтерпретація результатів, формулювання гіпотез, практичних рекомендацій).

Види експерименту:

1. За місцем проведення:

- 1) природний (управління поведінкою респондентів в умовах повсякденного життя з допомогою чинників, які впливають на їх поведінку й контролюються дослідником); завдання полягає в з'ясуванні всіх чинників експериментальної ситуації та встановлення між ними рівня зв'язку; експериментальна ситуація визначається однією або двома групами (контрольною; експериментальною) або за схемою «до – після» (типовим прикладам тут є експеримент А.С. Макаренка);
- 2) лабораторний (передбачає організацію незвичної для піддослідних експериментальної ситуації) – створення штучної обстановки для проведення дослідження, тобто респонденти інформовані, що з ними працюють, але не знають мети, змісту роботи (типовим прикладом є експеримент В.М. Бехтерева, який досліджував ефективність групової діяльності, пізніше його техніка вдосконалювалась Б.Г. Ананьєвим; штучність експериментальної ситуації може призвести до недостовірності отриманих даних.

2. За метою:

- 1) констатувальний (отримання результатів про рівень розвитку певних соціально-психологічних явищ);
- 2) формувальний (цілеспрямована дія на особистість та групу для формування в неї певних якостей);
- 3) контрольний (зіставлення результатів у різних групах з метою з'ясування ефективності запропонованих методик).

У цілому експеримент може мати класифікаційні критерії аналогічні спостереженню.

Природний експеримент є особливим різновидом експерименту, оскільки створює звичні в повсякденні умови для зниження напруженості вже в експериментальних ситуаціях (О.Ф. Лазурський, 1910). Природним експериментом О.Ф. Лазурський (1874–1917)

називав дослідження, які самостійно проводив у шкільних класах. Для цього організовувалася навчальна робота з дітьми, де вивчалися прояви їх психічної діяльності.

Особливості природного експерименту:

- 1) аргументована можливість втручання дослідника в процес дослідження;
- 2) створює реальні умови для нейтралізації сторонніх впливів та контролю кількох змінних, фіксації дій респондентів;
- 3) потрібна експериментальна ситуація виникає нечасто;
- 4) проблематично створити природну ситуацію та визначити чинники, які впливають на змінні.

Соціометричний метод, референтометрія, тести, техніка репертуарних решіток, контент-аналіз. Соціометричний метод (Дж. Морено, І.П. Волков, Я.Л. Коломинський, В.І. Паніотто та ін.) – метод з'ясування структури міжособистісних стосунків у групі.

Структура методу:

- 1) соціометрична анкета;
- 2) соціоматриця;
- 3) соціограма;
- 4) систематизація отриманих результатів.

Види соціометричної процедури:

- 1) параметрична;
- 2) непараметрична*.

Парний рейтинг використовується для з'ясування місця особистості в системі міжгрупових стосунків на основі взаємного порівняння заздалегідь вибраних якостей.

Структура методу:

- 1) підготовча робота;
- 2) побудова індивідуальних матриць;
- 3) обробка групових матриць та систематизація отриманих результатів.

Види процедури парного рейтингу:

- 1) обробка інформації мікрогруп, які створюються за принципом випадковості (наприклад, розподіл членів групи за алфавітним списком);
- 2) обробка інформації без попереднього поділу групи на мікрогрупи**.

* Один із способів проведення соціометричного методу викладений в розділі «Додатки».

** Один із способів проведення парного рейтингу викладений в розділі «Додатки».

Референтометрія як метод виявляє значущих для особистості осіб (груп), на яких вона орієнтуються в розв'язанні проблеми. Дає уявлення про статусну структуру членів групи.

Структура методу:

- 1) підготовчий етап;
- 2) робота з окремими членами групи;
- 3) інтерпретація результатів.

Процедура – системне порівняння різнопланових суджень одного члена групи про інших.

Тести (англ. *test* – проба, перевірка) – це стандартне, часто обмежене в часі дослідження, яке спрямоване на виявлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей. Є основним способом психодіагностичного вивчення, з допомогою якого встановлюється психологічний діагноз (Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов).

Термін походить зі старофранцузької мови і є синонімом слова «кухоль» (ваза з глини) – посуду, який використовувався алхіміками для дослідів. У російській мові слово «тест» тривалий час мало два значення:

- 1) релігійна англійська присяга, коли претендент на офіційну посаду повинен був присягнути, що не є таємним католиком;
- 2) плоский плавильний посуд (Російський енциклопедичний словник, 1877).

Сучасний зміст терміну запропонований Дж. Кеттелом (1890), а перші тести створені Ф. Гальтоном (1879).

Критерії класифікації тестів:

- 1) способи діагностування;
- 2) рівень стандартизації.

З 80-х років ХХ ст. розпочалося масове використання тестів, що здебільшого супроводжувалося ігноруванням вимог до їх застосування. Така пізнавальна ситуація спричинила підміну тестів звичайними опитувальниками (особливо анкетами), що безпосередньо відобразилося на отриманих результатах.

Використання тестів у наш час досягло апогею. Водночас стійкою є тенденція їх знецінення, компрометації. Оскільки тест у психології схожий за призначенням на скальпель у руках хірурга, то можна було б законодавчо передбачити в психологів наявність ліцензій, які дають право для роботи з цим специфічним методом дослідження.

Техніка репертуарних решіток (ТРР) використовується для отримання глибинної інформації про соціально-психологічні

особливості особистості в групі. Відомим різновидом ТРР є метод триад Д. Келлі.

Структура методу:

- 1) підготовча робота;
- 2) побудова репертуарної решітки;
- 3) інтерпретація отриманих результатів.

Процедура – порівняння членів групи на основі виокремлення в них схожих та відмінних індивідуально-типологічних особливостей.

Контент-аналіз – це метод систематизованої фіксації і кваліфікації (критеріального впорядкування) отриманих даних.

Основні напрямки його застосування:

- 1) вивчення соціально-психологічних особливостей комунікаторів та реципієнтів через зміст їх повідомлень;
- 2) вивчення реальних соціально-психологічних явищ (об'єкта, субстанції повідомлень), які відображені в змісті повідомлень, у тому числі явищ, які були в минулому і недоступні для дослідження іншими методами.

Опитувальники як метод дослідження. Опитування – безпосередній (бесіда, інтерв'ю) або опосередкований метод збору первинної інформації (анкета). Є найбільш поширеним додатковим методом у соціальній психології. Його основний елемент – питання.

Види опитування:

- 1) за кількістю опитуваних – групове, індивідуальне;
- 2) за способом проведення – очне, заочне;
- 3) за формою проведення – письмове, усне.

Критерії доцільності опитування:

- 1) використання за призначенням;
- 2) доступність питань;
- 3) отримання достовірного матеріалу, який спрямований на коригування інформаційного масиву з метою адекватного відображення соціально-психологічної реальності;
- 4) використання в комплексі з іншими методами дослідження.

Фази опитування:

- 1) адаптація;
- 2) досягнення мети;
- 3) локалізація та усунення напруження.

Анкета як вид опитування передбачає збір первинної інформації за заздалегідь визначеними за змістом та кількістю питаннями. Процедура проведення анкети називається анкетуванням. У соціальну психологію метод запозичений із соціології.

Види анкет:

1. Закриті – складаються з питань і переліку можливих відповідей на них. Переваги: доступні для опитуваних (легко інструктуються та стандартизуються), не потребують значних зусиль на обробку і аналіз результатів. Недолік – звужують можливість власної позиції опитуваних у відповідях, оскільки відповідні варіанти вже є попередньо заданими.
2. Відкриті – складаються з питань, на які потрібно самостійно відповісти. Переваги: відповіді на запитання є нерегламентованими, що сприяє з'ясуванню широкого спектру думок опитуваних з певних проблем. Недоліки:
 - 1) висока ймовірність суб'єктивної, довільної інтерпретації опитуваними поставленого запитання часто призводить до неможливості зіставлення підсумкових даних;
 - 2) аналіз отриманих відповідей є трудомісткою процедурою.
3. Змішані (комбіновані, або напівзакриті): передбачають варіанти спланованих відповідей, а також можливість формулювання опитуваними власного розв'язання проблеми. Перевага: високий рівень імовірності вибрати оптимальну відповідь, економія часу для проведення роботи. Недолік – респонденти здебільшого обмежуються у виборі відповідей запропонованими варіантами, тому, як правило, ця анкета є рівнозначною до закритої, особливо у випадках, коли вона переважана запитаннями.

Інтерв'ю як вид опитування запозичене з соціології. Це діалог між співрозмовниками, де один з них є основним контактером і працює за попередньо продуманим планом, який може змінюватися залежно від ситуації.

Основні види інтерв'ю:

- 1) стандартне (формулювання і послідовність питання визначаються заздалегідь);
- 2) нестандартне (передбачає загальні особливості взаємодії, коли зміст питань залежить від конкретної ситуації);
- 3) напівстандартне (має орієнтовну кількість питань, вибір яких залежить від ситуації спілкування).

Основні особливості взаємодії в інтерв'ю:

- 1) між чоловіками, як правило, частіше складаються неофіційні стосунки;
- 2) чоловіки більше схильні працювати з чоловіками, а жінки – з обома статями;
- 3) чоловіки більш критичні до співрозмовника;

- 4) значні (понад 15 років) вікові відмінності вже попередньо можуть негативно впливати на результат;
- 5) міжстатеве спілкування потенційно здатне викликати взаємне почуття дискомфорту тощо.

Основні умови для успіху в інтерв'ю:

- 1) привабливий зовнішній вигляд інтерв'юера, його уважність до партнера; терплячість, вміння чітко висловлюватися, слухати і мовчати;
- 2) вміння інтерв'юера адекватно оцінювати ситуацію в звичних та екстремальних умовах, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій;
- 3) неприпустимість жорсткості в стосунках, що може стати бар'єром для отримання правдивих відповідей.

Одним з основних недоліків інтерв'ю в навчально-виховних ситуаціях є невміння дозувати вчителем час у домашніх умовах. Практика педагогічної діяльності свідчить, що тривалість взаємодії вчителя та батьків не повинна перевищувати 30–40 хв. Коли педагог не дотримується цієї вимоги, то батьки не прагнуть до спілкування, особливо вдома, відверто демонструючи, що вчитель є небажаним для них гостем.

Способи вихідної обробки матеріалу:

- 1) упорядкування – розташування даних вибірки в певній послідовності, яка є зручною для аналізу та систематизації інформації;
- 2) групування – об'єднання даних (варіант) в інтервали, межі яких визначаються довільно і обов'язково зазначаються;
- 3) табулювання (демонстрація, наприклад, частот).

Графічне зображення статистичного розподілу:

- 1) полігон розподілу (крива розподілу) – передає форму розподілу і закономірності специфічної концентрації варіантів у статистичній сукупності;
- 2) гістограма (графічне зображення у вигляді стовпців) – передає динаміку розподілу;
- 3) кумулята (графічне зображення у вигляді стовпців, які одночасно накладаються) – передає локалізовану динаміку розподілу;
- 4) секторна діаграма (розподіл сукупності на частини у вигляді секторів круга) – передає форму розподілу та зіставлення частин певного явища як цілісної одиниці.

Типи шкал:

1. Шкала найменувань, або номінальна шкала, – визначає або класифікує об’єкти, групує предмети, явища за класами на основі їх спільної ознаки або властивості. Її призначення полягає також у довільних, взаємних однозначних перетвореннях. Шкальні значення не піддаються порівнянню (хлопчик, дівчатка; шкала національностей, інтересів, здібностей).
2. Порядкова, або ординальна, шкала (зображення природної послідовності подій, що пов’язано з операцією впорядкування) – характеризує монотонно зростаючі перетворення. Приклад – шкала шкільних оцінок. Показники шкали визначають якісні, а не кількісні відмінності. Оскільки вони є суб’єктивними, то з ними абсурдно здійснювати арифметичні дії.
3. Інтервальна, або кількісна, шкала (позначення спеціально розроблених критеріїв) – характеризує позитивні лінійні перетворення: $y = ax + b, a > 0$.

Види шкали:

- 1) альтернативна, або дихотомна, – має тільки два значення: «0–1» або «1–2», тому її можна розглядати як рівномірну інтервальну шкалу;
- 2) шкала відношень – має фіксовану точку відліку, або «нульову точку»: вказує на повну відсутність ознак, наприклад, ріст, вага. Як наслідок, до цієї шкали застосовуються всі арифметичні операції і методи математичної статистики.

Рангова кореляція – найпростіша форма вимірювання, яка визначає зв’язок між рангами (місцями) заданої варіанти за різними ознаками, але не між власними величинами варіанти

$$\left(\rho = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^3 - n} \right).$$

Лінійна кореляція – форма вимірювання, яка визначає зв’язок між власними величинами варіант

$$\left(\tau = \frac{\sum xy}{\sqrt{\sum x^2 \cdot y^2}} \right), \text{ де } X = x_i - X_{\text{сеп}}; Y = y_i - Y_{\text{сеп}}.$$

№ пор.	x_i	y_i	$X_i - X_{\text{сеп}}(X)$	$Y_i - Y_{\text{сеп}}(Y)$	$X_i Y_i$	X_i^2	Y_i^2
1							
2							
3							
4							
Σ	$X_{\text{сеп}}$	$Y_{\text{сеп}}$	$\Sigma X_i - X_{\text{сеп}}(X)$	$\Sigma Y_i - Y_{\text{сеп}}(Y)$	$\Sigma X_i Y_i$	ΣX_i^2	ΣY_i^2

Коефіцієнт Фішера як різновид рангової кореляції застосовується, коли ознаки досліджуваних явищ є альтернативними та природними дихотоміями (стать, раса, полярні відповіді на поставлені запитання тощо):

$$\phi = \frac{ad - bc}{\sqrt{(a + b)(a + c)(b + d)(c + d)}}$$

де a, b, c, d – показники явищ. Оскільки йдеться про окремі частоти чотирьох полів (А – В; А – «не-В»; «не-А» – В; «не-А» – «не-В»), то така кореляція ще називається чотириклітинковою.

Таблиця. Чотириклітинкове поле

Дихотомія / альтернатива	В (так)	"не-В" (ні)	Σ
А (хлопчики)	a	b	$a + b$
"не-А" (дівчатка)	c	d	$c + d$
Σ	$a + c$	$b + d$	Коеф. Φ .

Коефіцієнт Фішера (коеф. Φ) дорівнює нулю, якщо зв'язок між двома дихотомічними змінними є відсутнім. Знаходження коеф. Φ в межах $[0; 1]$ свідчить про наявність зв'язку між змінними (чим ближчим є показник до одиниці, тим міцніший зв'язок).

Основні види середніх значень:

1. Середнє арифметичне ($M_{\text{сеп}}$):

- 1) характеризує досліджувану сукупність одним числом;
- 2) порівнює окремі величини з середнім значенням;
- 3) визначає тенденції розвитку певного явища;
- 4) надає змогу обчислити інші статистичні показники, оскільки деякі з них не існують без нього;
- 5) не характеризує сукупність різносторонньо.

2. Медіана (Me):

- 1) значення змінної, яке є середнім, центральним за місцезнаходженням у загальній упорядкованій низці варіантів вибірки: $Me = (N + 1) : 2$;
- 2) застосовується для визначення середини ряду;
- 3) якщо $M_{\text{сеп}}$ може бути величина, якої взагалі не існує або немає в ряду, то Me є одним із членів ряду розподілу або дуже близького до нього в парному ряду;
- 4) дозволяє стверджувати, що розподіл членів ряду навколо середнього показника здійснюється рівномірно (відбувається накопичення величин на зростаючому або спадаючому інтервалах);

- 5) збігається з $M_{сер}$ у випадку симетричного розподілу;
- 6) може використовуватись як замітник $M_{сер}$ на шкалі порядку (коли $M_{сер}$ обчислити неможливо, то знаходять Me).

Практичне заняття. Методи соціальної психології

Знання є шляхом до сили.

Т. Гоббс

1. Основні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження.
2. Порівняльна характеристика спостереження і експерименту.
3. Опитування як метод соціально-психологічного дослідження (бесіда, анкетування, інтерв'ю).
4. Методи статистичної обробки соціально-психологічної інформації.

Основні вихідні поняття:

- 1) анкетування*;
- 2) бесіда (групова та індивідуальна) – отримання інформації з допомогою діалогу шляхом створення довірливих відносин між експериментатором та піддослідним;
- 3) валідність*;
- 4) достовірність*;
- 5) експеримент*;
- 6) залежні змінні – реакції піддослідного на цілеспрямований експериментальний вплив;
- 7) інтерв'ю*;
- 8) контент-аналіз*;
- 9) методологія*;
- 10) надійність*;
- 11) незалежні змінні – цілеспрямовані впливи експериментатора на піддослідного в процесі дослідження;
- 12) парний рейтинг*;
- 13) принцип репрезентативності*;
- 14) референтометрія*;
- 15) соціометрія*;
- 16) спостереження*;
- 17) тест*;
- 18) техніка репертуарних решіток (ТРР)*;
- 19) точність*.

Краще змарніти, ніж заржавіти.

Д. Дідро, 1713–1784

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Особливості застосування соціометричного методу дослідження та парного рейтингу.

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) набуття практичних умінь роботи з соціометричним методом дослідження.

СРС. Особливості застосування техніки репертуарних решіток (ТРР), решітки протистояння позицій, референтометрії, тестів («Ділові ситуації», діагностика міжособистісних стосунків Т. Лірі, методика PARI, методика Рене Жіля).

Результат: набуття практичних умінь роботи з названими способами дослідження.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечно, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.

3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – К., 1989.
4. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
5. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
6. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
7. Марищук В.А. Блудов Ю.М. и др. Методики психодиагностики в спорте. – М., 1990.
8. Мартенс Р. Социальная психология и спорт. – М., 1979.
9. Поліщук В.М. Соціометричний метод у соціальній психології. – Глухів, 1996.
10. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
11. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
12. Сосновский В.А. Лабораторный практикум по общей психологии. – М., 1986.
13. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
14. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
15. Социальная психология личности. – М., 1979.
16. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Модуль 3.

Проблема групи в соціальній психології

Розділ 4. Міжособистісні стосунки в групі

Розділ 5. Основні закономірності розвитку учнівської групи

Розділ 6. Сім'я як різновид соціальної групи

Лекція 1.

Проблема групи як центральна проблема соціальної психології

Старість усьому вірить, зрілість в усьому сумнівається, молодь усе знає.

О. Уайльд, 1854–1900

1. Історія проблеми.
2. Психологічна природа малих і великих груп.
3. Порівняльна характеристика групи і колективу.

Історія проблеми. Термін «група» виник в Італії всередині XVII ст. і позначав одну з сфер мистецтва («группо»), найбільш відомим прикладом якого є скульптурна композиція родоських майстрів Агесандра, Атенодора, Полідора «Лаокоон» (50 до н.е.). Вихідна позиція розуміння змісту «группо»: гуртування людей навіть під страхом власної смерті.

У XVIII ст. завдяки Ж.Б. Мольєру (1622–1673) термін потрапляє в літературну мову і використовується як «зібрання реальних людей», які можуть бути об'єднані деякою спільною ознакою.

У Росії «група» в повсякденному вжитку активно використовується з 1847 року, а наукового статусу набуває з 1859 року (П. Лавров, 1823–1900), коли особливості міжособистісних стосунків стають предметом вивчення соціальної психології.

Актуальність проблеми – група є джерелом соціального розвитку та регресу особистості.

З 80-х років XX ст. у США щорічно публікується до 300 праць з психології малих груп, у Західній Європі – до 150. У США 400 великих промислових підприємств мають психологічні відділи, на які витрачається щонайменше 250 тис. дол. на рік (норматив: на 300 робітників – один психолог). В СРСР вивчення групи не мало такої уваги, що пояснювалося різними причинами, наприклад: радянська людина не потребує якогось особливого вивчення, оскільки є представником більш досконалого соціально-економічного ладу; традиційне нехтування можливостями окремої особистості як рушійної сили науково-технічного прогресу. На жаль, суспільне ставлення до громадянина як до «гвинтика», а не як свідомого індивіда залишається стабільним і сьогодні.

Психологічна природа малих і великих груп. Історія досліджень малої соціальної групи:

1. На початку XX ст. був запропонований термін «первинні групи», основною ознакою якого є безпосереднє спілкування (Ч. Кулі). У первинних групах дослідники вбачали вирішальний чинник впливу на особистість (на відміну від «вторинних», або формальних, груп). Така постановка проблеми була закономірною: на зламі XIX–XX ст., коли загроза військової ескалації стала реальністю, поведінка і діяльність особистості в системі групових стосунків привернула увагу вчених своєю неоднозначністю та неординарністю.
2. Важливою подією в 1920–30-х роках було виникнення школи «групової динаміки» (К. Левін), яка вперше стала вивча-

ти групові феномени, зокрема лідерство, керівництво, прийняття групового рішення тощо. Як наслідок, у дослідженні групової поведінки для вивчення таких феноменів, як «групові норми», «груповий тиск на особистість» (М. Шеріф, С. Аш) впроваджується лабораторний експеримент.

З того часу західноєвропейська соціальна психологія вивчає ознаки групи, більшість яких пов'язана з міжособистісним спілкуванням її членів, наприклад:

- 1) безпосередність стосунків – кількість осіб, які можуть спілкуватися без посередників, є незначною;
- 2) частота та тривалість взаємодії;
- 3) спільність мети;
- 4) наявність певної організації чи структури;
- 5) тривалість її існування.

Основні підходи до вивчення групи:

1. Соціометричний напрямок (Дж. Морено, І.П. Волков, Я.Л. Коломинський, В. Паніотто, О.В. Киричук, В.А. Ядов та ін.). Його теоретичне джерело – ідеї соціометричного вивчення груп (Дж. Морено):

- 1) усі аспекти життєдіяльності (соціальні, економічні, політичні) пояснюються міжособистісними (емоційними) стосунками, які зумовлюють стан малої групи та суспільства в цілому;
- 2) «соціометрична революція» спроможна розв'язати конфлікти в сучасному суспільстві шляхом підбору, урахування соціальних ролей людей на основі з'ясування їх взаємних симпатій.

2. Групова динаміка (основу життєдіяльності суспільства становлять системи внутрішньогрупових процесів та методи вивчення міжособистісних стосунків). Теоретичне джерело – «теорія поля» (К. Левін):

- 1) поведінка особистості визначається взаємодією соціальних і психологічних детермінант, які є життєвим або соціальним простором особистості;
- 2) поведінка особистості характеризує всю сукупність групових процесів (утворення і розвиток групи, умови ефективності її діяльності, згуртованість, керівництво, прийняття рішення).

3. Психоаналітичний напрямок (З. Фрейд, А. Байон, В. Бенніс, Г. Шепард, В. Шутц та ін.). Теоретичним джерелом є психоаналіз З. Фрейда. Дослідження групових процесів базується головним чином на теоретичному узагальненні даних психотерапевтичних або тренінгових груп (динамічна теорія функціонування групи, «теорія групового розвитку»),

«тривимірна теорія інтерперсональної поведінки» тощо), які визначають уявлення про групу як інваріанти індивіда з його неусвідомленими потребами, мотивами, цілями.

4. Інтеракціонізм: теоретичне джерело – групова поведінка залежить від взаємодії членів групи та їх індивідуальної активності (Дж. Мід, 1863–1931). Вихідна позиція – соціальний процес, а не окремий індивід є основою для інтеракції людей у групі і, зрештою, у суспільстві.

Інші наукові напрямки у вивченні групи поки що не мають істотного впливу на розвиток групової психології. Крім того, існуюча в сучасній соціальній психології тенденція до інтеграції різних підходів заперечує самостійність навіть названих чотирьох соціально-психологічних напрямків, які є найбільш відомими.

Основні ознаки групи, на яких наголошує західноєвропейська психологія:

- 1) частота і кількість контактів між членами групи;
- 2) індивіди визнають свою групову належність і беруть участь у єдиній системі розподілу ролей;
- 3) члени групи ідентифікують себе з груповими ідеалами і сприймають групу як джерело задоволення;
- 4) члени групи знаходяться в кооперативній взаємозалежності і координують власні дії стосовно навколишнього оточення;
- 5) феномен атракції (привабливості);
- 6) рівень згоди, який визначається кількістю та тривалістю контактів (А. Зандер, Д. Картрайт, Ж. Мартен, Г. Хоманс);
- 7) конформізм.

Рівні конформної поведінки особистості в групі (Г. Келмен):

- 1) підпорядкування – тривалість конформності обмежена конкретною ситуацією;
- 2) ідентифікація – уподібнення себе іншим членам групи або прагнення виправдати очікування;
- 3) інтерналізація – поведінка індивіда є відносно незалежною, оскільки інтегрована в групову поведінкову систему.

Загальні властивості групи:

1. Інтеграція – дезінтеграція (міра єдності).
2. Соціально-психологічний мікроклімат – самопочуття особистості в групі, її задоволення нею, комфортність перебування в групі.
3. Референтність – ступінь прийняття членами групи групових еталонів; форма міжособистісних стосунків, яка виявляється в потребі одного суб'єкта соціально орієнтуватися

на іншого; означає вибіркове ставлення до навколишньої дійсності з метою самовдосконалення особистісних якостей.

4. Лідерство як ступінь провідного впливу в групі.
5. Інтергрупова активність як ступінь впливу групи на інші групи.
6. Інтрагрупова активність – ступінь активізації групою своїх учасників.
7. Спрямованість групи – соціальна цінність прийнятих цілей, мотивів діяльності, ціннісних орієнтацій, групових норм.
8. Організованість – реальна здатність до самоуправління.
9. Інтелектуальна комунікативність – стиль міжособистісного сприймання та спосіб пошуку взаєморозуміння.
10. Емоційна комунікативність – зіставлення сили збудження та можливостей самоконтролю.
11. Вольова комунікативність – здатність протистояти труднощам і перешкодам, ступінь надійності в екстремальних ситуаціях.
12. Соціально-психологічна зрілість – уміння вчасно і необхідним чином мобілізуватися, адекватне сприймання навколишньої дійсності.

Основні функції групи:

- 1) регулятивна – визначає особливості поведінки людей у колективі, задає зразки взаємостосунків;
- 2) оцінна – регламентує систему критеріїв для кваліфікації вчинків, стосунків;
- 3) санкціонуюча – визначає способи реагування групи на вчинки окремих учнів та вжиття до них дисциплінарних стягнень;
- 4) стабілізуюча – формує психологічну стійкість групи, тобто критичне ставлення до негативних соціальних впливів.

Соціальні норми – це феномени, які визначають рівень формування ціннісних орієнтацій:

- 1) традиція – звичні способи спілкування та спільної діяльності;
- 2) звичай – запозичений з минулого спосіб поведінки, який відтворюється в незмінному вигляді;
- 3) ритуал – регламентовані поступальні дії, які є символом певних стосунків і ціннісних орієнтацій;
- 4) атрибути – система формальних ознак, яка спрямована на відображення змістових характеристик явища.

Основне призначення соціальних норм – формування соціально-психологічного феномену «ми», який полягає в усвідомленні людиною свого ставлення до певного колективу.

Основна тематика досліджень груп в СРСР в 40–50-х роках ХХ ст.:

1. Особливості розвитку дитячого колективу та способів його формування.
2. Соціально-психологічні механізми, які впливають на процес виховання в колективі.
3. Соціально важливі якості особистості та способи їх формування в колективі.
4. Вплив сімейних стосунків на розвиток особистості.
5. Процес формування особистості у виробничих колективах: цехах, бригадах, дільницях.

Діяльність учителя здебільшого спрямовувалася через кредо «повинен»: ця тенденція розуміння соціальної ролі педагога залишається і в наш час, практично нівелюючи його індивідуальність.

Основні пріоритети в дослідженнях груп:

1. Вивчення впливу колективу на особистість, взаємостосунків колективу й особистості. Напрямок започаткований в педології (Є.А. Аркін).
2. Вивчення психотехніки як соціально-психологічного аспекту управління (О.К. Гастєв, П.М. Керженцев).
3. Вивчення феномену «психологічного впливу» (К.І. Платонов, В.М. Бехтерев).

Особливу роль, як зазначалося, відіграють дослідження А.С. Макаренка, який проблеми соціальної психології розробляв у межах загальної, педагогічної, вікової психології та психології праці. Уперше в історії науки був проведений масштабний психолого-педагогічний експеримент, результати якого до цього часу залишаються неповністю осмисленими. Тривалий догматичний підхід до вивчення наукової спадщини А.С. Макаренка сприяв формуванню «педагогіки фокусу», де вчитель зображується «магом», «чарівником», який не дає своїм учням права на дійсне волевиявлення, проте володіє правом на істину в останній інстанції. Так закладалися основи директивної педагогіки, на засадах якої сформувалися цілі покоління, які, у свою чергу, активно, часто несприятливо, впливають на становлення підростаючих особистостей. Як наслідок, суперечності між старшими і молодшими в повсякденні знаходяться на рівні уявлень типу «А от ми у ваші роки...».

Вітчизняна психологія ще з 20–30-х років ХХ ст. вихідним чинником у вивченні малої групи як осередку суспільства визначила спільну діяльність. Основними характеристиками будь-якої групи і сьогодні вважаються її кількісний склад, способи прийняття рішення, стиль керівництва, рівень згуртованості.

Мала група – це кількісно невелика спільність людей, об'єднаних однією метою, діяльністю, можливістю безпосереднього контакту, певною організацією, тривалістю існування та неоднорідністю поведінкових ознак. Її нижні кількісні межі: 1) дві особи (діада); 2) три особи (тріада), коли третя людина бере роль «третейського судді». Верхні кількісні межі: 1) 7–10; 2) 7 ± 2 ; 3) до 45 і більше осіб. Мотивація такого розподілу: суспільний досвід як свідчення дієздатності різних функціональних первинних угруповань (дитячих, виробничих, наукових, військових). Залежно від одного провідного критерію можна також виокремити соціально-економічні, соціально-політичні, аматорські (самодіяльні), національні, вікові, статеві, територіальні, побутові групи тощо.

Інші позиції:

1. Пошук кількісного складу малої групи (нижнього, верхнього, оптимального) є недоцільним, оскільки слід керуватися принципом функціональної необхідності її діяльності (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко).
2. За К.К. Платоновим, група з 20–25 осіб є ефективною для навчальної діяльності, 5–7 осіб – це дієздатна група вчених; 3–5 осіб – оптимальна група для вивчення іноземної мови.

Таким чином, у визначенні малої групи основним критерієм є безпосереднє спілкування, а не її кількісний склад.

Динаміка групоутворення:

1. Одновимірною моделлю розвитку малої групи (аналіз групової активності в окремо взятій інструментальній або експресивній сферах):
 - 1) модель Е. Мабрі, яка спрямована на розв'язання завдань інструментального типу і має такі стадії: латентну (ознайомлення членів групи з поставленими завданнями); адаптаційну (визначення зв'язку між можливостями членів групи та змістом поставлених завдань; створення системи функціональної підлеглості); інтегративну (об'єднання спільних зусиль, координація індивідуальної і групової стратегій дій); очікуване розв'язання поставлених завдань;
 - 2) емоційна динаміка групоутворення (І.П. Волков): первинне сприймання і розпізнавання (формування перших вражень

про партнера); зближення (формування оцінки і самооцінки, розвиток рефлексивних стосунків, актуалізація установки на спільні дії); спільна дія (прийняття міжособистісних ролей і визначення в спілкуванні статусу членів групи); зчеплення (формування почуття «ми», норм спілкування, реалізація механізмів взаємовпливу тощо).

2. Двовимірні моделі розвитку групи – передбачають виокремлення ділової (інструментальної) та емоційної (експресивної) сфер її життєдіяльності. Прикладом є модель Б. Такмена, де динаміка групового процесу описується з урахуванням умов формування групи: двох сфер (факторів) групової активності – ділової (розв’язання групового завдання) і міжособистісної (розвиток групової структури). У кожній із зазначених сфер група проходить чотири стадії:

- 1) «перевірки і залежності» – орієнтування членів груп щодо характеру дій кожного з них і пошуку взаємоприйнятної міжособистісної поведінки в групі;
- 2) «внутрішнього конфлікту» – порушення взаємодії і відсутності єдності між членами групи;
- 3) «розвитку групової активності» – досягається шляхом поступової гармонізації стосунків, усунення міжособистісних конфліктів;
- 4) «функціонально-рольової співвіднесеності», яка переважно пов’язана з утворенням рольової структури групи як резонатора, за допомогою якого «програється» групове завдання.

Механізми групової динаміки:

1. Розв’язання внутрішніх групових суперечностей:

- 1) між зростаючими потенційними можливостями групи та її актуальною діяльністю;
- 2) між зростаючим прагненням членів групи до самореалізації та самоствердження і одночасно тенденціями включення особистості до групової структури (А.Г. Кирпичник).

2. «Ідіосинкразичний кредит»: поведінка лідера, який усупереч традиційним уявленням оточення небов’язково жорстко реалізує норми групи, а привносить на основі відмови від попередніх норм деякі новації, унаслідок чого вона (група) переходить на вищий рівень власного функціонування (Е. Холландер).

3. Психологічний обмін – взаємозбагачення духовними цінностями (І. Олтмен, Д. Тейлор).

Найпоширенішою є *класифікація малих соціальних груп* за дихотомічним принципом, де критеріями є психологічні

(міжособистісні) або функціональні (структурні або діяльнісні) ознаки:

- 1) лабораторні, які спеціально створені для виконання експериментальних завдань у штучних умовах, і природні, або натуральні, які існують у реальних життєвих ситуаціях, мають певну історію, сформовану структуру, рівень розвитку;
- 2) формальні (осередки широкої соціальної спільності, необхідність яких пояснюється суспільною потребою в досягненні конкретних соціальних цілей, що визначає певну структуру групи й координацію дій, спосіб керівництва нею) і неформальні, які виникають без дозволу суспільства як осередки формальних груп або поза ними (головним стимулом діяльності є спільні бажання, інтереси, потреба в спілкуванні, взаємні симпатії);
- 3) первинні як найближче оточення (сім'я, шкільний клас, студентська група тощо), які мають значний вплив на особистість, є провідними для її соціалізації, і вторинні (ширше оточення, де спілкування є менш інтенсивним, наприклад, школа, факультет, завод тощо);
- 4) закриті і відкриті (ступінь відкритості, доступності до ширшого соціального середовища, наприклад, армійська група, трудова колонія тощо);
- 5) референтні і нереферентні (визнання – невизнання значущості групи для особистості), які безпосередньо впливають на поведінку людини, визначають рівень її мотивації в досягненні поставленої мети.

Отже, за дихотомічним принципом головними групоутворюючими чинниками є міжособистісні стосунки, стиль спілкування.

Існують інші класифікації, де мала група розглядається суспільним осередком:

- 1) за типом провідної діяльності та головної функції: виробничо-трудова; соціально-політичні; навчально-виховні; виконавчо-примусові; сімейні; військові; спортивні, ігрові;
- 2) за рівнем соціальної спрямованості: соціальні, асоціальні;
- 3) за ступенем організації: неорганізовані (випадкові), організовані (упорядковані);
- 4) за домінуючою структурою: формальні, неформальні;
- 5) за ступенем безпосереднього впливу на особистість: первинні, вторинні; основні, неосновні;
- 6) за міцністю й стійкістю внутрішніх зв'язків: згуртовані і незгуртовані, роз'єднані (малозгуртовані);
- 7) за тривалістю існування: короткочасні і довгочасні тощо (М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко).

Типи соціальних спільнот, або великих соціальних груп
(Б.А. Грушин):

- 1) лобальний (людство);
- 2) субглобальний (мегагрупа) – організації, рухи, які мають світовий, інтернаціональний характер (світові релігії, наддержавні організації типу ООН, НАТО, СНД тощо);
- 3) оцітальний – окремі суспільства та країни, їх населення (у випадку національної однорідності – нації);
- 4) субсоціетальний – великі групи (класи; професійні, релігійні, соціокультурні утворення);
- 5) мікрогрупи – малі групи (сім'я, спільність ровесників).

Характеристики великих соціальних груп:

1. Основні:

- 1) психічний склад як стабільне утворення (соціальний або національний характер, традиції, звичаї, ритуали, атрибути);
- 2) емоційний склад як динамічне утворення (потреби, інтереси, настрої).

2. Додаткові:

- 1) цілісність як сукупність індивідів, яка не збігається з простою сумою індивідуальних властивостей членів групи;
- 2) роль, яка свідчить про самостійність суб'єктів історичної та соціальної дії чи поведінки;
- 3) наявність спільної діяльності, у якій відбувається безпосередня або опосередкована взаємодія членів групи;
- 4) відносна тривалість у просторі й часі;
- 5) відносна гомогенність (однорідність за кількісним складом чи іншими ознаками).

Моделі колективоутворення (колектив є вищим рівнем розвитку малої групи, який формується на засадах спільної соціально значущої діяльності):

1. Концепція поетапного розвитку групи як колективу Л.І. Уманського, А.М. Лутошкіна (параметрична).

Групові соціально-психологічні параметри:

- 1) інтегрування мети, мотивів, ціннісних орієнтацій;
- 2) організаційна єдність;
- 3) групова готовність у сфері певної діяльності;
- 4) психологічна єдність (інтелектуальна, емоційна, волева);
- 5) міжособистісні емоційні контакти, стресостійкість і надійність в екстремальних ситуаціях.

2. Концепція діяльнісного опосередкування міжособистісних стосунків (стратометрична) (А.В. Петровський), в основу якої

покладені два аспекти групової активності: групова взаємодія і групові взаємостосунки. Особливою формою згуртованості групи є емоційна ідентифікація як емоційна участь особистості в справах колективу.

Основні характеристики спільної діяльності як засобу функціонування і розвитку соціальної групи (Г.М. Андреева, В.В. Авраменкова, М.Н. Корнев та ін.):

- 1) перебування людей в єдиному просторі, часі, які спричиняють можливість спілкуватися;
- 2) спільна мета, яка дозволяє прогнозувати результат;
- 3) розподіл функцій і ролей між учасниками взаємин.

Порівняльна характеристика групи і колективу. *Колектив* – це соціальна група найвищого рівня розвитку, де міжособистісні стосунки опосередковані взаємно цінним і значущим змістом спільної діяльності.

Його соціально-психологічні ознаки:

- 1) добровільне об'єднання людей для досягнення соціально важливої мети;
- 2) згуртованість і цілісність;
- 3) конкретність і предметність міжособистісних стосунків, які сприяють ефективності діяльності.

Міжособистісні стосунки – це взаємини між членами групи (колективу), які визначаються місцем індивіда та характеристиками групи.

Структура міжособистісних стосунків:

- 1) функціонально-рольові – розгортаються в процесі засвоєння особистістю норм і способів дій;
- 2) емоційно-оцінні, які засвідчують відповідність оцінок соціальним нормам;
- 3) особистісно-змістові як критерій сенсу взаємодії.

Показники колективістських міжособистісних стосунків:

- 1) відповідальність;
- 2) згуртованість;
- 3) визначення перспектив;
- 4) партнерство;
- 5) добровільність об'єднання.

Феномен «колективізму» вивчався в західноєвропейських країнах (С. Аш, М. Шеріф), однак такою назвою він там здебільшого не позначається. Найбільш відомим адекватним поняттям є феномен «вищий рівень розвитку групи».

Існує стійка ілюзія, міфологічне уявлення, що колектив можна створити в будь-яких навчально-виховних умовах. Витоки

цієї дослідницької позиції знаходимо в 30-х роках ХХ ст., коли закладалися ідеологічні засади концепції формування «нової людини».

Практична реалізація такої ідеї можлива лише в 8–11% випадків (Р.С. Немов).

Основні чинники, які перешкоджають перетворити групу в колектив:

- 1) віковий та статевий склад учнів;
- 2) рівень співробітництва педагога з сім'єю;
- 3) групові ціннісні орієнтації учнів як показники сімейного мікроклімату;
- 4) особистість педагога;
- 5) рівень взаєрозуміння в педагогічному середовищі.

Як наслідок, підміна термінології (групи колективом, і навпаки) є передумовою створення в практиці педагогічної діяльності невизначеної і шкідливої навчально-виховної ситуації, коли колективами називають учнівські групи, які не є такими.

Неаргументоване вживання терміну «колектив» дискредитує його як соціально-психологічний феномен, а отже, психолого-педагогічні основи навчального-виховного процесу в цілому.

Структура колективу:

- 1) композиція – відображення своєрідності його членів як індивідуальностей;
- 2) канали комунікацій – система напрямків спілкування: централізована і децентралізована.

Основні стадії розвитку колективу (за А.С. Макаренком):

1. Неорганізована, або дифузна, – первинне знайомство між членами групи.
2. Створення активу – відбір учителем потенційних помічників з неофіційних лідерів класу, які, крім того, позитивно зарекомендували себе в навчально-виховному процесі.
3. Самоуправління – самостійне прийняття групою рішень без активного сприяння педагога.

Основні стадії розвитку групи та відповідні їм зв'язки (Л.І. Уманський, А.М. Лутошкін):

1. Номінальна група – формальне об'єднання незнайомих або малознайомих людей. Здійснюється загальне знайомство, первинний розподіл обов'язків, який призводить до появи лідерів. Виникають первинні почуття симпатії та антипатії. Ядро групи є нечисленним і нереферентним. Тривалість стадії: від 2–3 днів до 2–3 місяців. Зв'язки – фронтальні, тобто основним джерелом інформації про членів класу є пе-

дагог або найбільш референтна особа в учнівському середовищі.

2. Асоціація – наявність спільної мети, офіційної структури, але відсутність стійкої системи взаємозв'язку між членами групи. Формуються взаємні оцінки, стосунки, виокремлюються неофіційні лідери. Стабілізуються мікрогрупи, які можуть конфліктувати між собою. Загальні інтереси ще слабо усвідомлені. Зв'язки – радіальні, тобто основним джерелом інформації про членів класу є неофіційні лідери.
3. Кооперація – високий рівень співпраці. Стабілізується система взаємостосунків, почуття симпатії та антипатії, посилюється вплив лідерів, мікрогруп. Зв'язки – ієрархічні, тобто встановлюється система «педагог – ядро – решта учнів».
4. Корпорація є небажаною стадією, оскільки передбачає розпад групи на мікрогрупи, окремих її членів, які зайняті розв'язанням власних меркантильних проблем. Виникає, коли на попередній стадії (кооперації) у ставленні вчителя до учнів домінує примусовість і пріоритетними є суб'єкт-об'єктні стосунки. Формуються ланцюжкові зв'язки як показник відчуженості членів групи, окремих мікрогруп від загальної мети, спільної діяльності.
5. Автономія – здатність групи до самоуправління. Фіксує високий рівень соціальної активності учнів. Є логічною стадією кооперації, якщо в групі відсутнє домінування примусу. Характеризується внутрішньою згуртованістю, відсутністю поділу мікрогруп за симпатіями чи антипатіями, статтю. Стабілізується, коли педагог будує стосунки з дітьми на засадах суб'єкт-суб'єктного підходу, особистісно-зорієнтованого виховання. Зв'язки є круговими, тобто члени групи мають однакові можливості.
6. Колектив – вищий рівень розвитку групи, на якому домінуючим є усвідомлене соціальне ставлення до мети і завдань діяльності. Стабільними є повні зв'язки як свідчення високого рівня внутрішньогрупової взаємодії.

Наукові уявлення Л.І. Уманського, А.М. Лутошкіна про стадійність розвитку колективу розвивають погляди А.С. Макаренка і є доказовими в поясненні соціальних явищ, коли в історії людства розпадалися великі імперії (Римська, Отоманська, Російська тощо). Система їх управління (авторитаризм, жорсткий авторитарно-командний стиль) є властивою багатьом сьогodнішнім чиновникам, які відверто нехтують соціально-психологічними знаннями, спираючись на диктат, чванство, навіювання страху

оточенню. Практика свідчить, що рівень соціально-психологічної культури, як і загальної культури, залишається стабільно низьким і примітивним, що додатково актуалізує проблему пошуку механізмів взаєморозуміння.

Внутрішні ознаки групи (колективу):

- 1) організаційні – кількість, віковий розподіл, статевий склад, канали комунікацій, ролі;
- 2) соціально-психологічні – міжособистісні стосунки, стиль лідерства, групові цінності і норми, система заохочень і покарань.

Зовнішні ознаки:

- 1) зміст та форма спільної діяльності;
- 2) мета та завдання діяльності; тип стосунків між членами групи;
- 3) зовнішня та внутрішня організація; групові норми та цінності;
- 4) усвідомлення членами групи свого ставлення до неї, наявність «Ми-почуття»;
- 5) зміст групових атрибутів (назва, символи, гасла тощо).

Ознаки «мажорного тону» в колективі (А.С. Макаренко):

- 1) внутрішній спокій, готовність до дії, стабільна бадьорість; власна гідність кожного члена колективу, гордість за нього;
- 2) єдність колективу, згуртованість;
- 3) критика і самокритика;
- 4) захищеність членів колективу, їх доцільна і корисна активність;
- 5) стриманість у діях, словах.

Основна ідея «мажору» – оптимістичні взаємостосунки в системі «педагог – учень», де провідну роль відіграє педагог.

Типи взаємного впливу в колективі (В. Ольшанський):

- 1) взаємне полегшення – присутність певних партнерів підвищує успішність діяльності;
- 2) взаємне утруднення – присутність обох партнерів призводить до синхронного збільшення помилок;
- 3) одностороннє полегшення – присутність одного партнера полегшує діяльність іншого;
- 4) одностороннє утруднення – присутність одного партнера несприятливо впливає на діяльність іншого;
- 5) незалежність – спільна присутність не відображається на діяльності кожного з партнерів, є епізодичною. Взаємний вплив є вихідною позицією для аналізу феномену «психологічної сумісності», який, у свою чергу, є індикатором з'ясування рівнів особистісної та групової нервозності як передумов виникнення конфліктів.

Соціально-психологічні конфлікти відповідають глибинним потребам людини, оскільки будь-який прогрес є можливим через конструктивну суперечність в інтересах, судженнях, оцінках. Зміст конфлікту: його учасники по-різному вбачають шляхи розв'язання проблем.

Причини конфліктів (В. Ольшанський):

- 1) особливості реалізації мети діяльності;
- 2) особливості управління, які викликані невмінням розмістити людей відповідно до їх кваліфікації та психологічних якостей;
- 3) деформації у взаєморозумінні, які спричинені несприятливими міжособистісними стосунками.

Види конфліктів:

1. Міжособистісний – ситуація взаємодії людей, яка відзначається тенденцією досягти несумісних цілей, дотримуватися тих самих цінностей і норм з метою повсякденної їх реалізації у взаємостосунках.
2. Міжгруповий – ситуація взаємодії соціальних груп, які мають несумісні цілі і своїми практичними діями перешкоджають одна одній.

Ознаки конфлікту:

- 1) відносна соціально-психологічна рівновага в групі;
- 2) утруднення основних видів діяльності;
- 3) неможливість реалізації життєвих планів і програм, тобто неспроможність виконувати життєві функції доти, доки не буде розв'язана суперечність.

Таким чином, для конструктивного розв'язання конфлікту необхідно знайти джерело основних суперечностей.

Лекція 2.

Міжособистісні стосунки в учнівській групі

Нехай кожен вміє йти своїм шляхом.

Проперцій Секст, бл. 50 – бл. 15 до н.е.

1. Учніський клас як різновид групи.
2. Основні закономірності розвитку учнівської групи.
3. Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку групи.
4. Сім'я і її вплив на міжособистісні стосунки в учнівській групі.

Учніський клас як різновид групи. Характеристика учнівського класу не може бути сумарним результатом властивостей її членів.

Основні ознаки учнівського класу:

- 1) офіційні стосунки, які регулюються нормативними документами Міністерства освіти і науки України, Статутом школи, Правилами для учнів тощо;
- 2) неофіційні стосунки, які регулюються здебільшого особистими симпатіями або антипатіями педагогів, учнів, батьків тощо.

Види міжособистісних стосунків:

- 1) за вертикаллю, або вертикальні (ієрархія);
- 2) за горизонталлю, або горизонтальні (між статусними позиціями членів колективу);
- 3) ділові (мотивація – спільна діяльність);
- 4) особистісні (мотивація – товаришування, дружба);
- 5) раціональні (складаються незалежно від виконуваної роботи);
- 6) опосередковані (мотивація – відмова від прямої взаємодії);
- 7) безпосередні (мотивація – прагнення до прямої взаємодії).

Основні судження в групі як показники учнівського волевиявлення:

- 1) оцінні (вихідна позиція – порівняння фактів);
- 2) аргументуючі, або доказові (вихідна позиція – досягнення мети);
- 3) аналітичні (вихідна позиція – деталізація проблемної ситуації);
- 4) судження-визначення (вихідна позиція – з'ясування значення поняття);
- 5) конструктивні (вихідна позиція – прогнозування розвитку подій).

Умови ефективної діяльності учнівського колективу:

- 1) освітні – знання шкільних предметів та позашкільної програми; культура мислення, поведінки;
- 2) професійно-трудові – знання професійних предметів; професійна майстерність; професійна творчість.

Ознаки організованого класу:

- 1) результативна діяльність самоуправління;
- 2) дійовий розподіл обов'язків між учнями;
- 3) наявність спільного плану дій;
- 4) відсутність антагоністичних суперечностей у системі міжособистісних стосунків;
- 5) дисциплінованість;
- 6) ділова активність;
- 7) творча діяльність.

Основні закономірності розвитку учнівської групи. Етапи розвитку особистості в учнівському класі (А.В. Петровський):

1. Адаптація – активне засвоєння соціальних норм, оволодіння відповідними формами і засобами діяльності. Виникає об'єктивна необхідність «бути такими, як усі», тобто прагнення до максимальної адаптації на основі суб'єктивних переживань. Як наслідок, втрачаються окремі власні індивідуальні особливості («розчинення в загальній масі»). Можуть з'явитися особистісні новоутворення, які відсутні в інших членів групи.
2. Індивідуалізація – результат розв'язання суперечності між наслідками адаптації і незадоволеністю в максимальній персоналізації, що призводить до пошуку засобів самореалізації, самовизначення.
3. Інтеграція – позитивний результат розв'язання суперечності між прагненням бути потрібним для інших і потребою спільності прийняти лише ті індивідуальні особливості суб'єкта, які найбільше відповідають власним цінностям. Якщо суперечність залишається, то існує висока ймовірність виникнення дезінтеграції. Важлива роль у її розв'язанні належить атракції та потенційній реалізації себе як референтної особистості, джерелом розвитку та самовизначення якої є суперечність між потребою в персоналізації і об'єктивною зацікавленістю референтної для неї спільності приймати значущі вияви її індивідуальності.

Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку групи. Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку особистості (А.В. Петровський):

1. Переддошкільний вік (розвиток здійснюється переважно в сім'ї):
 - 1) адаптація – рівень засвоєння найпростіших навичок оволодіння мовою;
 - 2) індивідуалізація – «Я», «Моє»; «Я малий»;
 - 3) інтеграція – уміння управляти власною поведінкою, виконувати вимоги дорослих.
2. Дошкільний вік (входження дитини в групу ровесників):
 - 1) адаптація – засвоєння норм і способів поведінки, які схвалюються дорослими;
 - 2) індивідуалізація – гармонізація неусвідомленого прагнення визначити власну індивідуальність, коли поведінка зорієнтована не на ровесників, а на дорослих;

- 3) інтеграція – гармонізація неусвідомленого дитиною прагнення визначити власну неповторність і готовність дорослих сприйняти її.
3. Молодший шкільний вік (входження в нову групу ровесників):
- 1) адаптація – встановлення контактів з ровесниками;
 - 2) індивідуалізація – самовизначення, як правило, в навчальній діяльності;
 - 3) інтеграція – самоствердження у всіх системах соціальної ситуації розвитку.
4. Підлітковий вік (розвиток особистості в групі ровесників):
- 1) адаптація – удосконалення контактів з ровесниками;
 - 2) індивідуалізація – особливості самореалізації з допомогою почуття дорослості;
 - 3) інтеграція – потреба знайти контакти з ровесниками для можливостей самореалізації в подальшому.
5. Юнацький вік передбачає формування вибіркового стосунку в групі:
- 1) адаптація – удосконалення контактів з ровесниками;
 - 2) індивідуалізація – створення передумов для професійної самореалізації (років);
 - 3) інтеграція – потреба знайти контакти для професійного, особистісного самовизначення.

Важливе значення для соціально-психологічного становлення особистості має перебіг вікових криз як об'єктивних явищ психічного розвитку, де за негативними симптомами розгортаються позитивні новоутворення:

1. Негативна симптоматика в дошкільному віці: упертість, негативізм, протест-бунт, свавілля, норовливість, знецінення вимог дорослих, деспотизм як ознаки кризи 3 років (Е. Келер, Л.С. Виготський).
2. Негативна симптоматика в молодшому шкільному віці, або в першій фазі отрочтва: упертість, негативізм, лінощі, недбалість, хитрощі, хвастощі, дратівливість як ознаки кризи 7 років (В.М. Поліщук).
3. Негативна симптоматика в підлітковому віці, або в другій фазі отрочтва (ознаки кризи 13 років):
 - 1) дівчатка:
 - а) основні симптоми: блок «ПС» (зарозумілість, упертість як непослух); блок «АС» (дратівливість, хитрощі, пізнавальна обмеженість, агресивність, лихослів'я, корис-

- ливість); блок «НН» (недбалість, байдужість, лінощі);
б) супутні симптоми: індивідуалізм, негативізм, корисливість, пристосовництво, жорстокість;

2) хлопчики:

- а) основні симптоми: блок «ПС» (упертість як непослух, негативізм); блок «АС» (дратівливість, хитрощі, хвастощі, лихослів'я); блок «НН» (недбалість, байдужість, лінощі);
б) супутні симптоми: індивідуалізм, корисливість, агресивність, пристосовництво, жорстокість, пізнавальна обмеженість (В.М. Поліщук).

Соціально-психологічні наслідки збільшення чисельності колективу.

1. *Позитивні* – як правило, відбувається самореалізація індивідуальностей, унаслідок чого виникають сприятливі умови для спільної діяльності. У численному колективі легше розподілити обов'язки між учнями, оскільки існує багато варіантів такого розподілу. Колектив збирає і обробляє за однаковий проміжок часу більше інформації, задіює більшу кількість своїх членів до прийняття потрібного рішення. Зі збільшенням колективу зростає ймовірність аргументованих розв'язань різнопланових проблем, які є прогнозованими і прикладними.

2. *Негативні* – існує ймовірність зниження згуртованості, створення нечисленних відчужених груп. Великим колективом важче керувати, організовувати взаємодію його членів, налагоджувати взаємостосунки. Потенційною є поява антагоністичної протидії думок, ідей тощо, що призведе до загострення стосунків між мікрогрупами. Статус одних членів групи та можливості їх визнання підвищуються, а інших, навпаки, знижуються.

Згуртованість учнівської групи залежить від кількості позитивних і негативних виборів, частоти спілкування і зумовлена рівнем розвитку ціннісних орієнтацій, норм, установок (В. Шпалінський). Учений сформулював поняття ЦОЄ (ціннісно-орієнтаційна єдність) як інтегральної системи внутрішньогрупових зв'язків, яка є показником рівня тотожності оцінок, установок, позицій групи в ставленні до найбільш значущих для неї об'єктів.

Основні соціальні орієнтири в підлітків і старшокласників:

- 1) очікування ровесників;
- 2) формування сприятливих особистісних взаємостосунків та їх вибірковість;

- 3) особистісна індивідуалізація;
- 4) інтимно-особистісне спілкування як основний результативний спосіб комунікації.

Динаміка взаємостосунків у групах ровесників, наприклад у молодших школярів:

- дорослий залишається авторитетною особою;
- перевага у виборі товаришів визначається їх успіхами (невдачами);
- типовими є полярні оцінки ровесників; вихідна позиція в спілкуванні – взаємний інтерес;
- у 3–4-х класах унаслідок накопичення власного досвіду зростають посилання на рольові особистісні якості (доброта, чесність тощо);
- груповий соціальний статус є стабільним у 75% дітей;
- стабілізація феномену «парадоксу усвідомлення статусу», коли учні з високим статусом недооцінюють себе в групі ровесників, а з низьким – переоцінюють і, не усвідомлюючи власного несприятливого становища, часто вдаються до агресивних прийомів психологічного захисту (Я.Л. Коломинський).

У цілому дорослий для дітей молодшого шкільного віку є еталоном поведінки, а ровесник – лише партнером у спільній діяльності.

Стадії розвитку спільної діяльності (основні новоутворення):

1. Стадія немовляти (діада: «дорослий – дитина»). У випадку ставлення дорослих до дитини як до об'єкта, якого лише сповивають, годують тощо, з'являється феномен «госпіталізму» – синдром фізичного і психічного відставання як наслідок дефіциту спілкування, який виявляється в запізнілому розвитку рухів, низьких антропометричних показниках, уповільненому і неповноцінному формуванні вищих психічних функцій (Р. Спіц). Виникає зацікавленість до ровесників.
2. Ранній вік (стадія попередньої співпраці з ровесниками):
 - 1) егоцентризм мовлення (Л.С. Виготський);
 - 2) «дисципліна відстані» (захист власної ігрової території);
 - 3) короткочасні контакти, у яких ровесник є для дитини «неживим об'єктом» (іграшка), унаслідок чого існує небезпека його травматизму.
3. Стадія «переддошкільного» віку:
 - 1) поява спільних дій з ровесниками, спочатку малоузгоджених;
 - 2) вибіркоче суб'єктивне ставлення до ровесників, яке формується на основі симпатії (антипатії).

4. Дошкільний вік:

- 1) поява та стабілізація ігрових груп;
- 2) розвиток умінь бути дисциплінованими;
- 3) формування феномену «Ми»;
- 4) розвиток умінь узгоджувати особисті інтереси з груповими.

5. Молодший шкільний вік (міжособистісні стосунки опосередковані впливом учителя):

- 1) безпосередня взаємодія учнів на уроці є незначною (явище «коактивності»: поруч, але не разом);
- 2) у стосунках домінує «ставлення до справи», позитивний рівень успішності і дисципліни;
- 3) адаптація в класі залежить від стилю педагогічного керівництва;
- 4) учні, які успішно навчаються, посилюють свою референтність шляхом позитивних емоційних проявів.

6. Підлітковий вік (спільна діяльність стає різноплановою співпрацею):

- 1) вибіркові взаємостосунки, поява стійких дружніх пар (одноставевих, різноставевих);
- 2) неприхований інтерес до внутрішнього світу людини;
- 3) відкриття «Я» (І.С. Кон);
- 4) паритетне ставлення до референтних ровесників, що передбачає прагнення членів групи до рівності в правах і обов'язках.

7. Юність:

- 1) соціальна значущість мети і змісту спільної діяльності;
- 2) реалізація потреби спілкуватися в неформальних групах;
- 3) прагнення до самоствердження на основі зміни звичного і традиційного способу життєдіяльності.

За Л.С. Виготським, культурний розвиток особистості в групі означає оволодіння соціальними нормами власної поведінки, тобто феномен «Я» формується з уявлень про оточення:

- 1) вік гри (до 6–7 років): диференціація гри і продуктивної діяльності;
- 2) шкільна стадія: перші стійкі форми світогляду; диференціація соціального досвіду, формування внутрішнього мовлення;
- 3) до 12 років набуваються вміння долати егоцентризм мислення. Особливості групової міжособистісної взаємодії дітей середнього шкільного віку, старшокласників:
 - 1) взаємні очікування ровесників;
 - 2) вибірковість стосунків означає їх оптимізацію і, як наслідок, індивідуалізацію особистості;

- 3) «популярні» та «ізолювані» відрізняються системами ціннісних орієнтацій, зокрема, популярні більше зорієнтовані на спільну діяльність, а непопулярні – на емоційний контакт;
- 4) унікальність певного члена групи часто сприймається однокурсниками як загроза для особистого авторитету;
- 5) змінюється роль педагога в учнівському середовищі, наприклад для старшокласників він є передусім порадиником.

Сім'я і її вплив на міжособистісні стосунки в учнівській групі.

Сім'я – це соціальна система, яка має ознаки великої соціальної спільноти (регламентуючі норми стосунків, санкції, зрачки поведінки між подружжям, дітьми, родичами тощо) та малої соціальної групи, яка відзначається безпосереднім спілкуванням і створена на основі шлюбного союзу чоловіка та жінки. В умовах соціально-економічної кризи, послаблення морально-етичних правил типовим у сімейних взаєминах стає зневажливе ставлення до цінностей сім'ї, випадковість вступу в шлюб. У 2005 році кількість одружень та розлучень в Україні були майже пропорційними. Кількість сімей, яким більше 10 років, з кожним роком зменшується.

Стабільна сім'я – це умова внутрішньої безпеки держави, гарант збереження національних традицій, ментальності.

У лютому 1919 р. був прийнятий сімейний кодекс УРСР, в якому були проголошені в основному діючі і сьогодні принципи вступу в шлюб, зокрема:

- 1) шлюб оголошувався вільним (неприпустимість примусу при створенні сім'ї);
- 2) свобода розлучення;
- 3) відміна церковної реєстрації шлюбу;
- 4) моногамія;
- 5) рівноправність подружжя.

Обов'язкові умови укладання шлюбу:

- 1) взаємна згода;
- 2) досягнення шлюбного віку;
- 3) відсутність кровних зв'язків між майбутнім подружжям, їх задовільне психічне здоров'я.

Типи сім'ї:

1. За кількістю: повна; неповна; нуклеарна (два покоління: батьки і діти); сім'я трьох поколінь (дідусь, бабуся; батьки; діти).
2. За системою взаємостосунків: дім – фортеця (замкнутість, ізоляція від оточення); дім – готель (основні турботи і інтереси знаходяться поза сім'єю; неухвага до побутових зручностей).

стей; максимальна незалежність від інших членів сім'ї); дім – служба (сумлінність, регламентованість та домінування обов'язків, відсутність імпровізації); дім – каторга (колективне і добровільне «ув'язнення», де сварки як засіб самоствердження є життєвою необхідністю) (Т.М. Афанасьева).

3. За рівнем ціннісних орієнтацій: примітивно-споживча модель (матеріальний добробут, наявність упорядкованої квартири, гармонія сексуальних стосунків); «традиційна» модель (подружжя вірність і наявність дітей); духовно-дружня модель (наявність спільних поглядів та інтересів, взаєморозуміння, оптимальний розподіл сімейних обов'язків); немотивована, або випадкова, модель (усі названі раніше індикатори є незначними або мають негативну раціональну і емоційну спрямованість) (Життєві кризи особистості. – К., 1998).
Проблеми нуклеарної сім'ї:

- 1) ускладнення процесу виховання дітей (зайнятість батьків; недостатня взаємодія зі школою);
- 2) відносна ізоляція від інших сімей;
- 3) несистемна сімейна профорієнтація.

Типові причини сімейних конфліктів:

- 1) невміння спілкуватися;
- 2) взаємне немотивоване негативне ставлення;
- 3) грубість подружжя;
- 4) їх взаємна або одностороння неуважність;
- 5) насильство.

Типові способи розв'язання конфліктів:

- 1) «відкласти на потім»;
- 2) «згладжування»;
- 3) компроміс.

Функції сім'ї:

- 1) економічна;
- 2) репродуктивна;
- 3) виховна;
- 4) рекреативна (відпочинок);
- 5) комунікативна;
- 6) регулятивна.

Основні лінії сімейних стосунків:

- 1) чоловік – дружина;
- 2) батьки – діти;
- 3) діти – батьки;
- 4) діти – діти;
- 5) чоловік – теща;

- 6) зять – тесть;
- 7) свекруха – невістка;
- 8) свекор – невістка тощо.

Батьківські авторитети за А.С. Макаренком:

- 1) пригнічення – домінування грубоців, авторитаризму, що є показником рівня загальної культури дорослих;
- 2) відстані – офіційна дистанція з дітьми, коли спілкування з ними відбувається за потребою та з позиції «начальника»;
- 3) чванства – акцентування дорослим уваги на власних заслугах, званнях тощо;
- 4) педантизму – бюрократизм, скрупульозність, скупість;
- 5) резонерства – постійні повчання, моралізаторство, приниження;
- 6) любові – домагання в дитини доказів любові до себе, що здебільшого супроводжується запитаннями типу «Ти мене не любиш?», а також поцілунками, пестощами тощо;
- 7) доброти – поступливість, м'якість, коли батьки ухиляються від будь-яких конфліктів;
- 8) дружби – неофіційна «угода», яка призводить до невизнання дітьми офіційних стосунків, наприклад, вони можуть звертатися до батьків на ім'я як до ровесників;
- 9) підкупу – домінування матеріальних заохочень, похвал;
- 10) ученості – акцентування уваги на власних знаннях, досвіді;
- 11) краси – привернення уваги до власних зовнішніх ознак, які начебто є важливими для оточення;
- 12) «відчайдуха-хлопця» – демонстрування необмежених можливостей для розв'язання різнопланових проблем;
- 13) батьківської допомоги – адекватність розпоряджень, відсутність злісного ставлення, окриків; піклування, чесність, бережливість, відповідальність.

Батьківські авторитети за С.В. Ковальовим:

- 1) примусова влада – домінування покарань;
- 2) влада нагороди – як правило, матеріальне заохочення;
- 3) легітимна влада або формальний авторитет – частота і якість контактів; поінформованість про дитячі справи; певний ступінь розуміння і розв'язання питань особистого життя учнів; самовдосконалення; вдосконалення навколишньої дійсності;
- 4) експертна влада – безапеляційність оцінок;
- 5) інформаційна влада – шантаж типу «Не зробиш, то всім розкажу» тощо;
- 6) референтна влада – особистість є еталоном, зразком для наслідування.

Досить відомими в психолого-педагогічній науці є авторитарний, демократичний, ліберальний стилі взаємостосунків, які відображають полярні позиції дорослих і водночас обмежують пізнавальні можливості для пошуку інших стилів спілкування.

Бар'єри у взаємостосунках дорослих і дітей:

- 1) психологічні – відсутність доброзичливості через страх бути незрозумілими, не сподобатися; насмішки, грубощі тощо;
- 2) ситуативні – різне тлумачення співрозмовниками однієї ситуації і така сама участь у ній;
- 3) смислові – незрозуміння змісту висловлювань співрозмовника;
- 4) мотиваційні – приховані або неусвідомлені мотиви своїх висловлювань;
- 5) однобічні – відсутність «зворотного зв'язку», тобто невміння слухати, бачити (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко).

Комунікативні дитячі ролі:

- 1) «кумир сім'ї» – ідеалізація сімейної ролі дитини;
- 2) «мамина скарбниця» – акцентуація цінності сімейної ролі;
- 3) «хвороблива дитина» – обмеження у виконанні домашніх обов'язків; постійна публічна гіперопіка тощо;
- 4) «мучитель» – акцентуація дорослими уваги на клопотах, які створює дитина;
- 5) «нікчема» – фіксація низької цінності дитини;
- 6) «козел відпущення» – «той, що плутається під ногами» тощо (А.Б. Добрович).

Сімейні виховні орієнтації:

- 1) егоцентричні – домінування власних інтересів, які є способом досягнення поставленої мети;
- 2) альтероцентризм – повне самозречення задля інших;
- 3) соціоцентричні – сім'я є основною цінністю.

Типові негативні особливості сімейного спілкування в системі «чоловік – дружина»:

1. Інтимність.
2. Установка на осуд.
3. Збільшення негативних узагальнень.
4. Маніпуляція (примусове обмеження поля спілкування).
5. «Прибудова зверху» (прагнення продемонструвати свою перевагу).
6. Обмеження репертуару індивідуальних ролей.

Типологія сімейних лідерів:

- 1) діловий – розв'язання життєвих проблем, пов'язаних з домашнім господарством, навчанням і вихованням дітей, стосунками з іншими сім'ями тощо;

- 2) емоційний – створення сприятливих стосунків на основі доброзичливості, взаємоповаги, уміння знаходити компроміси в суперечливих ситуаціях тощо;
- 3) культурний – високий рівень загального кругозору, ерудиції, діяльності, поведінки, мислення;
- 4) педагогічний – підтримування стосунків на засадах вимогливості, майстерності; наявність критичного ставлення до себе, адекватна оцінка навчально-виховної ситуації, прогностичність мислення тощо;
- 5) комунікативний – спілкування, обмін будь-якою інформацією.

Чистих типів сімей не існує. Особливості сімейних стосунків відображають соціально-психологічну реальність.

Наукові уявлення про психологію різних груп, з одного боку, сприяють їх вивченню, з іншого – ускладнюють дослідницьку ситуацію, що є, зокрема, доказом тези: група є основною проблемою соціальної психології.

Практичне заняття 1. **Група як соціально-психологічне явище**

Постійну працю полегшує звичка.

Демокрит, бл. 460 – бл. 370 до н.е.

1. «Група» й «колектив» як вихідні соціально-психологічні поняття. Проблема вивчення групи (колективу) в радянській і західноєвропейській соціальній психології.
2. Стадії розвитку групи (колективу) і відповідні їм зв'язки.
3. Соціальні норми в групі.
4. Функції групи.
5. Сім'я як різновид групи. Формування дитячої особистості в сім'ї (В.О. Сухомлинський).

Основні вихідні поняття:

- 1) атракція – відносини, які базуються на взаємній зацікавленості; привабливість однієї людини для іншої; механізм формування дружніх почуттів, симпатій;
- 2) велика група – спільність людей, яка відзначається нефіксованою кількістю та опосередкованим спілкуванням;
- 3) група – спільність людей, яка створена на основі взаємного інтересу, почуттів обов'язку, примусу; відносно стійка сукупність людей, яка історично пов'язана спільними цінностями, цілями, засобами або умовами соціальної життєдіяльності (А.І. Донцов);

- 4) групове рішення – висновок, прийнятий на основі суджень більшості членів групи або їх одностайної згоди;
- 5) груповий тиск – соціальний вплив на особистість з метою прийняття нею певних правил, норм поведінки та діяльності; супроводжується примусовістю, часто ігнорує інтереси особистості;
- 6) двовимірні моделі розвитку групи*;
- 7) зв'язки в групі (ієрархічні, повні, ланцюжкові, радіальні, фронтальні)*;
- 8) згуртованість*;
- 9) «ідіосинкразичний кредит»*;
- 10) інформаційний вплив – підпорядкування особистості групі з метою отримання потрібної інформації (Х. Джерард); здійснюється в ситуації, коли людина прагне отримати інформацію, нестачу яку відчуває, для створення особистої стратегії поведінки (В.В. Москаленко);
- 11) керівництво – група людей, яка приймає рішення і відповідає за їх результативність; комплекс організаційно-виконавських способів, спрямованих на досягнення поставленої мети; соціальна характеристика відносин у групі, тобто розподіл ролей управління і підлеглості;
- 12) колектив*;
- 13) конфлікт – соціальна суперечність, спричинена різними уявленнями про зміст, способи розв'язання проблеми; супроводжується переживаннями;
- 14) лідерство*;
- 15) мала група*;
- 16) нормативний вплив – вплив на особистість соціальних норм (групової більшості, групової меншості, наслідків відхилення індивіда від групових норм, референтних груп) у ситуації, коли вона змушена їм підпорядковуватися, щоб бути прийнятою, а не відкинутою суспільством (групою) (В.В. Москаленко);
- 17) одновимірні моделі розвитку групи*;
- 18) сім'я*;
- 19) стадії розвитку групи (номінальна, асоціація, кооперація, корпорація, автономія, колектив)*.

Лінощі – це звичка відпочивати раніше, ніж людина втомиться.

Ж. Ренар, 1864–1910

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Мала група як соціально-психологічне явище (С.П. Слакв).
3. Концепції і моделі розвитку малої групи: двовимірна модель (Б. Такмен, Г. Стенфорд, А. Роарк).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС.

1. Етнічні групи (В. Вундт).
2. Соціальна психологія і етнопсихологія.
3. Ментальність (Б.А. Душков). Національний характер (М.О. Бердяєв, П.І. Гнатенко). Національна свідомість. Український національний характер (В. Винниченко, П.І. Гнатенко, О. Донченко, М. Костомаров, Ю. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, С. Таглін, Д. Чижевський та ін.).
4. Соціально-психологічні аспекти сімейного виховання (В.П. Левкович).

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. История педагогики / Под ред. Н.А. Константинова и др. – М., 1982.
9. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
10. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
11. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.

12. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковица. – М., 1975.
13. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
14. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
15. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., 1989.
2. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
4. Бочарова А.М., Бандурка С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Х., 1998.
5. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
6. Генов Ф. Психология управления. – М., 1982.
7. Донцов А.И. Психология коллектива. – М., 1983.
8. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
9. Киричук О.В. Формування в учнів активної життєвої позиції. – К., 1983.
10. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: система межличностных отношений. – Минск, 1984.
11. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
12. Мартенс Р. Социальная психология и спорт. – М., 1979.
13. Немов Р.С., Кирпичник А.Г. Книга для учителя о психологии учебного коллектива. – М., 1988.
14. Немов Р.С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива. – М., 1984.
15. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
16. Психологическая теория коллектива. – М., 1979.
17. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
18. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
19. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
20. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
21. Социальная психология личности. – М., 1979.
22. Социально-психологический климат коллектива. Теория и методы изучения. – М., 1979.

23. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности. – М., 1980.
24. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Практичне заняття 2. Міжособистісні стосунки в учнівській групі

Сміливим допомагає доля.

Вергілій, 70–19 до н.е.

1. Механізми соціалізації в учнівській групі. Чинники соціалізації.
2. Статева диференціація в групах дітей та її врахування в практиці педагогічної діяльності.
3. Проблема лідерства в соціальній психології.
4. Особистість педагога як чинник становлення міжособистісних стосунків в учнівській групі.

Основні вихідні поняття:

- 1) компроміс – порозуміння, досягнуте внаслідок взаємних поступок; відмова від власних поглядів, зречення від чогось задля певної користі чи зиску;
- 2) конформізм – пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку речей, панівної думки, зміна поведінки відповідно до вимог оточення; передбачає досягнення психологічної рівноваги, комфорту в несприятливій для себе ситуації; схильність піддаватися реальному або уявному груповому тиску; функція різновидів впливу – інформаційної та нормативної конформності (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко, В.В. Москаленко);
- 3) «меншість» – нечисленна група, яка потенційно має менші можливості впливу, ніж інші групи, однак якщо вона здатна нав'язати їм власні уявлення, оцінки тощо про зміст певних проблем, то її кількісний склад не є вирішальним чинником;
- 4) психологічна сумісність – узгодження звичок, нахилів інтересів, тобто спрямованості між окремими особистостями, завдяки чому вони можуть взаємодіяти або заміняти одне одного; умова запобігання конфліктних ситуацій та один із компонентів групової згуртованості;
- 5) референтність*;
- 6) чинники соціалізації – комплекс соціальних макро-, мезо-, мікровпливів, завдяки якому в людини формується відпові-

дна негативна та позитивна особистісна симптоматика як основа соціального ставлення до навколишньої дійсності.

Тиждень роботящої людини – сім днів;
тиждень ледаря – сім «завтра».

Німецьке прислів'я

ІРС.

1. Робота з термінологією.

2. Груповий тиск, конформізм, конформність. Типи конформної поведінки (В.Є. Чудновський). Рівні конформної поведінки. Вплив меншості на групу (С. Московічі, К. Фошо, Е. Лаж, М. Нафршоу). Референтні групи (Р. Мертон, А.В. Петровський).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Соціально-психологічний зміст групової згуртованості (Л. Фестінгер, А. Лотт, Б. Лотт, Д. Картрайт, А.В. Петровський). Міжособистісна сумісність (М.М. Обозов, А.М. Обозова, Р.М. Кричевський, І.Б. Антонова). Групові конфлікти (М. Вебер, Н.В. Гришина, Р. Блейк, Дж. Мутон).

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.

12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., 1989.
2. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
4. Бочарова А.М., Бандурка С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Х., 1998.
5. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
6. Донцов А.И. Психология коллектива. – М., 1983.
7. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
8. История педагогики / Под ред. Н.А. Константинова и др. – М., 1982.
9. Киричук О.В. Формування в учнів активної життєвої позиції. – К., 1983.
10. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: система межличностных отношений. – Минск, 1984.
11. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
12. Мартенс Р. Социальная психология и спорт. – М., 1979.
13. Немов Р.С., Кирпичник А.Г. Книга для учителя о психологии учебного коллектива. – М., 1988.
14. Немов Р.С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива. – М., 1984.
15. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
16. Психологическая теория коллектива. – М., 1979.
17. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
18. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
19. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
20. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
21. Социальная психология личности. – М., 1979.
22. Социально-психологический климат коллектива. Теория и методы изучения. – М., 1979.
23. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности. – М., 1980.
24. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Модуль 4.

Проблема особистості в соціальній психології

Розділ 7. Особистість і група

Лекція.

Місце особистості в системі групових стосунків

Жити – означає боротися.

Сенека, бл. 4 до н.е. – 65 н.е.

1. Поняття особистості в соціальній психології.
2. Показники місця особистості в системі взаємних стосунків.
3. Проблеми соціалізації особистості в групі.
4. Основні західноєвропейські концепції становлення особистості.

Поняття особистості в соціальній психології. Особистість людини як стійка система соціальних значущих якостей, зумовлених залученням в систему суспільних відносин і сформованих у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими людьми, є головним об'єктом досліджень у філософії, соціології, психології. У загальній психології особистість – це «ядро», інтегруюче вихідне утворення, яке об'єднує в одне ціле, систематизує різні психічні процеси індивіда і надає його поведінці необхідної послідовності і стійкості. Індивід формує свій внутрішній світ шляхом освоєння, інтеріоризації історичних форм і видів соціальної діяльності, що, як наслідок, екстеріоризує його психічні процеси. У соціології особистість – це сукупність її соціальних функцій, прав і обов'язків (тобто вона є продуктом суспільного розвитку) та соціальний тип як одна з проблем соціального аналізу. У соціальній психології вивчення особистості є похідним від основного завдання – дослідження особливостей групи. Отже, соціальна психологія з'ясовує природу особистості як систему суб'єкт-суб'єктних, суб'єкт-об'єктних відношень, єдність соціального і біологічного. Вивчення особливостей групи є вихідною позицією для розуміння психологічних характеристик особистості.

Основні домінанти у вивченні особистості:

1. Ставлення і свідома діяльність (В.М. М'ясищев).
2. Психосоціальне ставлення (М.Г. Ярошевський).
3. Свідомість (К.К. Платонов).

4. Соціальна установка (І.Т. Блажава, А.С. Прангішвілі, Д.М. Узнадзе).
5. Мотиви (Л.І. Божович).

Соціально-психологічна структура особистості:

1. Комплекс соціальних та психофізіологічних властивостей (С.Л. Рубінштейн).
2. Біологічно зумовлені особливості; психічні процеси; досвід; соціально зумовлені особливості (К.К. Платонов).
3. Цілісна біопсихосоціальна система (Б.Г. Ананьєв).

У межах одного соціального типу існують різні психологічні, або соціально-психологічні, типи (Б.Д. Паригін, В.М. Колбановський, В. Фрідріх, Л.В. Сохань), основними ознаками яких є:

- 1) власна соціальна активність, зміна ціннісних орієнтацій, позицій;
- 2) поведінка в конкретних соціально-психологічних реаліях.

Моделі динамічної структури особистості:

- 1) психічний стан;
- 2) поведінка.

Їх еквіваленти – настрої, стереотип соціальної поведінки (Б.Д. Паригін).

Показники місця особистості в системі взаємних стосунків:

- позиція;
- статус;
- соціально-психологічна установка;
- роль;
- престиж;
- авторитет;
- соціальне очікування.

У процесі спілкування вони мають вирішальне значення для самопочуття особистості.

Позиція (вихідна основа – переконання): світоглядне ставлення особистості до навколишньої дійсності та до себе. Проявляється у формуванні її характерологічних ознак (стійкість, зосередженість, принциповість, наполегливість тощо).

Статус (вихідна основа – рівень референтності):

- 1) місце людини в системі міжособистісних стосунків;
- 2) здебільшого розглядається як динамічна взаємодія престижу, повноважень, заохочень.

Спочатку феномен статусу передбачалося використати для моделювання поведінки особистості в групі (Р. Ліптон, 1936). Згодом ця ідея була успішно використана в теорії соціалізації особистості (теорія ролей). Різновиди статусу – офіційний і

неофіційний. Статус є невід'ємним елементом соціометричного дослідження. Перебуває у взаємозв'язку з роллю.

Вихідна основа *престижу* – ступінь визнання групою досягнень особистості. Престиж – це суб'єктивне переживання значущості власної позиції в системі групової взаємодії. Залежить від рівня успіху (неуспіху) в діяльності і є одним із складників авторитету (офіційного або неофіційного).

Вихідна основа *авторитету* – ступінь визнання сили впливу особистості на оточення. Позначає ступінь референтності особистості. Структура авторитету як комплексу професійних і особистісних якостей: знання, досвід, прогностичність мислення, тактовність (поєднання доброзичливості і вимогливості), результативність у діяльності.

Соціальна установка (У. Томас, Ф. Знанецький, 1918):

- 1) є одним із показників рольової поведінки, який допомагає пізнати її стандарти;
- 2) з'ясовує зміст понять «рольове навчання», «прийняття ролі»;
- 3) це вміння індивіда або групи реагувати на певні явища навколишньої дійсності;
- 4) стійка система поглядів, уявлень про об'єкти, яка стимулює до певних дій.

В основі соціальної установки лежить навіювання. Основні наукові уявлення про її структуру (Г. Спенсер, 1862):

- 1) певний стан свідомості;
- 2) організованість;
- 3) досвід.

Функції соціальної установки:

- 1) пристосовницька;
- 2) пізнавальна;
- 3) ціннісна;
- 4) регуляційна;
- 5) захисна.

Трьохкомпонентна структура соціальної установки (М. Сміт, 1942):

- 1) когнітивний компонент – знання, оцінні судження про об'єкт;
- 2) афективний компонент – емоційна оцінка події, домінування почуттів симпатії та антипатії;
- 3) поведінковий компонент – послідовність у ставленні до об'єкта.

Рівні соціальної установки як умова регуляції поведінки особистості (В.О. Ядов):

- 1) елементарні фіксовані установки, які виявляються в простих повсякденних ситуаціях (основа – вітальні потреби);

- 2) соціально фіксовані установки, які виявляються в малих групах і складаються з когнітивного, афективного, поведінкового компонентів (основа – потреба людини в спілкуванні);
- 3) базові соціальні установки як показники спрямованості інтересів особистості (основа – потреба особистості в самореалізації);
- 4) система ціннісних орієнтацій як вияв дієвості особистості в значущих для неї ситуаціях соціальної активності (основа – потреба в постійній реалізації та самовдосконаленні).

Роль (вихідна основа – спрямованість особистості) – це стійкий, нормативно схвалений та очікуваний комплекс форм поведінки, який відповідає певній функції особистості в системі соціальних відносин.

Поняття ролі належить Дж. Міду, у соціально-психологічній концепції якого особистість розглядається як динамічне поєднання ролей.

Показники ролі – мета, переконання, почуття, соціальні установки, дії.

Види ролей:

- 1) інституціоналізовані – закріплені правовими актами і чітко сформульовані правила соціальної поведінки;
- 2) соціально-психологічні – залежать від спрямованості різноманітних соціальних груп, у яких перебуває індивід.

У ролях відображаються соціально-типові особливості поведінки. Роль і статус перебувають у взаємозв'язку як характеристики психологічної структури колективу.

Соціальне очікування (вихідна основа – рівень референтності та оцінка пізнавальної ситуації, які необхідно змінити):

- 1) сподівання на виконання тих норм і способів поведінки, які встановлені в групі учасниками соціальної взаємодії (М. Гомелаурі);
- 2) чинники прийняття соціальних ролей, особливостей комунікації та активної взаємодії індивідів;
- 3) є основою існування малих груп.

Показники місця особистості в системі взаємних стосунків, які визначають її самопочуття:

1. Рівень суб'єктивного самосприймання в системі міжособистісних стосунків.
2. Уміння знаходити еталони поведінки, коли реальний стан поведінки проектується на її еталонну матрицю: перша проекція – збіг власних реальних і еталонних якостей (результат – самооцінка); друга проекція – проектування сприй-

мання реальної поведінки групи на еталон групової поведінки, яка є аналогічною в індивіда (результат – оцінка особистості оточенням); третя проекція – власні якості особистості, які привертають увагу оточення, проєктуються на еталонну шкалу поведінки в групі (результат – очікувана оцінка) (М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко).

Єдність усіх показників дозволяє отримати модель стану самопочуття особистості в групі.

Соціально-психологічні якості особистості:

- 1) забезпечують розвиток і використання соціальних здібностей (соціальні суперечності, уявлення, інтелект, міжособистісні оцінки);
- 2) формуються на основі взаємодії членів групи;
- 3) пов'язані з соціальною поведінкою і позицією особистості (активність, відповідальність, схильність до допомоги, співробітництво);
- 4) пов'язані зі способом дій, мислення;
- 5) є передумовою формування перцептивного захисту, показник якого – взаємодія суб'єкта з навколишньою дійсністю як прагнення захиститися від загрозливих впливів та спроба проігнорувати вже сприйняті певні якості іншої людини.

Типовими прикладами, які демонструють рівень розвитку особистісних соціально-психологічних якостей є ефект очікування та входження в групу:

1. Ефект очікування – реалізується здебільшого в буденних уявленнях, оскільки повсякдення є сукупністю соціальних ситуацій, де особистість має незначні можливості приховати власні позитивні та негативні якості.
2. Входження в групу (А.В. Петровський, Я.Л. Коломинський) є умовою становлення «міжособистісної оцінки» (І.С. Кон): інтеріоризація – засвоєння оцінок, які визначаються іншими членами групи; соціальне порівняння – зіставлення себе і членів групи; самоатрибуція – присвоєння собі певних якостей на основі попереднього досвіду; смислова інтерпретація життєвого переживання – самоаналіз власних дій, вчинків, пошук оптимальних рішень для наступного самовдосконалення.

Лідерство в колективі:

- 1) рольова диференціація групи як наслідок взаємодії її членів;
- 2) результат впливу соціальних об'єктивних (мета і завдання групи в конкретних ситуаціях) і суб'єктивних чинників

(інтереси, потреби, індивідуально-типологічні особливості особистості);

3) характеризує відносини домінування і підлеглості.

Основні підходи до вивчення лідерства:

1. Теорія ролей – визначає лідерство особистості як прийняття нею особливої ролі (Р. Бейлз).
2. Теорія рис – основною детермінантою лідерства є оволодіння унікальними лідерськими якостями (не кожна людина може бути лідером).
3. Інтерактивна теорія – можна в цілому з'ясувати, хто буде лідером, якщо вивчити потенційні індивідуальні особливості особистості.
4. Синтетична (комплексна) теорія – лідерство є ознакою рівня міжособистісних стосунків; лідер – це суб'єкт управління процесом міжособистісних стосунків; основними домінантами в міжособистісних стосунках є взаємозв'язок понять «лідер»; «послідовники»; «ситуації лідерства».

Для груп і колективів різного рівня розвитку оптимальними є *стилі лідерства* (К. Левін) як сукупність прийомів і методів, що використовуються лідером для впливу на оточення:

- 1) авторитарний (директивний, владний), який полягає в жорсткому розподілі ролей між членами групи, контролі подробиць спільної діяльності, тобто функції управління зосереджуються в компетенції однієї особи, яка не дозволяє іншим сумніватися в правильності одноосібно прийнятих рішень;
- 2) демократичний – свобода дій підлеглих, підтримка ініціативи;
- 3) ліберальний – практичне усунення від активного управління групою, коли дії керівника і підлеглого є схожими.

Основний недолік названих підходів – перенесення результатів лабораторного експерименту в сферу явищ реального суспільного життя, що є типовою ознакою соціально-психологічних досліджень західноєвропейських учених.

Аналогічними є наукові підходи у вітчизняній психології, де в основі вивчення лідерства лежить принцип діяльнісного опосередкування. Виокремлюється, наприклад, така типологія:

1. За змістом діяльності:

- «лідер-генератор», який пропонує програму діяльності;
- лідер-виконавець як організатор виконання заданої програми;
- комбінований лідер, який одночасно є «генератором ідей» та організатором.

2. За стилем управління:

- авторитарний – 60% процесу взаємодії є наказовими;
- демократичний – 5% процесу взаємодії є наказовими;
- ліберальний – позиція невтручання, яка домінує передусім у конфліктних ситуаціях.

3. За стилем діяльності:

- універсальний (стабільний прояв лідерських якостей);
- ситуативний (епізодичний прояв лідерських якостей) (Н.П. Анікеєва).

Функції лідера (за І.П. Волковим):

- 1) адміністративна – організація діяльності та її контроль;
- 2) стратегічна – визначення основних особистісних перспектив;
- 3) експертно-консультативна – виокремлення основних напрямків розвитку у стосунках, які досягають оптимального результату;
- 4) комунікативно-регульовальна – відбір засобів спілкування, які створюють сприятливий соціально-психологічний клімат;
- 5) функція представництва групи – наділення особистості певними повноваженнями (старости, відповідального за навчання тощо), презентація яких здійснюється в присутності представників інших груп;
- 6) виховна – офіційна та неофіційна допомога педагогу, яка виявляється в прагненні досягти оптимальних результатів у діяльності;
- 7) дисциплінарна – застосування моральних санкцій до тих членів групи, які перешкоджають їй досягати поставленої соціальної мети.

Л.І. Уманський, Б.Д. Паригін визначали в лідерів інтегративну (забезпечення цілісної діяльності) і навчально-виховну функції.

Якості лідера: інтелект, цілеспрямованість, чесність, життєрадісність, принциповість, відповідальність.

За Д.Б. Паригіним, слід розрізняти «лідера» і «керівника»:

- 1) лідер покликаний здійснювати переважно регуляцію між-особистісних стосунків у групі, керівник здійснює регуляцію офіційних відносин;
- 2) лідерство виникає в мікросередовищних умовах, керівництво – це елемент макросередовища, який пов'язаний з усією системою суспільних відносин;
- 3) лідерство виникає стихійно, керівник або призначається, або обирається, тобто цей процес є підконтрольним соціальній системі;

- 4) явище лідерства менш стабільне, залежить від настрою групи, керівництво – більш стабільне;
- 5) керівництво, а не лідерство передбачає систему санкцій (це система засобів, які дозволяють групі досягти поставленої мети);
- 6) процес прийняття рішення керівником значно складніший, опосередкований обставинами, які не обов'язково мають витоки в цій групі; лідер приймає безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності;
- 7) сфера діяльності лідера – це здебільшого мала група.

Ефект групової діяльності посилюється, якщо феномени «лідерства» і «керівництва» збігаються.

Статева ідентифікація учнів і практика педагогічної діяльності:

- 1) культурні традиції суспільства визначають основні напрями статевої соціалізації залежно від місця народження;
- 2) способи догляду за дитиною в різних культурах відрізняються;
- 3) у півтора роки дитина вже сприймає власну стать і, хоча ще не може пояснити її унікальність, розрізняє статеві ознаки оточення на основі зовнішніх випадкових ознак;
- 4) 6–7 років – мікропік статевої диференціації;
- 5) підлітковий період – макропік статевої диференціації, де ровесники є основною детермінантою особистісного розвитку.

Проблеми соціалізації особистості в групі. *Соціалізація особистості в групі* – це процес засвоєння і активного відтворення індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків. Термін «соціалізація» запропонований Ф. Гіддінгсом (1887). Його основний зміст (В.С. Мерлін):

- 1) діяльність;
- 2) спілкування;
- 3) розвиток самосвідомості: самоусвідомлення тотожності; усвідомлення себе як суб'єкта діяльності, своїх психічних властивостей; формування самооцінки на основі накопиченого досвіду діяльності і спілкування.

Стадії соціалізації:

1. Дотрудова стадія, межі якої визначаються від дня народження до 17 років. Відображає співвідношення вікової періодизації з особливостями навчально-виховної системи, що є дискусійною позицією (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий, ранній юнацький вік). Часто позначається як етап ранньої соціалізації.

2. Трудова стадія, межі якої є індивідуальними. Це період активної трудової діяльності, пов'язаної з професійною самореалізацією.
3. Післятрудова стадія, межі якої також індивідуальні. Залежить від рівня фізичного та психічного здоров'я особистості.
Основні інститути соціалізації:

- 1) сім'я;
- 2) дошкільний заклад;
- 3) загальноосвітня школа;
- 4) трудова діяльність.

Джерела соціалізації:

- 1) філогенез;
- 2) особливості індивідуального життєвого шляху.

Взаємодія філогенезу і соціалізації – це врахування історичного соціально-психологічного досвіду в становленні особистості.

Взаємодія онтогенезу і соціалізації – це врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості для її становлення в конкретних умовах власного життєвого шляху.

Чинники соціалізації особистості (А.В. Мудрик, 1992):

- 1) макрочинники – космос, планета, світ, країна, держава;
- 2) мезочинники – етнокультурні умови; тип поселення: місто, село; засоби масової комунікації;
- 3) мікрочинники – сім'я, релігійні організації, ровесники.

Механізми соціалізації:

- 1) інтеріоризація, що функціонує в процесі спільної діяльності (О.М. Леонт'єв);
- 2) наслідування, референтна група, ідентифікація, рефлексія (А.В. Мудрик);
- 3) навіювання, наслідування, зараження, ідентифікація, авторитет, популярність (С.А. Белічева);
- 4) конформізм (А.Н. Сухов).

Процес соціалізації є мобільним, тобто соціальні зміни можуть перетворити попередньо сформовані утворення на невдалі, неадекватні до нових умов, коли можливість досягнення успіху залежить від рівня адаптації особистості до них. Важливого значення тоді набуває ресоціалізація, тобто зміна неадекватних норм, установок людини у відповідності з новими суспільними вимогами. За К. Келлі, соціальний розвиток є безперервним процесом ресоціалізації, тобто вторинним входженням особистості в соціальну спільність.

Основні західноєвропейські концепції становлення особистості:

Психоаналіз (З. Фрейд). Розвиток особистості відбувається на основі природжених інстинктів: продовження роду (лібідо) і страху смерті. Оскільки інстинкти неоднаково виявляються в тварин і людей, то суспільство створює систему заборон («табу»), завдяки яким психічні явища йдуть у «підпілля» (підсвідоме), продовжуючи звіди управляти поведінкою людини та сублимуючись у різні форми культури або продукти діяльності. У сфері підсвідомого вони об'єднуються в комплекси, які є справжньою причиною активності. Проблема – результативний пошук цих комплексів.

Неофрейдизм (К. Хорні, Е. Фромм та ін.). Заперечення пріоритету лібідо та біологізації людини; аргументується теза про залежність особистості від середовища, яке проектує на неї власні форми активності.

Структура особистості (основа – уявлення З. Фрейда):

- 1) «Воно» (підсвідоме – глибинні мотиви, потяги, потреби);
- 2) «Я» – свідомість;
- 3) «Супер Я» – норми моралі, які прийняті в суспільстві.

Захисні механізми «Я»:

- 1) заперечення або неприйняття впливу;
- 2) пригнічення або блокування інформації;
- 3) раціоналізація – виправдання вчинків (небажання їх виконувати або імітація небажання, посилаючись на обставини);
- 4) формування реакції – неусвідомлена неприязнь до людини може проявлятися в контрольованому демонстративному ставленні;
- 5) проекція – присвоєння власних негативних якостей іншій особі;
- 6) інтелектуалізація – спроба вийти із загрозливої ситуації, наприклад з допомогою абстрактного обговорення певної теми;
- 7) заміщення – часткове задоволення небажаного мотиву іншим способом.

Інтераціоналізм. Теорія про механізми взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників як засобів управління активними діями людини (І. Майшелл):

- 1) здібності людини;
- 2) когнітивні стратегії – способи сприймання і оцінки людиною ситуацій, окремих вчинків;
- 3) очікування – оцінка ймовірних наслідків вчинків;

- 4) цінності – життєві орієнтири, які мають аргументований зміст;
- 5) плани поведінки, способи її суб'єктивної регуляції.

Теорія рис (Ф. Олпорт, Р. Кеттел). Використання факторного аналізу (16 факторів); основні ознаки:

- 1) комплекс особистісних якостей залежить від рівня виховного матеріалу;
- 2) прогнозування поведінки людини на основі її особистісних якостей.

Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс). Центральне поняття – феномен «Я», основні потреби якого полягають у самоактуалізації, прагненні до самовдосконалення і самореалізації.

Психологічні характеристики «Я»:

- 1) активне сприймання дійсності і здатність в ній орієнтуватися;
- 2) адекватне сприймання навколишньої дійсності та самосприймання;
- 3) наявність почуття гумору;
- 4) сформовані творчі здібності;
- 5) здатність до глибинного розуміння сенсу життя;
- 6) зосередженість уваги на зовнішньому світі, а не на внутрішньому тощо.

Особливості соціальної поведінки:

- 1) відкрита чесна поведінка в різних ситуаціях;
- 2) максимум зусиль для досягнення мети;
- 3) уміння помічати труднощі і за потреби усвідомити необхідність подолання опору оточення;
- 4) готовність стати непопулярним навіть тоді, коли власні думки не збігаються з позицією інших людей, але цього вимагає кінцева мета;
- 5) надання переваги новим, навіть небезпечним життєвим ситуаціям тощо.

Показники взаємного впливу в групі:

1. Соціальна фасилітація (Р. Зайонц, 1965) – характеристика сприятливого впливу певної особи на поведінку або діяльність партнерів, унаслідок чого їх активність підвищується.
2. Соціальна інгібіція – погіршення результатів діяльності особистості через реальну або уявну присутність певних осіб.
3. Публічний ефект – ситуація, де зміна поведінки особистості відбувається в умовах пасивної споглядальної позиції інших осіб.

4. Коакційний ефект – ситуація, де зміна поведінки особистості відбувається в умовах активності інших осіб.
5. Інтерація – взаємодія, яка передбачає безпосередню допомогу оточення та співробітництво з ним.

Практичне заняття
Поняття особистості в соціальній психології

Дивись на все з погляду вічності.

Б. Спіноза, 1632–1677

1. Структура особистості в соціальній психології. Етапи та чинники соціалізації особистості.
2. Показники місця особистості в системі взаємних стосунків.
3. Лідерство в групі.

Основні вихідні поняття:

- 1) авторитет – суспільне визнання, престиж осіб, груп, інституцій; спирається на цінності в певному суспільстві; особи, інституції, які користуються визнанням;
- 2) індивід – конкретна істота;
- 3) індивідуальність – комплекс соціальних (асоціальних) якостей, які є властивими для окремої особистості і роблять її неповторною, несхожою на оточення;
- 4) інтерація*;
- 5) коакційний ефект*;
- 6) особистість*;
- 7) позиція особистості*;
- 8) престиж*;
- 9) публічний ефект;
- 10) роль*;
- 11) соціальна фасилітація*;
- 12) соціальна інгібіція*;
- 13) соціальна установка*;
- 14) соціалізація*;
- 15) соціальне очікування*;
- 16) статус*.

Постійну працю полегшує звичка.

Демокрит, бл. 460–370 до н.е.

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Етапи соціалізації особистості, чинники соціалізації (Н.В. Андреевкова, Т. Шибутані). Генезис ролі. Позиція особистості (А. Адлер).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Соціально-психологічні аспекти статі. Статева належність як предмет соціально-психологічного аналізу. Психологічна статя та статево-рольова поведінка. Особливості формування чоловічої та жіночої особистості. Тендерні аспекти суспільного та індивідуального життя.

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., 1989.
2. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
4. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
5. Головаха Е.М. Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
6. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
7. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
8. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М., 1984.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
10. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
11. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
12. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
13. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
14. Социальная психология личности. – М., 1979.
15. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1987.
16. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Модуль 5. Проблема спілкування

Розділ 8. Спілкування як соціально-психологічний феномен

Розділ 9. Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування

Лекція.

Спілкування та особистісний розвиток у групі

Мудрець шукає все в самому собі,
нерозумна людина в іншому.

Конфуцій

1. Спілкування як соціально-психологічне явище.
2. Особливості спілкування.
3. Вікова періодизація і процес спілкування.

Спілкування як соціально-психологічне явище. Основні методологічні позиції у вивченні психологічного змісту «спілкування»:

1. Обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн та ін.).
2. Різновид людської діяльності (Б.Г. Ананьєв, М.С. Каган, І.С. Кон).
3. Специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (А.Д. Урсул, Л.О. Резников та ін.).

Типовим є підхід, де поняття «спілкування» і «діяльність» розглядаються в таких варіаціях: 1) як тотожні; 2) спілкування є різновидом діяльності; 3) це два різних психологічних феномени (М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко).

Спілкування – це: 1) тип людської діяльності, який полягає в обміні пізнавальною, емоційною та оцінною інформацією; 2) процес інформаційної та предметної взаємодії між людьми, де формуються і реалізуються їхні міжособистісні стосунки.

Види спілкування:

1. За предметом стосунків:
 - матеріальне – взаємодія в процесі матеріально-практичної діяльності;
 - духовне – обмін інтелектуально-емоційною інформацією.
2. За стилем стосунків:
 - міжособистісне, або пряме – суб'єкт-суб'єктна взаємодія, тобто без посередників;
 - опосередковане – спрямованість на великі та неоднорідні маси людей, а також взаємодія між окремими суб'єктами через посередників.

Рівні спілкування:

- 1) фатичний (початковий);
- 2) діловий («інтереси справи», або раціональний);
- 3) особистісний (товаришування);
- 4) спокутний (дружба, любов) (А.В. Мудрик).

Останній рівень має найменшу кількість учасників, а найбільше їх зосереджується на діловому.

Окремі особистості взагалі є неспроможними досягти спокутного спілкування, оскільки одного лише претендування на нього як найвищого рівня інтимно-особистісного спілкування ще недостатньо. Потрібно ще заслужити право на аналогічне ставлення оточення до себе.

Рівні генези спілкування (М.І. Лісіна):

- 1) до півроку – потреба в увазі та доброзичливості з боку дорослого; «комплекс пожвавлення»: усмішка, рухове пожвавлення, вокалізація;
- 2) до 2,5 років – потреба в співробітництві з дорослими;
- 3) до 5 років – потреба в повазі;
- 4) потенційно виникає в 5–6 років – потреба в розумінні оточення.

Ознаки міжособистісної взаємодії:

- 1) предметність – наявність мети, яка зумовлює спільність дій для її досягнення;
- 2) ситуативність – регламентованість конкретними обставинами;
- 3) рефлексивність – можливість проявити як суб'єктивні наміри, так і наслідки спільної участі в колективній діяльності;
- 4) експлікованість – можливість спостереження, реєстрації конкретних дій індивідів, суб'єктів взаємодії.

Сторони спілкування (Г.М. Андреева):

- комунікативна (обмін інформацією);
- перцептивна (взаємосприймання);
- інтерактивна (взаємодія).

Існує інший схожий підхід до розуміння природи спілкування (Б.Д. Паригін) – комунікація (зміст) і взаємодія (форма).

Особливості спілкування. У спілкуванні відображається:

- 1) звичайна активність як спосіб задоволення повсякденних потреб («активність заради активності»);
- 2) творча активність – осмислення сприйнятої інформації з метою її подальшого теоретичного узагальнення та прикладного впровадження.

Основна функція спілкування як обміну інформацією – інформаційний та інтелектуальний розвиток.

Види інформації:

- 1) спонукальна – наказ, прохання, інструкція, наказ, порада;
- 2) констатувальна, або репродуктивна, – повідомлення;
- 3) пошукова (аксіальна) – спрямована на індивідуального або групового отримувача інформації;
- 4) адресна (ретіальна) – спрямована окремим реципієнтам та великим соціальним групам, які зосереджені в просторі і, як правило, є анонімними для комунікатора.

Функції інформації:

- 1) стимулююча – наказ, порада, прохання;
- 2) дестабілізуюча – порушення автономних форм поведінки або діяльності;
- 3) повідомлююча – констатація або прогнозування.

Фази комунікації:

- 1) фаза взаємної спрямованості – установка партнера на зовнішню комунікацію;
- 2) фаза взаємного відображення – рольовий обмін між партнерами;
- 3) фаза взаємного інформування – актуалізація ролей, коли партнери усвідомлено сприймають одне одного;
- 4) фаза взаємного відключення – потреба партнерів згорнути спілкування.

Засоби комунікації:

- 1) вербальна – мова як знакова система;
- 2) невербальна – жести, міміка, пантоміміка.

Невербальна комунікація посилює вербальну: тільки 7% змісту повідомлення передається значенням слів, тоді як 38% – їх вимовою, а 55% – виразом обличчя (М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко).

Види пантомімічних систем:

- 1) паралінгвістична (параметри голосу – діапазон, тональність);
- 2) екстралінгвістична (наявність у мові різних пауз – покашлювання, плач, сміх тощо).

Види ролей у спілкуванні:

- 1) соціальна – система групових очікувань від особистості залежно від виконання нею соціальних функцій на певному місці і за певних умов («господар», «професіонал», «знавець» тощо);
 - 2) міжособистісна – система групових очікувань від особистості згідно з встановленими з нею стосунками («друг», «доброзичливець», «предмет обожнювання», «підопічний», «маріонетка», «суперник», «арбітр», «Іванко-дурник» тощо);
 - 3) внутрішня групова – система групових очікувань від особистості відповідно до її репутації (може збігатися з міжособистісною роллю);
 - 4) індивідуальна – поведінка, яку особистість очікує від себе, коли відтворюється власний минулий досвід пристосування до соціального середовища (А.Б. Добрович).
- Основною функцією спілкування як сприймання одне одного є взаємопізнання.

Вихідні механізми взаєморозуміння:

1. Ідентифікація – ототожнення себе з іншими людьми, унаслідок чого засвоюються цінності, норми, ідеали іншої особистості. Є результатом наuczіння з допомогою спостереження за об'єктами і наслідування їм.

2. Рефлексія – усвідомлення індивідом власної значущості в системі міжособистісних стосунків. Є основою самооцінки: «Коли молодший школяр набуває рефлексії, то він стає підлітком» (В.В. Давидов).

Структура рефлексії:

- 1) як особистість сприймається оточенням;
 - 2) як особистість оцінює себе;
 - 3) якою особистість є насправді (цей компонент найбільш проблематичний для пізнання).
3. Стереотипізація – наявність певних шаблонів у спілкуванні як своєрідних еталонів в оцінці оточення. Є результатом навчання з допомогою спостереження за об'єктами та активною взаємодією з ними.

Інші механізми взаєморозуміння:

1. Атракція (привабливість) як спосіб взаємності людей, механізму формування прихильностей, дружніх почуттів, симпатій, любові.
2. Егоцентризм – зосередженість індивіда на власних переживаннях, інтересах і, як наслідок, неспроможність зрозуміти іншу людину як суб'єкта і особистість, яка відрізняється від нього.

Види егоцентризму:

- 1) пізнавальний – локалізація процесів сприймання і мислення;
 - 2) моральний – нездатність зрозуміти вчинки оточення;
 - 3) комунікативний – неповага до смислових понять партнерів по спілкуванню.
3. Емпатія – домінування емоційного сприймання навколишньої дійсності над її осмисленням.

Види емпатії:

- 1) співпереживання;
 - 2) співчуття.
4. Каузальна атрибуція – інтерпретація та оцінка особистістю причин і мотивів поведінки інших людей на основі власного повсякденного досвіду (Л. Росс, Ф. Хайдер).
 5. Ефект ореолу – позитивна оцінка якостей людини на основі загального сприятливого враження.
 6. Ефект первинності – значущість інформації, яка була сприйнята попередньо.
 7. Ефект новизни – значущість останньої інформації на основі її порівняння з попередньою.

Способи впливу на особистість:

1. Зараження – неусвідомлювана, мимовільна схильність індивіда до певних психічних станів.

Його різновиди:

- 1) одностороннє;
- 2) двостороннє.

Основні ознаки:

- 1) підвищення (спад) працездатності;
- 2) інтерес до референтної особистості.

Головні причини виникнення – ефект новизни, симпатія, авторитетність особистості, до якої виявляється інтерес.

2. Паніка – екстремальний емоційний стан, який призводить до втрати самоконтролю та управління людьми і є наслідком відсутності, дефіциту або надлишку інформації.

Основні ознаки:

- 1) неадекватна оцінка ситуації (перебільшення небезпеки);
- 2) прагнення врятуватися втечею, тривога за власне життя;
- 3) метушня, хаотичність дій або їх загальмованість;
- 4) імпульсивність у прийнятті рішень;
- 5) зниження дисципліни, працездатності, низькі можливості самоконтролю;
- 6) пошук заспокійливих засобів з метою відновлення контролю над ситуацією (медикаменти, спиртне, емоційна експансія на оточення);
- 7) підвищений інтерес до нової інформації, на основі якого здебільшого спотворюється побачене і почуте (В.О. Моляко).

Головні причини виникнення:

- фізіологічні – стан здоров'я, підвищена тривожність тощо;
- психологічні – настрій, рівень розвитку вольових зусиль і якостей тощо;
- соціально-психологічні – конформність, навіюваність тощо.

3. Навіювання – послаблений усвідомлений контроль, некритична оцінка змісту повідомлень, які сприймаються.

Основні ознаки:

- 1) копіювання, часто неусвідомлюване, дій, вчинків;
- 2) однозначна позитивна оцінка ситуації, яка формується з участю референтної особистості.

Головні причини виникнення:

- слабкість власних переконань;
- конформність;
- занижена самооцінка.

4. Наслідування – спрямованість індивіда на відтворення певних зовнішніх якостей і зразків поведінки, манер, дій, вчинків, які характеризують об'єкт пізнання і мають емоційну й раціональну спрямованість.

Його різновиди:

- 1) внутрішнє – логіка почуттів і поведінки інших людей прогнозується інтуїтивно;
- 2) зовнішнє – логіка почуттів і поведінки інших людей прогнозується на основі зовнішніх ознак.

Інші види наслідування (Г. Тард):

- 1) логічне і нелогічне (за способом побудови умовиводів);
- 2) внутрішнє і зовнішнє (за послідовністю і механізмом руху);
- 3) наслідування-мода і наслідування-звичай (за мірою стійкості уявлень про певні зразки);
- 4) наслідування всередині класу і наслідування одного класу іншим (за соціальною природою).

Основні ознаки:

- 1) копіювання, здебільшого неусвідомлюване, вчинків референтної особистості;
- 2) прагнення досягти максимального результату з допомогою мінімальних затрат;
- 3) суперечність між власними можливостями та реальними умовами їх задоволення.

Головні причини виникнення:

- низька або завищена самооцінка;
- низький рівень емоційного або раціонального задоволення.

5. Мода – форма нестандартної масової поведінки людей, яка виникає стихійно під впливом домінуючих суспільних настрів, смаків, захоплень.

Її види:

- 1) індивідуальна;
- 2) групова;
- 3) соціальна.

Основна ознака – акцент на власній індивідуальності. Головна причина виникнення – прагнення самоствердитися, як правило, у швидкоплинних ситуаціях, а не в майбутніх перспективах.

6. Чутки – повідомлення про події, які не підтверджується реальними фактами.

Основна ознака – дезінформація.

Головна причина виникнення – прагнення самоствердитися, яке здебільшого спрямоване на досягнення меркантильної мети шляхом приниження інших особистостей.

7. Переконавання – обґрунтування певного судження, умовиводу. Основний метод – діалог. Переконавання не слід ототожнювати з моралізуванням («Як тобі не соромно?», «Кожен повинен» тощо).

Основні ознаки:

- 1) уміння мотивувати власні вчинки;
- 2) уміння самоаналізу.

Головна причина виникнення – прагнення діяти самостійно на основі усвідомленої системи мотивації.

Бар'єри в спілкуванні:

- 1) межа уяви (перекодування думок у слова, унаслідок чого втрачається до 30% інформації);
- 2) активний мовний фільтр, словниковий запас комунікатора (нараховує 80% тієї інформації, яка перекодована на внутрішню мову);
- 3) словниковий запас реципієнта: збіг словникового запасу комунікатора і реципієнта, коли реципієнт сприймає майже 70% висловленої інформації (М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко).

У традиційному навчальному процесі сприймання основної частини інформації спрямоване на слух, тоді як у людини провідним є зоровий аналізатор. Цим пояснюється низька ефективність тих уроків, на яких відсутня робота з книгою, самостійна робота учнів. Досить непродуктивними є лекційні заняття, методика проведення яких суперечить природі сприймання людини, а отже, лекція в діяльності вищого навчального закладу є одним з основних бар'єрів у спілкуванні між студентом і викладачем.

Іншими словами, система монологу за рівнем результативності поступається діалогічним способам взаємодії на будь-яких навчальних заняттях. Унаслідок цього викладачу (вчителю) слід передбачити:

- 1) домінування в процесі навчання тих форм міжособистісної взаємодії, де основний інформаційний масив фіксується зоровими аналізаторами;
- 2) побудову взаємодії в системі «учитель – учень» на засадах особистісно-зорієнтованого діалогу.

Способи обмеження контактів у спілкуванні:

- 1) спілкування масок;
- 2) обмеження позицій;

- 3) конфлікти;
- 4) обмеження репертуару індивідуальних ролей;
- 5) обмеження репертуару будь-яких ролей, крім соціальних (клієнт у перукарні, хворий у лікарні тощо);
- 6) фіксація міжособистісних ролей на фоні мінливих стосунків (нове ставлення до людини, тепер нецікавої, але з якою в минулому були доброзичливі стосунки);
- 7) фіксація внутрішніх групових стосунків («лідер», «свій» тощо) визначає прийнятну для зацікавлених сторін поведінку.

Основна функція спілкування як взаємодії (співпраця, конкуренція, конспірація) – розвиток уміння співпрацювати.

Різновиди взаємодії:

- 1) зона постановки проблеми – отримання змісту інформації, з'ясування способів висловлювання власної думки, стилю та змісту вказівок;
- 2) зона розв'язання проблеми – пропозиція, думка, орієнтація оточення;
- 3) зона позитивних емоцій – солідарність, зняття агресивності, згода;
- 4) зона негативних емоцій – незгода, створення напруження, демонстрація антагонізму (Р. Бейлз).

Змістом взаємодії є сукупність економічних, правових, політичних відносин (М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко). Основна домінанта взаємодії – невербальне спілкування.

Деякі приклади взаємодії:

- 1) погляди – діловий, соціальний, інтимний;
- 2) позиція долонь: угору – довірливе ставлення, униз – авторитарне ставлення;
- 3) розташування партнерів за прямокутним столом: навпроти – конкуренція, поруч з одного боку – довірливі стосунки, поруч між кутом стола – ділова взаємодія тощо (А. Піз). Неконкурентним способом розміщення людей є приклад столу «короля Артура».

Окремими дослідниками визначаються зони і території в спілкуванні і навіть пропонуються їх кількісні параметри (А. Піз). Територія – це простір, який є продовженням власного фізичного тіла і залежить від спрямованості соціального оточення (інтереси, місце проживання тощо).

Основні види зон як складників території:

1. Інтимна (параметри – до 45 см) – відкрита для осіб, які перебувають з особистістю в тісному емоційному контакті (батьки, діти, родичі, друзі); особливим її складником є надінтимна зона.

2. Особиста (параметри знаходяться в межах 0,46–1,2 м) – відкрита для осіб, які є добре знайомими.
3. Соціальна (параметри – від 1,2 до 3,6 м) – відкрита для малознайомих людей.
4. Суспільна (параметри – більше 3,6 м) – передбачає оптимальне спілкування з аудиторією.

Вікова періодизація і процес спілкування.

Вікові типи спілкування (за А.В. Мудриком):

1. *Дитячий тип*. Основні домінанти в спілкуванні: рефлексія, дитяча безпосередність, домагання ролі дорослого.

Головні тенденції:

- 1) конфлікти – здебільшого виникають через порушення самодисципліни та вимог дорослих;
- 2) потреба в емоційних контактах, причинами яких є попередній досвід спілкування, просторова близькість, наприклад, місце проживання, сусідство за робочим столом, спільна діяльність і гра тощо;
- 3) інформування дорослих про свої справи;
- 4) постійні звернення до дорослих за інформацією;
- 5) потреба в оцінці своєї поведінки дорослими;
- 6) ініціаторами спілкування між ровесниками здебільшого є дівчатка;
- 7) упевненість у спілкуванні з дорослими сприятливо впливає на емоційну сферу;
- 8) у 1 класі зміст спілкування визначається способами навчання та гри, у 2 класі (з другого півріччя) формується тематичне спілкування (у дівчаток – це переважно кінофільми, сімейні справи; у хлопчиків – колекції, телепередачі, ігри);
- 9) 54% хлопчиків і 63% дівчаток спілкуються в основному з особами своєї статі, а 8% хлопчиків і 11% дівчаток – періодично з особами протилежної статі.

2. *Молодший шкільний тип*.

Типові запитання в молодшому шкільному віці:

1. Про факти і події (пізнавальні парадоксальні питання):
 - Чи є життя на Марсі?
 - Хто вперше сказав, що стіл – це «стіл»?
 - Чому тут брудно?
 - Чому сніжинки пухнасті, адже вони перетворюються на лід?
 - Чому людина походить від мавпи, а не від синички? І т. ін.
2. З приводу прочитаного (пізнавальні питання). Приклади:
 - З чого було зроблено взуття Попелюшки?
 - Чому батько не захищав доньку?

- Чи можна його назвати «гарним батьком»?
- Що сталося з Попелюшкою після того, як вона вийшла заміж?
- Хто створив телефон? І т. ін.

На дитячий тип спілкування безпосередньо впливає криза 7 років як об'єктивне явище вікового розвитку.

3. *Підлітковий тип.* Основна домінанта в спілкуванні – почуття дорослості. До 11–12 років підлітки очікують від ровесників і дорослих допомоги, а з 14 років (до 30 %) – розуміння.

Головні тенденції:

- 1) сфера спілкування поширюється на дорослих і ровесників;
- 2) дорослі часто не вважаються рівноправними партнерами в спілкуванні, оскільки здебільшого розглядаються як джерела інформації та обмежувально-регулювальні носії дитячих домагань;
- 3) з 11–12 років до батьків і вчителів зменшується кількість етичних питань, а з 13 років – кількість питань про особливості своєї життєдіяльності;
- 4) з 13 років поступово зменшується кількість запитів до ровесників про себе;
- 5) виокремлюються кризові явища в стосунках, зокрема, перебудова ціннісних орієнтацій, емоційної спрямованості тощо;
- 6) криза самосвідомості: нестійкість образу «Я», підвищена вразливість, невпевненість у власних можливостях;
- 7) пошук оптимальних форм спілкування, які спрямовані на встановлення з дорослими дружніх і довірливих стосунків.

Типові претензійно-пошукові питання в підлітковому віці як вияв можливостей самоствердження:

- Чому батьки не дозволяють мені дружити з цим хлопцем?
- Чому в мене постійно перевіряють уроки?
- Чому мене сварять за погані оцінки?
- Чому дорослі розпоряджаються мною на власний розсуд?
- Чому вони не дозволяють мені заводити домашніх тварин?
- Чому від нас вимагають того, чого самі не виконують?

Стиль формулювання питань підлітками схожий на той, яким він був у дошкільному віці в періоді 3–5 років (період «чому-чок»).

На підлітковий тип спілкування безпосередньо впливає криза 13 років як об'єктивне явище вікового розвитку.

4. *Юнацький тип* традиційно співвідноситься з віком старшокласників, хоча з приводу такої паралелі існують свої контраргументи. Основні домінанти в спілкуванні: формування світогляду; самореалізація, емоційно-почуттєва сфера.

Головні тенденції:

- 1) потреба в розумінні з боку оточення;
- 2) потреба в спокутному спілкуванні;
- 3) вживання жаргонізмів, лайливих і брутальних слів;
- 4) типові теми розмов: особисті справи, стосунки з дорослими, батьками, ровесниками;
- 5) 13% учнів не спілкуються з протилежною статтю, 4% – спілкуються лише з протилежною статтю;
- 6) поле спілкування розширюється за рахунок дорослих;
- 7) збільшується кількість контактів з ровесниками, які є старшими на 2–7 років (у 33%);
- 8) 3–5% учнів спілкуються з молодшими за себе на 2–4 роки, як правило, тоді, коли в початкових класах навчається хтось з рідних або знайомих.

Знання вікових особливостей спілкування дозволяє спланувати процес міжособистісної взаємодії між різновіковими групами. Встановлено, що ефективні контакти потенційно можливі в діапазоні 3–5 років. Наприклад, учні 11 класу виявляють інтерес до роботи з дітьми 6–8 класів, десятикласники – до 5–7 класів тощо, і навпаки, тобто названі вікові періоди є сензитивними для формування сприятливих стосунків між різновіковими групами.

На юнацький тип спілкування безпосередньо впливає криза 17 років як об'єктивне явище вікового розвитку.

Лекція 2.

Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування

Той, хто пустий, наповнений собою.

М.Ю. Лермонтов, 1814–1841

1. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі.
2. Проблема управління педагогічним колективом.
3. Соціальні педагогічні ролі (В.С. Агеев, Н.П. Анікеєва та ін.).

Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі.

Соціально-психологічний клімат:

- 1) рівень єдності функціонально-рольових прав і обов'язків у групі, тобто він є системою уявлень про зміст і послідовність дій кожного члена колективу під час реалізації спільної мети;
- 2) ціннісно-орієнтаційна єдність членів групи як результат зближення оцінок і позицій в моральній та діловій сферах, важливих для життя колективу;

- 3) колективна ідентифікація – передбачає ставлення особистості до групи й до себе;
- 4) емоційне відображення особистих і ділових взаємовідносин членів колективу, які визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами і інтересами;
- 5) комплекс різнопланових змістовних ситуацій взаємодії між людьми (змагання, таємне суперництво, товариська згуртованість, кругова порука тощо).

За А.М. Лугошкіним, соціально-психологічний клімат – це загальний емоціональний настрій колективу, у якому поєднуються настрої людей, їх душевні переживання і хвилювання, ставлення одне до одного, до навколишньої дійсності; настрої – це немовби підсумок усіх подій, які відбуваються навколо людини і виявляються в її почуттях, відносинах, переживаннях.

«Психічний настрій» має такі параметри:

- 1) предметний – спрямованість психічного стану колективу;
- 2) тональний – емоційна активність, яка одночасно відзначається захопленістю, радістю, ентузіазмом та обуренням, агресивністю, депресією (Н.М. Ануфрієва та ін.).

Соціально-психологічний клімат створюється і проявляється в процесі спілкування, унаслідок чого реалізуються групові потреби, виникають і виокремлюються міжособистісні та групові конфлікти. Ця проблема має давні витоки, наприклад, у свій час Л.М. Толстой сформулював таке поняття, як «дух школи», а А.С. Макаренко обов'язковими параметрами колективу вважав «стиль» і «тон».

Основні умови соціально-психологічного клімату в групі:

- 1) макросоціальні – економічні, політичні, етнічні, мовленнєві тощо;
- 2) мікросоціальні – географічні і кліматичні; особливості розподілу суспільної праці; ступінь ізольованості, або інтеграції, групи в соціумі; її віковий і статевий склад.

Основні характеристики позитивного соціально-психологічного клімату:

- 1) задоволеність членів групи взаємостосунками, процесом праці, керівництвом;
- 2) домінування сприятливого настрою;
- 3) взаєморозуміння в групі, авторитетність керівників серед підлеглих, відсутність тиску на підлеглих з метою задоволення власних амбіцій;
- 4) ступінь участі членів колективу в процесі управління та самоуправління, уміння брати на себе відповідальність;

- 5) високий рівень згуртованості групи;
- 6) домінування свідомої дисципліни;
- 7) продуктивність спільної та індивідуальної діяльності, доброзичлива і ділова критика;
- 8) інформованість про справи колективу та його основні завдання;
- 9) вільне волевиявлення при обговоренні та прийнятті колективних рішень.

Проблема управління педагогічним колективом. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі проявляється в настроях педагогів, визначає їх працездатність, фізичне і психологічне самопочуття. Залежить від продуктивності осіб, які мають референтний соціальний статус, ефективніше працюють, рідше хворіють, здійснюють менше дисциплінарних порушень тощо, а також від стилю керівництва навчальним закладом.

Основними ознаками успішного директора школи, зусилля якого спрямовані на створення сприятливого соціально-психологічного клімату, можуть бути:

1. Бажання творчо працювати.
2. Уміння прислухатися до думок підлеглих та враховувати їх.
3. Уміння ризикувати та брати на себе відповідальність у випадках невдач.
4. Знання дитячої культури.
5. Прогностичне мислення, самокритичне ставлення до себе, адекватне сприймання навколишньої дійсності.
6. Доброзичливість та вимогливість.

Соціальні педагогічні ролі. Позиції педагогів, які перешкоджають створенню позитивного соціально-психологічного клімату (Н.П. Анікеєва):

1. «Імітатор» – будь-яку появу директора (завуча) в учительській кімнаті, зустріч з батьками намагається використати для привернення до себе уваги. Батьківські збори супроводжує ореолом «надзайнятої особистості». Нагадає, що було зроблено і які плани на наступні дні. Якщо в учительській є колеги, то продемонструє уважне ставлення до учнів, наприклад, зі стурбованим виглядом зателефонує батькам. Часто тримає в руках відкриту записку книжку, періодично запитує колег, чи не бачили вони директора (завуча), хоча заздалегідь знає про їх відсутність. Ревно стежить за схвальними відгуками на адресу інших педагогів. Якщо імітація не сприймається за діяльність, то налаштований на конфлікт.

2. «Суспільний діяч» – прагне зайняти різні виборні суспільні посади без урахування своїх можливостей. Суспільні

доручення відволікають від навчально-виховної роботи, проте надають змогу відчувати себе «жертвою обов'язку», про що постійно наголошує. Любить брати участь у різних контрольних комісіях, повчати колег. Не схильний контролювати ситуації, до яких іронічно ставляться члени колективу. Унікає «чорнової» роботи, посилюється на зайнятість у різних комісіях.

3. «Генератор самореклами» – турбується передусім про власний престиж. Афішує будь-яку справу, в якій бере участь і яка оголошується найважливішою для життєдіяльності школи. Колег, що сумніваються в такій оцінці, переконує в протилежному, принижуючи їх значущість у педагогічному колективі. Власній ролі відводить головне місце. Поступово створюється міф (передусім для себе) про унікальність певної минулої події та виняткові власні досягнення. Високий рівень мовленнєвої активності спрямований на самопопуляризацію. Агресивно ставиться до тих, хто стверджується в діяльності, а не на словах. Часто є епіцентром або ініціатором конфліктних ситуацій.

4. «Патріарх» – це позиція досвідчених педагогів, особливо передпенсійного віку. Вони із задоволенням повчають молодших колег (передусім новачків) і дуже ображаються, коли їхні зауваження ігноруються. На педагогічних радах часто виступають на тему: «А ось у наш час...» або «Ми у ваші роки...». Критикуючи колег, докоряють, що ті не звертаються за допомогою до більш досвідчених, маючи на увазі себе. Власні прийоми роботи вважають найбільш ефективними. Під час обговорення інших методів навчання і виховання обов'язково натякнуть про свої заслуги в їх апробації.

5. «Прима» – володіє справді реальними даними для поваги в колег, однак претендує на роль «єдиної зірки». У стосунках з колегами, які також користуються повагою в шкільному середовищі, демонструє доброзичливість, симпатію, але за «кулісами» є до них безтактною, натякає на їхню недостатню компетентність, розповсюджує відверті наклепи. На педагогічних радах виступає зі сміливими ідеями, супроводжуючи свій монолог цитатами, жартами, тому багатьом незрозуміло, хто в колективі є дійсним джерелом психологічної напруженості.

Типові суперечності в колективі:

- 1) між учителем і колективом;
- 2) між окремими вчителями.

Поведінка вчителя є формою педагогічної моралі, оскільки передбачає вміння бути ввічливим і тактовним з кожним педагогом незалежно від його статі і віку. Не потрібно прагнути мати

авторитет свого предмету за рахунок приниження інших навчальних дисциплін, звинувачень у непрофесійності колег. Треба бути уважним і доброзичливим до вчителів, які шукають нові засоби навчання і виховання. Необхідно переймати і поширювати результативний педагогічний досвід, допомагати молодим і менш досвідченим, не чванитися перед ними своїм педагогічним досвідом і майстерністю. Важливо не споглядати антипедагогічну поведінку колег (вulgарність, лайливість, пліткарство, наклепи тощо), що, на жаль, є непоодиноким явищем, а прагнути її хоча б локалізувати і нейтралізувати.

Соціальні установки педагогів на позиції в спілкуванні:

- 1) інтелектуал – це ерудит, обізнана особистість, яка постійно прагне отримувати нову інформацію й здатна продукувати цікаві ідеї;
- 2) «душевна людина» – добра, чутлива, на яку можна поклатися у важких ситуаціях, чесна, порядна;
- 3) оптиміст – це людина з гумором, життєлюб, яка вміє підбадьорити, «розрядити» напружену обстановку;
- 4) організатор – уміє виявити ініціативу, повести за собою інших;
- 5) ділова людина – знає свою справу, не витрачає часу на безпредметні розмови, надає перевагу вибірковому спілкуванню, цінує власний час і час оточення (за Н.П. Анікеєвою).

Спілкування вчителя і учнів – це основа педагогічного процесу, головний засіб, з допомогою якого вчитель повідомляє про норми, цінності, зразки культури, безпосереднім носієм яких він є; це життєвий простір, у якому вчитель і учні стають індивідуальностями.

Суперечності сучасної школи:

1. Школа – це «храм мудрості» і водночас експериментальний суспільний майданчик за будь-яких умов і в будь-якій навчально-виховній ситуації, де вчитель завжди є відповідальною особою.
2. Це постійна протидія між директивним та особистісно-зорієнтованим підходами в навчально-виховному процесі.

Стилі педагогічного спілкування – це індивідуальні способи самореалізації вчителя, який є ініціатором взаємодії в системі «вчитель – учень». Відома в педагогіці класифікація «авторитарний – ліберальний – демократичний» не відображає основних закономірностей взаємодії з учнями. Швидше, навпаки: вона приховує та дестабілізує їх. У зв'язку з цим цінною є інша класифікація вітчизняних учених, яка побудована на принципі

полярності взаємодії між людьми і відображає прикладні типи спілкування.

1. Відчужений – закритий, слабо проявляє власну індивідуальність, функціонер. Знає, що тут він працювати вже не буде або переконався, що педагогічна діяльність не його життєве покликання. Як наслідок, зміст стосунків з колегами та учнями його не турбує, а отже, є поверховим. Школа – це місце, куди він випадково потрапив, тому головне для нього – працювати з найменшими затратами та усуватися від неофіційного спілкування з дітьми. Водночас підтримує виважені стосунки з адміністрацією, тому ретельно виконує власні функціональні обов'язки, але не виходить за їх межі, тобто не виявляє ініціативи («Людина у футлярі»). Як правило, має прізвиська в учнів згідно з фахом (фізичка, хімічка) або за місцем постійного перебування в школі, наприклад номером кабінету (перший, другий, дванадцятий тощо).

2. Самозречений – повністю віддає свою духовну енергію особистим проблемам учнів. Часто емоційний, імпульсивний, підлягає перепадам у настрої, метушливий, легко ображається, гостинний. Слабка рефлексія виявляється в ситуативності вчинків, умінні жити вчорашнім днем, не прогнозуючи можливого перебігу навчально-виховної ситуації. Діти молодшого шкільного віку його люблять, а старшокласники ставляться поблажливо, називаючи «мамою», «курочкою» тощо.

3. Маніпулятивний – вважається професіоналом. Певною мірою це ідеал професійної педагогічної майстерності. Він чітко знає, чого хоче домогтися, враховує вікові та інші особливості дітей, має власний стиль у роботі. Учні з його уроків виходять стомленими, ставляться до нього шанобливо, але насторожено. Дитячі прізвиська є популяризацією професійного стилю спілкування (Гуру, Демократ), що засвідчують високий статус як педагога.

4. Конфліктний – типовими для нього є висловлювання про недостатні права та реальні механізми впливу на учня. Як наслідок, домінують теми про необхідність введення санкцій, нових способів покарання в навчанні і вихованні («працювати з кожним роком все важче...»). Здебільшого не прагне до взаєморозуміння з учнями. Поверховий у викладанні, схильний до формалізму в роботі, намагається працювати наближено до норми, але прямими способами, у чому схожий на «відчуженого». Прагне до визнання з боку колег і адміністрації, але часто є «чужим» у педагогічному колективі, тому самостверджується

на учнях, що призводить до посилення з ними конфліктів. Дитячі прізвиська відзначаються жорсткістю, навіть – жорстокістю: Швабра, Пацюк, Шланг, Пробірка, Лисий глобус тощо.

5. Ліберальний – позиція невтручання в процес взаємин і поверхові стосунки з оточенням. Невпевнений у своїх силах. Може не сприймати існуючі в школі порядки, але водночас не має власної програми їх перебудови, зміни, тому своє завдання вбачає у згладженні негативного, на його думку, впливу адміністрації. Насторожений, незалежний. Справді талановитий, про що відомо небагатьом особам. Не схильний популяризувати свої досягнення. Не остерегається встановлювати неформальні стосунки з учнями. Його прізвиська є похідними від імені або по батькові, нерідко зі зменшувальними, ласкавими суфіксами.

6. Авторитарно-монологічний – типовими є наявність власних, часто безкомпромісних, поглядів на різні явища і події. Дотримується жорстких життєвих правил. З ним проблематично рівноправно спілкуватися. Часто прагне демонструвати свою перевагу з позиції старшого і більш досвідченого. Його складно переконати, оскільки він самостійно бажає про все дізнаватися. Знає, як досягати поставленої мети. Вольовий, завжди виконає сплановану програму дій. Послідовний, педантичний. Голос на уроці підвищує з конкретними виховними цілями. Причини конфліктів з оточенням, як правило, полягають у власному відчаї від почуття безвиході.

7. Паралельний – професіонал. Досконало знає предмет, любить свою роботу. З особистих недоліків здатний зробити переваги, наприклад, коли дефекти мови стають ознакою інтелігентності, а неухважність – милим чудернацтвом. Зорієнтований більше на процес роботи, а не на її результати.

8. Діалогічний (особистісно-зорієнтований) – схожий на «паралельний» тип, але має акцентовану спрямованість на рівноправну взаємодію з учнями, діалогічне спілкування. Самокритичний, тривожний.

Психологічні основи педагогічного авторитету:

- 1) професійні знання – академічна, методична, психолого-педагогічна підготовка;
- 2) досвід;
- 3) позитивна спрямованість на спільну діяльність;
- 4) індивідуальні особливості – принциповість, тактовність, мобільність.

Основні домінанти в структурі авторитету:

- 1) власні моральні якості;

- 2) оптимізм (віра в можливості учнів);
- 3) вимогливість до себе й до учнів;
- 4) прагнення працювати на результат;
- 5) постійне професійне та особистісне самовдосконалення як умова життєвого самовизначення, показником якого є задоволення;
- 6) престижність власного соціального статусу.

Практичне заняття 1.

Спілкування як соціально-психологічний феномен

Людино, не обезчесь в собі людину.

Ж.Ж. Руссо

1. Поняття про спілкування. Основні типи спілкування.
2. Місце спілкування в системі взаємостосунків людей і його соціально-психологічні механізми.
3. Механізми взаєморозуміння.
4. Конфлікт як особливий вияв конкурентної взаємодії в спілкуванні.

Основні вихідні поняття:

- 1) бар'єри спілкування*;
- 2) зараження*;
- 3) засоби комунікації*;
- 4) інформація (спонукальна, констатувальна, аксіальна, ретинальна)*;
- 5) матеріальне спілкування*;
- 6) механізми взаєморозуміння (егоцентризм, емпатія, ефект новизни*, ефект ореолу, ефект первинності, ідентифікація, каузальна атрибуція, рефлексія, стереотипізація)*;
- 7) міжособистісне спілкування*;
- 8) способи впливу (зараження, мода, навіювання, наслідування, переконання, паніка, плітки, чутки)*;
- 9) спілкування*;
- 10) сторони спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна)*.

Без явно посиленої працьовитості немає ні талантів, ні геніїв.

Д.І. Менделєєв, 1834–1907

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Категорія спілкування в провідних психологічних концепціях (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андреева, Г.С. Батищев, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, М.С. Каган, В.А. Кан-Калик, О.В. Киричук, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, М.І. Лісіна, Б.Ф. Ломов, А.В. Мудрик, К.К. Платонов, Л.О. Резников, С.Л. Рубінштейн, В.С. Соковнін, А.Д. Урсул та ін.).

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Труднощі міжособистісного спілкування. Психологія утрудненого спілкування. Самотність, аутичність і відчуження як форми дефіцитного спілкування. Експериментальні схеми реєстрації взаємодії.

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е.Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.

13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
14. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
2. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
3. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
4. Головаха Е.М. Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
5. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. – М., 1987.
6. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
7. Киричук О.В. Формування в учнів активної життєвої позиції. – К., 1983.
8. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
9. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М., 1987.
10. Немов Р.С., Кирпичник А.Г. Книга для учителя о психологии ученического коллектива. – М., 1988.
11. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
12. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
13. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
14. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
15. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
16. Социальная психология личности. – М., 1979.
17. Социально-психологический климат коллектива. Теория и методы изучения. – М., 1979.
18. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1987.
19. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.

Практичне заняття 2.
Міжособистісні стосунки в системах «педагог – педагог»,
«педагог – учні»

Ласкою завжди досягнеш більшого,
аніж грубою силою.

Езоп, VI ст. до н.е.

1. Педагогічна діяльність і її соціально-психологічна характеристика.
2. Особливості міжособистісної взаємодії в шкільному середовищі.
3. Психологічні основи авторитету.

Основні вихідні поняття:

- 1) соціально-психологічний клімат*;
- 2) соціальні педагогічні ролі*;
- 3) стилі педагогічного спілкування (авторитарний, ліберальний, демократичний та ін.)*.

Треба багато вчитися, щоб збагнути, що
мало знаєш.

М. де Монтень, 1533–1592

ІРС.

1. Робота з термінологією.
2. Особистість педагога як важливий чинник становлення дитячого колективу.

Результат:

- 1) зведений термінологічний словник;
- 2) тези;
- 3) список використаної літератури.

СРС. Особливості спілкування з сім'єю як різновидом малої групи.

Результат:

- 1) тези;
- 2) список використаної літератури.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.

6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
8. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
9. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
10. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.
11. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
12. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
18. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., 1989.
2. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. Социальная психология. – К., 1997.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). – М., 1999.
4. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
5. Головаха Е.М. Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
6. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.
7. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
8. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М., 1987.
9. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
10. Поліщук В.М. Виховання особистості: повсякдення і стереотипи. – Глухів, 2004.
11. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
12. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
14. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
15. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
16. Социальная психология личности. – М., 1979.
17. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1987.

Завдання для самоконтролю та екзаменаційного контролю

Світ належить оптимістам, песимісти –
тільки глядачі.

Ф. Гізо, 1787–1874

3.1. Завдання для самоконтролю

Варіант 1

1. Комплекс поглядів, намірів, почуттів, думок, які визначають рівень готовності особистості до дій і приводять її у відповідність з вимогами конкретної спільноти:
 - а) психологія;
 - б) соціальна психіка;
 - в) психіка;
 - г) соціальна психологія.
2. Повна або часткова втрата відповідальності:
 - а) психологія народів;
 - б) теорія ролей;
 - в) психологія мас;
 - г) теорія інстинктів соціальної поведінки.
3. Модель людини – «людина, яка грається»:
 - а) психоаналіз;
 - б) біхевіоризм;
 - в) гештальтпсихологія;
 - г) гуманістична психологія.
4. Стандартизоване вимірювання:
 - а) тест;
 - б) соціометрія;
 - в) техніка репертуарних решіток;
 - г) опитування.

5. Активне засвоєння норм, які діють у спільності:
 - а) адаптація;
 - б) інтеграція;
 - в) індивідуалізація;
 - г) дезінтеграція.
6. Потреба припинити спілкування:
 - а) фаза взаємоспрямованості;
 - б) фаза взаємоінформування;
 - в) фаза взаємовідображення;
 - г) фаза взаємовідключення.
7. Психологічні способи впливу в процесі спілкування:
 - а) паніка;
 - б) комунікація;
 - в) соціальна перцепція;
 - г) інтеграція.
8. Формування первинних взаємних оцінок:
 - а) комунікативна група;
 - б) кооперація;
 - в) автономія;
 - г) асоціація.
9. Рівні спілкування:
 - а) регулятивний;
 - б) фатичний;
 - в) підлітковий;
 - г) матеріальний.
10. Механізми взаєморозуміння:
 - а) ідентифікація;
 - б) навіювання;
 - в) мода;
 - г) інтерпретація.

Варіант 2

1. Проблему соціальних норм і цінностей вивчає:
 - а) соціологія;
 - б) педагогіка;
 - в) психологія;
 - г) філософія.
2. Модель людини «людина, яка бажає»:
 - а) психоаналіз;
 - б) біхевіоризм;
 - в) гештальтпсихологія;
 - г) гуманістична психологія.

3. Загальнонаукові методи в соціальній психології:
 - а) тест;
 - б) експеримент;
 - в) соціометрія;
 - г) анкета.
4. Протиставлення себе оточенню:
 - а) адаптація;
 - б) індивідуалізація;
 - в) дезінтеграція;
 - г) коактивність.
5. Виконання ролей:
 - а) фаза взаємоспрямованості;
 - б) фаза взаємоінформування;
 - в) фаза взаємовідображення;
 - г) фаза взаємовідключення.
6. Спілкування як обмін інформацією:
 - а) діяльність;
 - б) паніка;
 - в) комунікація;
 - г) соціальна позиція.
7. Дезінтеграція (Л.І. Уманський, А.М. Лутошкін):
 - а) номінальна група;
 - б) кооперація;
 - б) автономія;
 - г) корпорація.
8. Сторони спілкування:
 - а) перцептивна;
 - б) виховна;
 - в) регулятивна;
 - г) ділова.
9. Механізми психологічного впливу:
 - а) зараження;
 - б) емпатія;
 - в) рефлексія;
 - г) каузальна атрибуція.
10. Механізми групової динаміки:
 - а) «ідіосинкразичний кредит»;
 - б) конфлікт;
 - в) соціальне очікування;
 - г) груповий тиск.

Варіант 3

1. Родоначальник соціальної психології:
 - а) Дж. Локк;
 - б) Конфуцій;
 - в) Демокрит;
 - г) Платон.
2. Поняття «первинної групи» запропонував:
 - а) Ч. Кулі;
 - б) В.О. Сухомлинський;
 - в) А.С. Макаренко;
 - г) Е. Мейо.
3. Модель людини – «людина, яка реагує»:
 - а) психоаналіз;
 - б) біхевіоризм;
 - в) гештальтпсихологія;
 - г) гуманістична психологія.
4. Феномен «коактивності» («поряд, але не разом»):
 - а) колективізм;
 - б) індивідуалізація;
 - в) інтеграція;
 - г) дезінтеграція.
5. Виникнення установки на зовнішню комунікацію:
 - а) фаза взаємспрямованості;
 - б) фаза взаємоінформування;
 - в) фаза взаємовідображення;
 - г) фаза взаємовідключення.
6. Спілкування як сприймання людьми одне одного:
 - а) механізми взаєморозуміння;
 - б) мода;
 - в) чутки;
 - г) засіб комунікації.
7. Найвищий рівень співробітництва в групі (Л.І. Уманський, А.М. Лутошкін):
 - а) номінальна група;
 - б) кооперація;
 - в) корпорація;
 - г) автономія.
8. Види спілкування:
 - а) безпосереднє;
 - б) фатичне;
 - в) перцептивне;
 - г) інтерактивне.

9. Бар'єри спілкування:
- а) межа уяви;
 - б) каузальна атрибуція;
 - в) мода;
 - г) чутки.
10. Перцептивна сторона спілкування:
- а) рефлексія;
 - б) навіювання;
 - в) наслідування;
 - г) ефект первинності.

Варіант 4

1. «Життя наповнене страждань»:
- а) Конфуцій;
 - б) Платон;
 - в) Будда;
 - г) Арістотель.
2. Вчення про вищі психічні функції:
- а) Л.С. Виготський;
 - б) А.С. Макаренко;
 - в) П.П. Блонський;
 - г) Е. Мейо.
3. Модель людини – «людина, яка пізнає»:
- а) психоаналіз;
 - б) біхевіоризм;
 - в) гештальтпсихологія;
 - г) «гуманістична психологія».
4. «Конструкт» і «контраст»:
- а) тест;
 - б) техніка репертуарних решіток;
 - в) соціометрія;
 - г) опитування;
5. Уміння управляти поведінкою, виконувати вимоги дорослих:
- а) адаптація;
 - б) інтеграція;
 - в) індивідуалізація;
 - г) дезінтеграція.
6. Сприймання актуальних ролей:
- а) фаза взаємоспрямованості;
 - б) фаза взаємоінформування;
 - в) фаза взаємовідображення;
 - г) фаза взаємовідключення.

7. Словниковий запас комунікатора:
 - а) чутки;
 - б) невербальна комунікація;
 - в) бар'єр спілкування;
 - г) тестування.
8. Формальне об'єднання людей (Л.І. Уманський, А.М. Лутошкін):
 - а) номінальна група;
 - б) асоціація;
 - в) корпорація;
 - г) автономія.
9. Рівні спілкування:
 - а) підлітковий;
 - б) діловий;
 - в) фатичний;
 - г) вербальний.
10. Показники взаємного впливу в групі:
 - а) соціальна фасилітація;
 - б) ідентифікація;
 - в) зараження;
 - г) мода.

3.2. Питання до екзамену

1. Предмет і завдання соціальної психології. Структура предмета соціальної психології.
2. Принципи соціальної психології.
3. Проблеми соціальної психології.
4. Завдання і перспективи соціальної психології.
5. Соціальна психологія і сучасне суспільство.
6. Зв'язок соціальної психології з іншими науками (політологія, соціальна філософія, історія, вікова психологія, педагогічна психологія, етнопсихологія, педагогіка).
7. Місце соціальної психології в системі психологічного знання. Соціальна і педагогічна психологія. Соціальна психологія і соціальна педагогіка.
8. Місце соціальної психології в системі психологічного знання. Соціальна психологія і психотехніка. Соціальна психологія і психологія управління. Соціальна психологія і політична психологія.
9. Предмет, проблеми і завдання прикладної соціальної психології. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології.

10. Основні сфери застосування прикладної соціальної психології.
11. Соціальна психологія педагогічного менеджменту. Тренінг міжособистісного спілкування.
12. Хронологічні етапи розвитку соціальної психології як науки.
13. Основні етапи розвитку соціальної психології у ХХ – ХХІ ст.
14. Основні форми соціально-психологічного знання. Психологія народів. Психологія мас. Психологія натовпу. Теорія інстинктів соціальної поведінки.
15. Соціологія і психологія. Розвиток соціальної психології в СРСР. Соціальна психологія і педологія.
16. Соціальна психологія в Україні (О.В. Киричук, М.Н. Корнєв, А.Б. Коваленко, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко та ін.).
17. Соціальна психологія в Росії (Г.М. Андреева, А.В. Петровський, А.А. Реан та ін.).
18. Основні напрямки наукового знання в сучасній зарубіжній соціальній психології (біхевіоризм, гуманістична психологія).
19. Основні напрямки наукового знання в сучасній зарубіжній соціальній психології (когнітивна психологія, психоаналіз).
20. Загальні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження.
21. Основні компоненти дослідження. Його якісні характеристики. Принцип репрезентативності.
22. Спостереження як метод соціально-психологічного дослідження.
23. Експеримент як метод соціально-психологічного дослідження.
24. Опитування (бесіда, анкетування, інтерв'ю) як метод соціально-психологічного дослідження.
25. Тести як метод соціально-психологічного дослідження.
26. Референтометрія. Техніка репертуарних решіток (ТРР).
27. Парний рейтинг як метод соціально-психологічного дослідження.
28. Соціометрія як метод соціально-психологічного дослідження.
29. Вихідна обробка даних. Методи статистичної обробки соціально-психологічної інформації (рангова кореляція, лінійна кореляція).
30. Основні види середніх значень.
31. Історія досліджень «групи» як проблеми соціальної психології.
32. Основні підходи до вивчення малих соціальних груп.
33. Види груп. Ознаки групи. Взаємостосунки в групі.

34. Механізми групової динаміки: розв'язання внутрішніх групових суперечностей, «ідіосинкразичний кредит», психологічний обмін.
35. Мала група як соціально-психологічне явище. Види малих груп, їх структура.
36. Концепції і моделі розвитку малої групи.
37. Стадії розвитку малої групи. Групові норми та нормативна поведінка.
38. Груповий тиск. Типи конформної поведінки. Рівні конформної поведінки.
39. Вплив меншості на групу. Референтні групи.
40. Соціально-психологічний зміст групової згуртованості. Міжособистісна сумісність. Групові конфлікти.
41. Лідерство і керівництво в малій групі. Стили лідерства і керівництва.
42. Прийняття групового рішення. Особливості та механізми групової дискусії.
43. Категорія «великої групи» в соціальній психології. Класифікація великих соціальних груп.
44. Концепція колективу А.С. Макаренка. Функції груп та колективів.
45. Етнічні групи. Соціальна психологія і етнопсихологія. Ментальність.
46. Національний характер. Національна свідомість. Український національний характер.
47. Учнівський клас як різновид групи.
48. Вікова періодизація соціально-психологічного розвитку особистості в групі (А.В. Петровський).
49. Механізми соціалізації в учнівській групі. Умови ефективної діяльності учнівського колективу.
50. Соціально-психологічні наслідки збільшення чисельності учнівської групи.
51. Динаміка взаємостосунків у групах ровесників.
52. Статева диференціація в групах дітей та її врахування вчителем у практиці педагогічної діяльності.
53. Особистість педагога як чинник становлення міжособистісних стосунків в учнівській групі.
54. Сім'я як різновид малої соціальної групи. Типи сім'ї.
55. Функції сім'ї. Основні закономірності сімейного спілкування (Т.М. Афанасьева).
56. Формування дитячої особистості в сім'ї. Сім'я і навколишня дійсність. Дитяча особистість і процес соціалізації (А.Б. Добрович).

57. Соціально-психологічні теорії особистості (І.Т. Блажава, Л.І. Божович, В.М. М'ясищев, К.К. Платонов, А.С. Прангішвілі, Д.М. Узнадзе).
58. Соціально-психологічна структура особистості (Б.Г. Ананьєв, Є.С. Кузьмін, К.К. Платонов, Л.В. Сохань, В. Фрідріх та ін.).
59. Соціалізація як соціально-психологічна категорія. Філогенез і соціалізація.
60. Онтогенез і соціалізація. Джерела, чинники та інститути соціалізації. Етапи соціалізації особистості.
61. Статус особистості в групі. Соціальні ролі в групі.
62. Позиція особистості як інтегральна система вибіркових відносин особистості з оточенням.
63. Соціальна установка як центральний елемент позиції. Соціальна установка і реальна поведінка.
64. Авторитет і престиж особистості.
65. Показники взаємного впливу в групі.
66. Соціально-психологічні аспекти статі. Феномен «статі» як предмет соціально-психологічного аналізу.
67. Психологічна стать та статеворольова поведінка. Особливості формування чоловічої та жіночої особистості.
68. Гендерні аспекти суспільного та індивідуального життя.
69. Західноєвропейські концепції про становлення особистості: психоаналіз (З. Фрейд); інтеракціонізм (І. Майшелл).
70. Західноєвропейські концепції про становлення особистості: теорія рис (Р. Кеттел, Г. Олпорт); гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу).
71. Спілкування в структурі суспільних відносин і міжособистісних стосунків.
72. Категорія спілкування у вітчизняних авторських психологічних концепціях.
73. Вікові типи спілкування. Основні бар'єри в міжособистісному спілкуванні.
74. Спілкування як вияв активності особистості. Сторони спілкування (комунікативна, перцептивна, інтерактивна). Функції спілкування.
75. Спілкування як обмін інформацією. Види інформації. Засоби комунікації.
76. Психологічна природа засобів спілкування. Психологічні особливості вербальної комунікації.
77. Психологічні особливості невербальної комунікації. Проблема інтерпретації невербальної поведінки. Комунікативні бар'єри та способи їх подолання.

78. Спілкування як сприймання людьми одне одного. Почуття й емоції в спілкуванні.
79. Психологічний вплив у процесі спілкування. Механізми взаєморозуміння.
80. Механізми психологічного впливу та соціально-психологічні форми його реалізації.
81. Стратегії і тактики психологічного впливу. Правила ефективного психологічного впливу.
82. Труднощі міжособистісного спілкування. Самотність, аутичність і відчуження як форми дефіцитного спілкування.
83. Спілкування як взаємодія. Структурний аналіз міжособистісної взаємодії. Соціально-психологічні типи взаємодії.
84. Конфлікт як особливий вияв конкурентної взаємодії. Експериментальні схеми реєстрації взаємодії.
85. Місце спілкування в системі взаємин людей і його соціально-психологічні механізми.
86. Соціально-психологічні основи педагогічного спілкування. Соціальна установка і процес спілкування.
87. Соціально-психологічні основи педагогічної діяльності. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі.
88. Особливості міжособистісної взаємодії в шкільному середовищі. Проблема управління педагогічним колективом.
89. Стили педагогічного спілкування. Соціальні педагогічні ролі. Особистість педагога як важливий чинник становлення дитячого колективу.
90. Соціально-психологічні основи авторитету. Особливості спілкування з сім'єю як різновидом малої групи.

Орієнтовна тематика курсових та контрольних робіт

Краще радитися перед діями, аніж потім роздумувати над ними.

Демокрит

4.1. Орієнтовні тематичні напрямки курсових робіт

Примітки:

1. Студенти вибирають теми робіт під керівництвом викладача.
 2. Самочинний вибір студентами тем забороняється.
 3. Тема вважається обраною після погодження з викладачем.
 4. Викладач може замінити обрану тему іншою або змінити її формулювання.
 5. Перелік тем є орієнтовним і може доповнюватися викладачем.
 6. Запропоновані студентами теми курсових робіт, як правило, відхиляються.
 7. Копіювання матеріалів з системи Інтернет, із компакт-дисків тощо є плагіатом, унаслідок чого робота оцінюється на «незадовільно».
 8. Курсова робота вважається оціненою лише після співбесіди з викладачем, публічного захисту тощо.
 9. Обов'язковою складовою курсової роботи є практична частина, на основі якої автор пропонує систему власних висновків з обраної для дослідження проблеми.
 10. Курсова робота виконується згідно з вимогами, що висуваються до наукових праць.
-
1. Місце соціальної психології в системі наукового знання.
 2. Особливості дитячого типу спілкування (на прикладі учнів молодшого шкільного віку).

3. Особливості підліткового типу спілкування (на прикладі учнів 6 класу).
4. Особливості підліткового типу спілкування (на прикладі учнів 7 класу).
5. Особливості підліткового типу спілкування (на прикладі учнів 8 класу).
6. Особливості підліткового типу спілкування (на прикладі учнів 9 класу).
7. Особливості підліткового типу спілкування (на прикладі учнів 10 класу).
8. Особливості юнацького типу спілкування (на прикладі учнів 11 класу).
9. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 6 класу).
10. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 7 класу).
11. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 8 класу).
12. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 9 класу).
13. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 10 класу).
14. Особливості взаємодії в системі «особистість – група» (на прикладі учнів 11 класу).
15. Особистість педагога як чинник згуртованості групи.
16. Лідери класу як чинник рівня згуртованості групи.
17. Рівень згоди як чинник рівня згуртованості групи.
18. Неорганізовані чинники соціального впливу і становлення особистості в групі.
19. Макрочинники соціального впливу і процес становлення особистості в групі.
20. Становлення дитячої особистості в сім'ї.
21. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів молодшого шкільного віку).
22. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 5 класу).
23. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 6 класу).
24. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 7 класу).
25. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 8 класу).

26. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 9 класу).
27. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 10 класу).
28. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в учнівських групах (на прикладі учнів 11 класу).
29. Особливості поведінки та діяльності учнів у масових шкільних заходах (на прикладі учнів молодшого шкільного віку).
30. Особливості поведінки та діяльності учнів у масових шкільних заходах (на прикладі підлітків).
31. Особливості поведінки та діяльності учнів у масових шкільних заходах (на прикладі старшокласників).

4.2. Варіанти контрольних робіт

Примітки:

1. Ці питання повинні спрямувати вашу самопідготовку, тобто ви повинні зрозуміти спосіб виконання контрольної роботи, тактику пошуку необхідної літератури. Не ви, а викладач дає вам конкретні варіанти завдань.
2. Перелік використаних першоджерел – не менше 10 видань (вказуйте правильно вихідні дані).
3. Обсяг контрольної роботи знаходиться в межах 5–7 сторінок аркушів формату А4.
4. Наявність контрольної роботи є умовою допуску до іспиту.

1 частина

Варіант 1

1. Структура предмета соціальної психології.
2. Зв'язок соціальної психології з практикою педагогічної діяльності.

Варіант 2

1. Рівні аналізу соціально-психологічного дослідження.
2. Зв'язок соціальної психології з філософією.

Варіант 3

1. Основна проблематика соціальної психології.
2. Зв'язок соціальної психології з математикою.

Варіант 4

1. Загальнонаукові методи соціальної психології.
2. Зв'язок соціальної психології з віковою та педагогічною психологією.

Варіант 5

1. Соціальна психіка як феномен буття.
2. Зв'язок соціальної психології з історією.

Варіант 6

1. Центральна проблема соціально-психологічного знання.
2. Соціальна психологія та психологія управління.

Варіант 7

1. Проблема соціально-психологічної реальності в соціальній психології.
2. Місце соціальної психології в системі психологічного знання.

Варіант 8

1. Основні форми духовної діяльності людини.
2. Соціально-психологічні ідеї в античній психології.

Варіант 9

1. Загальні властивості груп.
2. Особистість педагога як необхідна умова формування сприятливого соціально-психологічного мікроклімату.

Варіант 10

1. Порівняльна характеристика понять «група» і «колектив».
2. Соціально-психологічні основи педагогічного авторитету.

Варіант 11

1. Види груп. Порівняльна характеристика.
2. Соціально-психологічні ідеї в період Середньовіччя.

Варіант 12

1. Соціально-психологічні особливості педагогічного спілкування.
2. Значення громадської думки в формуванні соціально-психологічного клімату в групі.

Варіант 13

1. Соціально-психологічна структура спілкування.
2. Особливості розвитку соціально-психологічного знання в період Просвітництва.

Варіант 14

1. Види і рівні спілкування.
2. Зв'язок соціальної психології з історією психології.

Варіант 15

1. Проблема лідерства в соціальній психології.
2. Особливості розвитку соціально-психологічного знання в Україні.

Варіант 16

1. Функції груп.
2. Соціальна психологія та етнопсихологія.

Варіант 17

1. Принципи створення соціально-психологічної характеристики на групу.
2. Зв'язок соціальної психології з соціологією.

Варіант 18

1. Проблема міжособистісних стосунків.
2. Ідеї античної психології та сучасна соціально-психологічна діяльність.

Варіант 19

1. Системні характеристики групи.
2. Основні завдання соціальної психології.

Варіант 20

1. Місце соціометричного методу в соціально-психологічних дослідженнях.
2. Соціальна психологія та загальна психологія.

Варіант 21

1. Проблеми соціально-психологічного мікроклімату в педагогічному колективі.
2. Соціальна психологія та діяльність особистості.

Варіант 22

1. Проблема особистості в соціальній психології.
2. Соціально-психологічні характеристики педагогічної діяльності.

Варіант 23

1. Стадії розвитку групи та соціум.
2. Соціальна психологія в системі природничих наук.

Варіант 24

1. Мала група як соціально-психологічне явище.
2. Соціальна психологія та соціальне замовлення.

Варіант 25

1. Проблема соціалізації особистості.
2. Чинники соціального впливу.

Варіант 26

1. Проблема нормативної поведінки в групі.
2. Соціальна психологія та соціальна педагогіка.

Варіант 27

1. Основні форми соціально-психологічного знання.
2. Соціальна психологія та науковий прогноз.

Варіант 28

1. Велика група як соціально-психологічне явище.
2. Місце соціально-психологічного знання в системі професійної підготовки вчителя.

Варіант 29

1. Показники взаємного впливу в групі, їх взаємозв'язок.
2. Значущість методів статистичної обробки соціально-психологічної інформації.

Варіант 30

1. Проблема психологічних способів впливу в процесі спілкування.
2. Соціально-психологічне знання як засіб розв'язання конфліктних ситуацій.

2 частина

Варіант 1

1. Соціально-психологічні особливості публіки, аудиторії.
2. «Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі – стільки й людини» (О.П. Довженко). Доведіть значення цих висловлювань для системи міжособистісних стосунків людини.
3. Визначте умови саморегуляції поведінки педагога (10–15 пропозицій).

Варіант 2

1. Соціальна психологія і психотехніка.
2. Мешканці ізольованих квартир або окремих кімнат мають нижчі показники задоволення життям і сімейними стосунками, ніж ті, у кого відсутнє власне житло. Вони також визнають високу частоту сімейних конфліктів та вказують, що неспроможні їх попереджати. Якими особливостями спілкування можна пояснити таку ситуацію особистісної взаємодії?
3. Складіть для учнів 8–9-х класів опитувальник (анкету) з 15–20 питань на тему «Соціально-психологічний клімат у класі».

Варіант 3

1. Соціальна психологія педагогічного менеджменту.
2. В оповіданні А.П. Чехова «Товстий і тонкий» розповідається про випадкову зустріч шкільних приятелів. Спочатку вони радо вітають один одного, захоплено згадуючи свої витівки та прізвиська. Але коли розпочали спілкуватися про власні життєві успіхи, то з'ясувалося, що «тонкий» лише колезький асесор, а «товстий» дослужився до «таємного». Поведінка першого після цього несподівано змінилася: він почав виявляти таку шанобливість, що таємного радника аж «знудило». Останній відвернувся від «тонкого», подав на прощання руку, яку той потиснув, здійснюючи неприродні рухи та хихикаючи. З'ясуйте особливості впливу соціальних ролей на поведінку.
3. Складіть для учнів 10–11 класів опитувальник (анкету) з 15–20 питань на тему «Соціально-психологічний клімат у класі».

Варіант 4

1. Соціальна психологія і психологія управління.
2. Розкрийте зміст висловлювання М. Стельмаха: «Життя прожити – не поле перейти». З'ясуйте особливості соціалізації особистості на прикладі літературних героїв (на власний вибір).
3. Складіть для учнів 10–11 класів опитувальник (анкету) з 15–20 питань на тему «Я і група».

Варіант 5

1. Групові норми та нормативна поведінка.
2. Розкрийте зміст висловлювання І. Ньютона: «Якщо я бачив далі за інших, то лише тому, що я стояв на плечах гігантів». З'ясуйте соціально-психологічні причини, які створили вченному як особистості підстави для такого висновку.
3. Складіть для учнів 8–9 класів опитувальник (анкету) з 15–20 питань на тему «Я і група».

Варіант 6

1. Соціально-психологічний аспект статі.
2. Троє хлопців вирішили перепливати річку. Підійшли до берега, і, коли двоє вже зайшли у воду, третій став їх зупиняти та пояснювати, що: їх може зачепити човен; вони невчасно повернуться додому і батьки будуть незадоволені; сьогодні холодна вода тощо. Дайте визначення та обґрунтування психологічного механізму, який проявився в цьому випадку.

3. Запропонуйте вчителю-початківцю комплекс методичних рекомендацій для формування власного авторитету (15–20 пропозицій).

Варіант 7

1. Гендерні аспекти суспільного та індивідуального життя.
2. Щороку до Дня Перемоги над фашистською Німеччиною в засобах масової інформації різко збільшується кількість матеріалів про події Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., часто – раніше невідомих, які здебільшого розповідають про наші воєнні прорахунки і невдачі. Якими можуть бути особливості сприймання в старшокласників таких інформаційних повідомлень?
3. Запропонуйте класному керівнику комплекс методичних рекомендацій для оптимізації процесу спілкування в системі «вчитель – учень»(15–20 пропозицій).

Варіант 8

1. Сім'я як різновид малої соціальної групи.
2. Рекламні ролики на телебаченні в наш час стали звичним явищем. На які соціально-психологічні механізми очікуваного впливу на особистість розраховують їх автори?
3. Запропонуйте класному керівнику комплекс методичних рекомендацій для оптимізації процесу спілкування в системі «учень – учень»(15–20 пропозицій).

Варіант 9

1. Причини конфліктів у педагогічному середовищі.
2. Рекламні ролики на телебаченні стали звичним явищем. Які соціально-психологічні механізми допоможуть захистити особистість від агресивних атак надокучливих пропозицій?
3. Складіть опитувальник для визначення стилю педагогічного спілкування (15–20 пропозицій).

Варіант 10

1. Особливості спілкування в середньому шкільному віці.
2. Низькопробні програми на телебаченні є звичним явищем. Спробуйте назвати їх і аргументуйте свій вибір. Які дезінтеграційні процеси в системі «особистість – група» культивуються цими програмами?
3. Запропонуйте класному керівнику систему заходів, які допоможуть згуртувати клас (15–20 пропозицій).

Варіант 11

1. Особливості спілкування в молодшому шкільному віці.
2. Обґрунтуйте прикладне значення поняття «нова соціально-економічна парадигма» в практиці педагогічної діяльності.
3. Запропонуйте класному керівнику систему рекомендацій з метою розвитку власного авторитету (15–20 пропозицій).

Варіант 12

1. Особливості спілкування старшокласників.
2. У мікрогрупі учнів, яка складається з чотирьох осіб, виник конфлікт. Змодельуйте можливий розвиток подальших подій за конфліктним сценарієм.
3. Запропонуйте педагогу систему заходів, які допоможуть нейтралізувати та усунути в групі плітки, чутки (15–20 пропозицій).

Варіант 13

1. Основні форми духовної діяльності та їх вплив на особистість.
2. Між двома учнями-підлітками, які вважалися друзями, виник конфлікт. Його причина – розголошення таємниці одним з учнів. З'ясуйте можливі передумови цієї конфліктної ситуації та спробуйте запобігти розриву стосунків між дітьми.
3. Систематизуйте типові ознаки, які характеризують педагогічну діяльність як екстремальну (15–20 тез).

Варіант 14

1. Загальні вимоги до методів соціально-психологічного дослідження.
2. Наведіть приклади для характеристики механізмів групової динаміки (розв'язання внутрішніх групових суперечностей, «ідіосинкразичний кредит», психологічний обмін). Можна використати різні докази: власний досвід, знання художньої літератури тощо.
3. Запропонуйте сценарій відвідування сім'ї учня молодшого шкільного віку (у вигляді тез). Тема – «Домашній режим як необхідна умова соціалізації особистості».

Варіант 15

1. Соціометричний підхід у вивченні малих груп (оглядова характеристика).
2. Наведіть приклади для характеристики показників взаємного впливу в групі (соціальна фасилітація, соціальна інгібіція, публічний ефект). Можна використати власний досвід або знання художньої літератури.

3. Складіть для вчителя початкових класів анкету, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу.

Варіант 16

1. Формування дитячої особистості в сім'ї в умовах сучасної соціально-психологічної реальності.
2. Наведіть приклади для характеристики показників взаємного впливу в групі (інтерація, коакційний ефект, публічний ефект).
3. Складіть для вчителя 4–8 класів анкету, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу.

Варіант 17

1. Предмет, проблеми, завдання прикладної соціальної психології.
2. Наведіть приклади для характеристики механізмів взаєморозуміння (новизна об'єкта, стереотипізація, ефект ореолу).
3. Складіть для вчителя 9–11 класів анкету, яка спрямована на виявлення різнопланових лідерів класу.

Варіант 18

1. Особливості прикладних досліджень у соціальній психології.
2. У групі учнів виникає конфлікт. Причина – зневажливе ставлення до хлопчика, який бідно одягається. Змодельуйте дві ситуації можливого розвитку подій (сприятливу і несприятливу) і запропонуйте систему заходів для попередження таких конфліктів (15–20 пропозицій).
3. Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків учнів молодшого шкільного віку (у вигляді тез). Тема – «Особистість та групові норми» (тривалість зборів – до 30 хвилин).

Варіант 19

1. Тренінг міжособистісного спілкування як соціально-психологічне явище. Його призначення.
2. Наведіть приклади для характеристики макрочинників соціального впливу на особистість (за А.В. Мудриком). Спрогнозуйте їх можливі наслідки.
3. Запропонуйте систему заходів для згуртованості групи на основі методів трудового виховання (15–20 пропозицій).

Варіант 20

1. Завдання і перспективи соціальної психології.
2. Наведіть приклади для характеристики мезочинників соціального впливу на особистість (за А.В. Мудриком). Спрогнозуйте їх можливі наслідки.

3. Запропонуйте систему заходів для згуртованості групи на основі методів естетичного виховання (15–20 пропозицій).

Варіант 21

1. Соціально-психологічний зміст групової згуртованості.
2. «Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив!» (Сократ). Обґрунтуйте це висловлювання як одну з передумов професійного самовдосконалення.
3. Запропонуйте систему заходів для згуртованості групи на основі методів морального виховання (15–20 пропозицій).

Варіант 22

1. Концепція колективу А.С. Макаренка і сучасна соціально-психологічна реальність.
2. Наведіть приклади для характеристики стилів учнівського лідерства (за І.П. Волковим).
3. У групах старшокласників досить часто спостерігається стійка тенденція диференціації за інтересами, яка може навіть нейтралізувати всю попередню виховну роботу педагога. Запропонуйте йому як класному керівнику систему заходів з метою попередження дезінтеграційних процесів у групі (15–20 пропозицій).

Варіант 23

1. Учнівський клас як різновид групи.
2. Наведіть приклади для характеристики стилів педагогічного спілкування (авторитарний, демократичний, ліберальний).
3. У групах учнів середнього шкільного віку досить часто спостерігається стійка тенденція статевої диференціації, яка ускладнює роботу педагога з формування колективу. Запропонуйте йому як класному керівнику систему заходів з метою попередження дезінтеграційних процесів у групі (15–20 пропозицій).

Варіант 24

1. Проблема інтерпретації вчителем невербальної поведінки учнів.
2. Змодельуйте розвиток групи (за Л.І. Уманським, А.М. Лутошкіним).
3. Запропонуйте систему заходів для розвитку групових норм (15–20 пропозицій).

Варіант 25

1. Порівняльна характеристика спостереження і експерименту як методів соціально-психологічного дослідження.

2. Наведіть приклади для характеристики показників становища особистості в групі (роль, авторитет, престиж).
3. Запропонуйте педагогу як класному керівнику систему заходів для оптимізації співробітництва з сім'єю (15–20 пропозицій).

Варіант 26

1. Проблема управління педагогічним колективом (характеристика типових дезорганізаційних тенденцій).
2. «Мета – ось що потрібно мати на увазі за будь-яких обставин» (Н. Макіавеллі). Обґрунтуйте значення цього висловлювання для педагога з метою створення ним учнівського колективу.
3. Запропонуйте педагогу систему заходів з метою пропагування в навчально-виховному процесі цінностей особистісно-зорієнтованого виховання (15–20 пропозицій).

Варіант 27

1. Труднощі міжособистісного спілкування (у сім'ї).
2. «Не варіть пісок, сподіваючись зварити кашу» (Чжу Сі). Розкрийте зміст цього висловлювання як один із складників соціально-психологічної основи педагогічної діяльності.
3. Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків учнів середнього шкільного віку (тези). Тема – «Особистість та групові норми» (тривалість зборів – до 35 хвилин).

Варіант 28

1. Кредитно-модульна і традиційна системи навчання на заняттях із соціальної психології (порівняльна характеристика: «за» і «проти»).
2. Наведіть приклади, які ілюструють властивості групи (інтелектуальна, емоційна, вольова комунікативність).
3. Запропонуйте сценарій батьківських зборів для батьків старшокласників (тези). Тема – «Особистість та групові норми» (тривалість зборів – до 45 хвилин).

Варіант 29

1. Зарубіжна соціальна психологія (біхевіоризм, когнітивна психологія) і сучасна соціально-психологічна реальність. Можливості впровадження їх ідей у вітчизняній навчально-виховній ситуації.
2. «Жити – це боротися» (Сенека). Розкрийте зміст цього висловлювання в контексті мети соціалізації особистості.

3. Запропонуйте педагогу систему заходів, які б сприяли адекватному розподілу групових ролей в учнівському класі (15–20 пропозицій).

Варіант 30

1. Зарубіжна соціальна психологія (психоаналіз, гуманістична психологія) і сучасна соціально-психологічна реальність. Можливості впровадження їх ідей у вітчизняній навчально-виховній ситуації.
2. У підлітків типовим явищем є захоплення субкультурою. Визначте можливі напрямки її використання для згуртованості групи з подальшим пропагуванням загальнолюдських цінностей.
3. В учнів молодшого шкільного віку звичним є явище коактивності, яке ускладнює роботу педагога з формування колективу. Запропонуйте йому як вчителю-класоводу систему заходів з метою попередження дезінтеграційних процесів у групі (15–20 пропозицій).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ (Вихідне інформаційне забезпечення)

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 2001.
3. Гермогенова М.Д. Социальная психология. – Якутск, 2001.
4. Дровникова И.Г. Социальная психология и социальная педагогика. – Воронеж, 2001.
5. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1995.
6. Морозов А.В. Социальная психология. – М., 2003.
7. Москаленко В.В. Соціальна психологія. – К., 2005.
8. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – К., 2003.
9. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука. – Л., 1967.
10. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб., 1999.
11. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб., 1999.
12. Савчин М.В. Соціальна психологія. – Дрогобич, 2000.
13. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
14. Социальная психология / Под ред. Е.С. Кузьмина, Б.Е. Семенова. – М., 1979.
15. Социальная психология / Под ред. Т.П. Предвечного, Ю.А. Мерковина. – М., 1975.
16. Швачко О.В. Соціальна психологія. – К., 2002.
17. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д, 1998.
18. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М., 2000.

Додаткова література

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в субкультуре. – Воронеж, 2000.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1991.
3. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие. Социально-психологические проблемы. – М., 1990.

4. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психотерапии. – М., 1995.
5. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. – М., 2001.
6. Алешина Ю.Е. Консультативная беседа: введение в практическую социальную психологию. – М., 1996.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л., 1969.
8. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы. – М., 2002.
9. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М., 1989.
10. Ануфриева Н.М., Зелинская Т.Н., Зелинский Н.Е. и др. Социальная психология. – К., 1997.
11. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология: психологические законы поведения человека в социуме. – СПб., 2002.
12. Бандура А. Теория социального научения. – СПб., 2000.
13. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления. – Х., 1998.
14. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Социальная психология личности. – М., 2001.
15. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. – М., 2001.
16. Белкин П.Г., Емельянова Е.Н., Иванов М.А. Социальная психология научного коллектива. – М., 1987.
17. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. – СПб., 2000.
18. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. – М., 2001.
19. Богомолова Н.Н. Социальная психология телевидения. – М., 1991.
20. Бодалев А.А. Личность общение. Избранные труды. – М., 1983.
21. Большакова А.Н. Социальная психология менеджмента. – Х., 2003.
22. Большой толковый психологический словарь. – М., 2000.
23. Большой толковый социологический словарь (Collins). – Т. 1, 2. – М., 1999.
24. Бондаренко А.Ф. Социальная психология личности. – К., 1991.
25. Вагин И. Психология зла. Практика решения конфликтов. – СПб., 2003.
26. Вацлавик П., Бивин Дж., Джексон Д. Психология межличностных коммуникаций. – СПб., 2000.
27. Ващенко И.В. Общая конфликтология. – Х., 2000.
28. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. – К., 1998.

29. Введение в практическую социальную психологию / Под ред. Ю.М. Жукова, Л.А. Петровской, О.В. Соловьевой. – М., 1996.
30. Вундт В. Проблемы психологии народов // Преступная толпа. – М., 1998. – С. 195–308.
31. Генов Ф. Психология управления. – М., 1982.
32. Гозман Л.Я., Ажгихина Н.И. Психология симпатий. – М., 1988.
33. Головаха Е., Кроник А. Психологическое время личности. – К., 1984.
34. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
35. Головаха Е.И. Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
36. Грехнев В.С. Культура психологического общения. – М., 1990.
37. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб., 2003.
38. Грушин Б.А. Мнения о мире и мир мнений. – М., 1977.
39. Гуменюк О.Є. Психологія впливу. – Тернопіль, 2003.
40. Дилигенский Г.Г. Социально-политическая психология: Учеб. пособ. – М., 1996.
41. Джонсон, Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. – К., 2003.
42. Донченко Е.А. Социетальная психика. – К., 1994.
43. Донцов А.И. Психология коллектива. – М., 1983.
44. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защита. – М., 2000.
45. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность, конфликт, гармония. – К., 1987.
46. Дунець Л.М. Психологія спілкування. – Хмельницький, 2003.
47. Дурманенко Є.А. Конфлікти в педагогічному процесі. – Луцьк, 2004.
48. Душков Б.А. Психосоциология менталитета и нооменталитета. – Екатеринбург, 2002.
49. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М., 1995.
50. Дюркгейм Э. Социология и социальные науки. – СПб., 1911.
51. Еникеев М.И. Общая, социальная и юридическая психология. – СПб., 2003.
52. Залужный А.С. Учение о коллективе. – М. – Л., 1930.
53. Зимбардо Ф., Ляйпше М. Социальное влияние. – СПб., 2000.
54. Злобина Е.Г. Общение как фактор развития личности. – К., 1981.
55. Знаков В.В. Понимание в познании и общении. – М., 1994.
56. Ипатов Э.Ф., Киевская Г.Г., Левковский К.М. Социальная психология. – К., 1991.

57. История педагогики / Под ред. Н.А. Константинова и др. – М., 1982.
58. Каган В.С. Воспитателю о сексологии. – М., 1991.
59. Каган М. Мир общения. – М., 1988.
60. Казмиренко В.П. Социальная психология организаций. – К., 1994.
61. Карамушка Л.М. Психология управління. – К., 2003.
62. Кишкель Е.Н. Управленческая психология. – М., 2002.
63. Киричук О.В. Формування в учнів активної життєвої позиції. – К., 1983.
64. Ковалев А.Г. О социальной психологии // Вестник ЛГУ «Экономика, философия, право». – 1959. – № 11. – С. 70–81.
65. Коллектив и личность / Под ред. К.К. Платонова и др. – М., 1975.
66. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. – Минск, 1976.
67. Кон И.С. Введение в сексологию. – М., 1989.
68. Кон И.С. Социология личности. – М., 1967.
69. Корнев М.Н., Фомічова В.М. Психологія масової поведінки. – К., 2000.
70. Корнелиус Ж., Фэйр М. Выиграть может каждый. Как разрешать конфликты. – М., 1992.
71. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего. – М., 1997.
72. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы. – М., 2001.
73. Крысько В.Г., Деркач А.А. Этнопсихология. Теория и методология: Учеб. пособ. – Ч. 1. – М., 1992.
74. Крысько В.Г. Словарь-справочник по социальной психологии. – СПб., 2003.
75. Кузьмичев В. Организация общественного мнения. – М.-Л., 1929.
76. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб., 2001.
77. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. – М., 1980.
78. Лебон Г. Психология толп. – М., 1998.
79. Левин К. Теория поля в социальных науках. – СПб., 2000.
80. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. – СПб., 2000.
81. Левицкий В.Н. Практические вопросы профессиональной психологии. Психодиагностика и общение. – К., 1991. – Вып. 1.
82. Ложкин Г. В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта. – К., 2000.
83. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1984.

84. Лукашевич Н.П. Социология воспитания. – К., 1996.
85. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / Отв. ред. А.Ф. Кудряшов. – Петрозаводск, 1992.
86. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 2002.
87. Марищук В.А., Блудов Ю.М. и др. Методики психодиагностики в спорте. – М., 1990.
88. Методология и методы социальной психологии / Под ред. Е.В. Шороховой. – М., 1977.
89. Методы социальной психологии / Под ред. Е. Кузьмина, В. Семёнова. – Л., 1975.
90. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. – К., 2000.
91. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. – М., 1996.
92. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л., 1983.
93. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. – М., 1987.
94. Мясищев В.Н. Психология отношений. – М., 1995.
95. Назарбян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. – СПб., 2003.
96. Немов Р.С., Кирпичник А.Г. Путь к коллективу. Книга для учителя о психологии ученического коллектива. – М., 1988.
97. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К., 1991.
98. Ойстер К. Социальная психология группы: эффективная работа с людьми. – СПб., 2004.
99. Олпорт Г. Личность в психологии. – М., 1988.
100. Ольшанский Д.В. Психология масс. – СПб., 2001.
101. Орбан-Лембрик Л.Е. Психология управління. – К., 2003.
102. Организационная психология: Хрестоматия. – СПб., 2000.
103. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. – СПб., 2000.
104. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М., 1979.
105. Парыгин Б.Д. Социально-психологический климат коллектива. Пути и методы изучения. – Л., 1981.
106. Перспективы социальной психологии: Пер. с англ. – М., 2001.
107. Петровская Л.А. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга. – М., 1982.
108. Петровский А.В., Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива. – М., 1978.
109. Пиз А. Язык телодвижений. – Новгород, 1992.

110. Поліщук В.М. Соціометричний метод у соціальній психології. – Глухів, 1996.
111. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М., 1979.
112. Потеряхин А.Л. Психология слухов. – Черновцы, 2000.
113. Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
114. Проблемы социальной психологии и пропаганда. – М., 1971.
115. Психологія життєвої кризи / Відповід. ред. Т.М. Титаренко. – К., 1998.
116. Психология влияния: Хрестоматия. – СПб., 2000.
117. Психология масс: Хрестоматия. – Самара, 1998.
118. Психология толпы / Сост. К. Королев. – М., 2003.
119. Рабочая книга социолога. – М., 1981.
120. Радчук В.М. Психологія конфліктів. – Чернівці, 2004.
121. Райх В. Психология масс и фашизм. – СПб., 1997.
122. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб., 1999.
123. Робер М.А., Тильман Ф. Психология индивида и группы. – М., 1988.
124. Рубанов А.В. Механизмы массового поведения. – Минск, 2000.
125. Русинка І.І. Конфліктологія. – Тернопіль, 2003.
126. Свенцицкий А.Л. Социальная психология управления. – Л., 1986.
127. Семиченко В.А. Психология общения. – К, 1997.
128. Слаквa Д.В. Психология малой группы. – М., 2004.
129. Современная зарубежная социальная психология. Тексты. – М., 1984.
130. Социальная идентификация личности / Под ред. В.А. Ядова. – М., 1993.
131. Сосновский В.А. Лабораторный практикум по общей психологии. – М., 1986.
132. Соціальна психологія / За ред. В.М. Радчук, О.М. Гавалешко. – Чернівці, 2004.
133. Социальная психология в современном мире / Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. – М., 2002.
134. Социальная психология в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб., 2000.
135. Социальная психология. Краткий очерк. – М., 1975.
136. Социальная психология личности. – М., 1979.
137. Социальная психология личности в вопросах и ответах / Под ред. В.А. Лабунской. – М., 2001.
138. Социальная психология / Сост. Е.С. Мичурина. – Кемерово, 2001.

139. Социальная психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1987.
140. Соціально-психологічні проблеми вдосконалення управлінської діяльності / За ред. М. Головатого. – К., 2002.
141. Сочивко Д.В. Психодинамика. – М., 2003.
142. Степанов С.С. Популярная психологическая энциклопедия. – М., 2003.
143. Тард Г. Мнение и толпа // Психология толп. – М., 1998.
144. Теоретическая и прикладная социальная психология. – М., 1988.
145. Томан І. Як удосконалювати самого себе. – К., 1988.
146. Універсальний словник. Енциклопедія. – К., 2003.
147. Филатова О.Г. Социальная психология. – СПб., 2000.
148. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» // Преступная толпа. – М., 1998.
149. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1987.
150. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя. – М., 1991.
151. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1989.
152. Хассен С. Освобождение от психического насилия. – СПб., 2001.
153. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. – М., 1993.
154. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід. – К., 2000.
155. Чалдини Р. Психология влияния. – СПб., 1999.
156. Шапарь В.Б. Методы социальной психологии. – Ростов н/Д, 2003.
157. Шарипов Э.И. Режиссура социальных игр. – М., 2002.
158. Швалб Ю.М., Данчева О.В. Одиночество, социально-психологические проблемы. – К., 1991.
159. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985.
160. Шихирев П.Н. Современная социальная психология США. – М., 1979.
161. Юнг К. Психологические типы. – СПб.; М., 1995.
162. Юнг К. Бог и бессознательное. – М., 1998.
163. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К., 1993.
164. Яценко Т.С. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика. – Хмельницкий, 2002.
165. Экман П. Психология лжи. – СПб., 2003.
166. Эриксон Э. Идентичность, юность, кризис. – М., 1996.

Додатки

Додаток 1

Основні вимоги до побудови анкети

Основний елемент анкети – питання, відповідь на яке дає необхідну інформацію для розв’язання завдань дослідження і яку не можна отримати іншими способами, крім анкетування.

Типи питань:

1. Функціонально-психологічні – призначені для локалізації напруженості на переході від однієї теми до наступної та запобігання виникнення небажаних установок в опитуваних.
2. Питання-фільтри – виявляють ступінь їх доцільності, перевіряючи рівень поінформованості опитуваних: якщо вони мають недостатні уявлення про предмет опитування (або взагалі не мають), то їх думки не враховуються. Наприклад, при визначенні думок про роботу шкільного гуртка слід виявити, наскільки обізнані учні щодо його призначення: «Які гуртки ви відвідуєте?» та ін.
3. Контрольні – призначені для з’ясування достовірності отриманих даних. Визначають якість інформації. Можуть перевіряти відповіді з однієї теми та передбачати питання, відповіді на які попередньо відомі або невідомі. Якщо кількість контрольних питань більше 10, то їх доречно розмістити в шкалу «неправди». Однак здебільшого вони окремої шкали не утворюють, а розташовуються так, щоб між ними не було прямого зв’язку (наприклад – 1, 7, 14, 21 тощо).
4. Релевантні, або проблемні, – призначені для виявлення позицій опитуваних і знаходяться, як правило, в кінці анкети.

Зміст питань:

- 1) про факти;
- 2) про точку зору;
- 3) про знання.

Композиція анкети:

1. Вступна частина – призначена для досягнення максимальної прихильності опитуваних. Її структура:
 - 1) назва організації, яка проводить анкетування;
 - 2) пояснення мети анкети, способів використання отриманих результатів;
 - 3) роз'яснення важливості участі кожного опитуваного в анкетуванні;
 - 4) гарантування анонімності відповідей;
 - 5) демонстрування правил заповнення анкети та умов її повернення.
2. Демографічна частина – призначена для отримання інформації про статус особи.
3. Основна частина – призначена для реалізації мети анкетування і як безпосередній процес роботи визначається системою запитань та відповідей.

Структура анкети залежить від її виду, де відбувається чергування фільтруючих, контрольних, функціонально-психологічних питань, які не обов'язково повинні бути логічно послідовними, оскільки це сприятиме формуванню в учнів установки на мимовільне оцінювальне спотворення навколишньої дійсності.

Правила формулювання питань:

- 1) забезпечення доступного та адекватного сприймання (мовний, концептуальний, семантичний зміст повинні бути зрозумілими опитуваним й відповідати рівню їх знань та освіти);
- 2) створення в опитуваних мотивації до формування адекватної відповіді;
- 3) відсутність установок у дослідника, які впливають на результат опитування;
- 4) створення передумов для проявів позитивної реакції учнів і, як наслідок, виникнення в них бажання відповідати щиро й адекватно;
- 5) послідовність, яка повинна сприяти результативному отриманню необхідної інформації.

Способи перевірки правил побудови анкети:

1. Як створити позитивну мотивацію під час знайомства з аудиторією?
2. Наскільки зрозумілими є для неї питання і варіанти відповідей?
3. Яка ймовірність стереотипних відповідей?
4. Наскільки оптимальною є кількість питань та відповідей на них?

5. Чи викликають питання недовіру або негативні емоції, тобто наскільки вони є тактовними?
6. Чи є емоційно «завантажені» слова у формулюваннях питань і відповідей?
7. Як впливає послідовність питань на зміст відповідей?
8. Наскільки правильно анкета оформлена графічно?
9. Чи вдало розташовані функціонально-психологічні, контрольні, фільтруючі питання?
10. Чи є сформульовані питання лаконічними?

Типові індикатори помилок у побудові анкети:

1. Відсутність чіткості у відповідях. Причина – неоднозначність змісту питань.
2. Недостатнє врахування рівня культури, освіти, професійної спрямованості опитуваних. Причина – відсутність пізнавальної орієнтації в особливостях аудиторії.
3. Переважають відповіді типу «все» або «нічого». Причини – неоднозначність змісту питань, у яких відсутня спрямованість на отримання конкретного результату, некоректність, узагальнені формулювання.
4. Багато недоречних коментарів та зауважень у відповідях. Причини – неоднозначність змісту питань, неякісне проведення інструктажу.
5. Питання без відповідей. Причини – некоректність змісту питань, неякісне проведення інструктажу.
6. Питання, які спонукають до вияву негативних емоцій. Причини – некоректність змісту питань, наявність у них слів, які мають «негативне» емоційне навантаження.

Помилки в побудові анкети призводять до отримання недостовірної інформації. Основним превентивним засобом їх попередження є проведення пробного анкетування.

Значна кількість відповідей «не знаю» або «не зрозуміло» у цілому свідчить про невдалий підбір й формулювання питань, недосконалість її конструкції.

Для учнів молодшого шкільного віку рекомендується скласти анкету в обсязі 7–13 питань, середнього шкільного віку – 13–21, старшокласників – до 30 питань. Порушення цих вимог призводить до перевтоми, а отже, додатково зростає ймовірність отримання недостовірних результатів.

Додаток 2

Соціометричний метод

Загальні відомості. Основним завданням соціометрії є вивчення неофіційної структури соціальної групи та її соціально-психологічних характеристик.

Термін «соціометрія» означає вимірювання міжособистісних стосунків у групі. Родоначальник соціометричного методу – відомий американський психіатр і соціальний психолог Дж. Морено, або Морено Якоб (Джекоб) Леві (1892–1974). Учений не випадково обрав таку назву методу. Вважаючи що процеси взаємодії в малих групах відображають неформальну мікроструктуру суспільства, він доводить: психологічний комфорт особистості залежить від її місця в системі міжособистісних стосунків. Спираючись на досягнення психоаналізу та гештальтпсихології, Дж. Морено дійшов висновку, що всі проблеми суспільних відносин можна розв'язати шляхом просторового переміщення людей і, як наслідок, досягненням такого їх розташування, щоб поруч знаходились індивіди, які симпатизують один одному. У зв'язку з цим він визначає дві підструктури:

- 1) «макро» – просторове місцезнаходження людей в різних сферах суспільної діяльності;
- 2) «мікро» – емоційно-психологічні взаємозв'язки, які зумовлені вродженою підсвідомою силою.

Для досягнення «суспільної гармонії», за Дж. Морено, названі структури необхідно узгодити між собою, щоб люди перебували в них на основі взаємної симпатії. Невідповідність зовнішньої (формальної) і внутрішньої структур групи спричиняє неврози і конфлікти. Для їх виявлення він запропонував використати соціограму і психограму, які згодом набули широкої популярності в соціальній психології (соціально-психологічних тренінгах) та психіатрії.

Отже, сукупність міжособистісних стосунків у групі створює її первинну соціально-психологічну структуру.

В основі соціометричного методу знаходиться питання типу «З ким би ти хотів...?», яке можна віднести до будь-якої сфери людської діяльності. Наприклад: 1. З ким би ти хотів сидіти за одним столом? 2. З ким би ти хотів відпочивати? 3. З ким би ти хотів працювати? І т. ін. Домінуючим критерієм у виборі/невиборі партнера є почуття симпатії або антипатії.

Як правило, у виборі питань простежуються два напрямки – співпраця і відпочинок. Можна уточнити ступінь бажаних виборів та обмежити їх кількість.

Соціометричний метод впроваджувався також у дослідженнях радянських психологів і педагогів (Є.С. Кузьмін, Я.Л. Коломинський, В.А. Ядов, І.П. Волков, О.В. Киричук та ін.). Встановлено, що його доречно застосовувати для діагностики міжособистісних й міжгрупових стосунків з метою їх зміни, поліпшення, удосконалення. Соціометрія допомагає вивчати типологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, а також соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп.

Разом з офіційною (формальною) структурою спілкування, яка відображає реальну, нормативну, обов'язкову сторону людських взаємостосунків у будь-якій соціальній групі, є психологічна структура неофіційного (неформального) порядку, яка формується, як уже зазначалося, на основі почуттів симпатії або антипатії, і залежить від ціннісних орієнтацій членів груп, їх взаємного сприймання і розуміння, взаємооцінок і самооцінок. Як правило, у групі виникає декілька неформальних структур – взаємної підтримки, взаємовпливу, популярності, престижу, лідерства тощо. Вони, у свою чергу, залежать від формальної структури, від способів досягнення мети спільної діяльності її членами, виконання ними правил рольової взаємодії. Соціометрія не тільки виявляє ці впливи, а й зображує внутрішні групові стосунки у вигляді числових величин, графіків, тобто сприяє отриманню комплексної інформації про соціально-психологічний стан групи.

Для соціометрії важливо, щоб будь-яка неформальна структура незалежно від волі дослідника завжди проектувалася на формальну структуру, тобто на систему ділових офіційних стосунків. Метод є досить оперативним, оскільки отримані результати легко піддаються математичній обробці, можуть бути графічно зображеними. Соціометрія повинна використовуватися лише в комплексі з іншими методами соціально-психологічного дослідження, інакше експериментальна інформація буде недостовірною.

Головний недолік соціометричного методу: хоча симпатія чи антипатія є важливими чинниками для розуміння процесів групової диференціації, вони є недостатніми для вивчення різнопланового змісту стосунків у групі.

Соціометрична процедура. Різні способи проведення соціометрії мають спільну схему дій: після постановки завдань дослідження, вибору об'єктів вимірювання формулюються основні гіпотези й положення про можливі критерії спілкування в групі. Для цього ставляться полярні запитання, які характеризують

реальну конкретну ситуацію, наприклад: 1. З ким би ти хотів сидіти за одним столом і чому? 2. З ким би ти не хотів сидіти за одним столом і чому? 3. Як ти гадаєш, хто обрав тебе, відповідаючи на перше питання? 4. Як ти гадаєш, хто обрав тебе, відповідаючи на друге питання?

Проблема проведення дослідження полягає у відсутності анонімності, що певним чином впливає на достовірність результатів, адже вимога (краще прохання) дослідника виявити власні симпатії та антипатії часто викликає протидію в учнів, що виявляється, зокрема, у небажанні окремих з них брати участь у роботі. У зв'язку з цим потрібно скласти таку інструкцію, яка б налаштувала їх на відвертість, наприклад: «Хлопці й дівчата, ваша група створена недавно (давно). За цей час ви познайомилися, але, можливо, як це іноді буває, у ваших стосунках виникли певні труднощі. Нам хочеться врахувати ваші побажання, щоб уникнути різних проблем у спілкуванні і, як наслідок, допомогти вам створити більш згуртовану групу. Для цього ми пропонуємо вам кілька питань, на які просимо відповідати щиро. Нікому, крім мене й вас, ці відповіді не будуть відомими».

Відібрані питання (критерії) заносяться в спеціальну карту або пропонуються усно. Кожен член групи повинен відповідати на них на основі власної симпатії або антипатії до решти учнів. Процес вибору залежить від форми соціометричної процедури.

Непараметрична процедура: учні відповідають на запитання без обмеження кількості виборів ($n - 1$, де n – кількість членів групи). Аналогічним числом ($n - 1$) буде кількість отриманих виборів суб'єктом у групі. Зазначена величина ($n - 1$) є основною кількісною константою соціометричних виборів, однаковою для індивідів, які вибирають, і для тих, кого вибрали.

Основна перевага непараметричної соціометричної процедури – виявляє емоційну експансивність кожного члена групи.

Основний недолік непараметричної соціометричної процедури – висока ймовірність отримання випадкових виборів. Часто буває, що деякі учні відповідають на запитання абияк, наприклад: «Вибираю всіх»; «У мене всі друзі» тощо. Причини такої ситуації є різними: 1) в учнів дійсно могла сформуватися узагальнена аморфна і недиференційована система стосунків з оточенням; 2) вони навмисне дають хибні відповіді, щоб продемонструвати формальну лояльність до оточення тощо.

Параметрична процедура: учням пропонується фіксована кількість виборів («соціометричне обмеження», або «ліміт виборів»).

Таблиця 1. Величини обмеження соціометричних виборів

Кількість членів групи	Соціометричне обмеження (d)	Імовірність випадкового вибору $P(A)$
5–7	1	0,20–0,40
8–11	2	0,25–0,18
12–16	3	0,25–0,19
17–21	4	0,23–0,19
22–26	5	0,22–0,19
27–31	6	0,22–0,19
32–36	7	0,21–0,19

Більшість учених вважає, що введення соціометричного обмеження сприяє надійності соціометричних даних й полегшує статистичну обробку емпіричного матеріалу. Дійсно, учні тоді уважніше відповідають на питання, тобто вибирають тих членів групи, які насправді відповідають їх уявним ролям партнера, лідера тощо. Ліміт виборів значно знижує ймовірність випадкових відповідей і стандартизує умови виборів, що, у свою чергу, сприяє зіставленню отриманого матеріалу.

Основна відмінність параметричної процедури від непараметричної полягає в тому, що соціометрична константа ($n - 1$) зберігається тільки для системи отриманих виборів. Для системи відданих виборів вона вимірюється новою величиною (d), з допомогою якої можна стандартизувати зовнішні умови виборів у групах різної чисельності. Тут необхідно визначати (d) за однаковою для всіх груп імовірністю випадкового вибору:

$$P(A) = \frac{d}{N - 1} \quad (\text{формула Дж. Морено і Е. Дженнігса}),$$

де P – імовірність випадкового вибору (A), а N – кількість членів групи.

Здебільшого величина $P(A)$ знаходиться в межах 0,20–0,30. Підставляючи ці значення у формулу, ми отримуємо потрібне число соціометричних обмежень у групах будь-якої чисельності (табл. 1).

Параметрична процедура також має недоліки:

- 1) виявляються тільки суб'єктивно значущі зв'язки та типові комунікації;
- 2) відсутня достатня інформація про емоційну експансивність членів групи.

Після систематизації отриманих відповідей розпочинається їх математична обробка (таблична, графічна, індексна тощо).

Таблична обробка даних (соціоматриця). Соціоматриця – це таблиця, в яку заносять дані, отримані з допомогою вибраної соціометричної процедури (параметричної або непараметричної), де вибір позначається знаком (+), а невибір – знаком (-). За основу беруть перші два питання соціометричної анкети. Третє і четверте питання мають контрольні функції та доповнюють інформацію, отриману на попередні питання.

Принципи занесення даних у соціоматрицю:

- 1) той, хто вибирає, знаходиться у вертикальному стовпці (j – член як суб'єкт);
- 2) той, кого вибирають, знаходиться в горизонтальному рядку (i – член як об'єкт).

Таблиця 2. Соціоматриця для групи кількістю n -членів

№ пор.	i -члени	j -члени									R_{j+}	R_{j-}	ΣR_j
		1	2	3	4	5	...	n	...	N			
1													
2													
3													
4													
5													
...													
n													
...													
N													
	R_i^+												
	R_i^-												
	ΣR_i												

Індексна обробка даних (соціометричні індекси). Соціометричні індекси – це кількісні показники рівня міжособистісних стосунків у групі, які визначаються на основі даних соціоматриці.

Персональні соціометричні індекси (ПСІ) характеризують індивідуальні соціально-психологічні властивості особистості як члена групи.

Основні ПСІ:

- індекс соціометричного статусу i -члена (або показник неофіційного статусу);

- індекс емоційної експансивності j -члена (або показник потреби в спілкуванні);
- індекс обсягу, інтенсивності, концентрації взаємодії i, j -членів (або показник ієрархічності місця людини в системі міжособистісних стосунків).

Символи i та j позначають одну особу, але як носія різних ролей (i – його вибирають, j – він вибирає, i, j – сумісність ролей).

Індекс соціометричного статусу i -члена визначається за формулою:

$$c_i = \frac{\sum_{i=1}^N (R_i^+ + R_i^-)}{N - 1},$$

де R_i – отримані i -членом вибори (алгебраїчна сума отриманих виборів i -члена), N – кількість членів групи.

Неофіційний статус (C_i) – властивість особистості як елемента соціометричної структури займати певну просторову позицію (локус) та взаємодіяти з іншими елементами соціометричної структури (членами групи). Оскільки особистість по-різному впливає на оточення, то в неї визначають позитивний та негативний статуси.

Математична процедура знаходження чисельника: як сума виборів і невиборів обчислюється за вертикаллю з урахуванням знаку (плюс або мінус).

Індекс емоційної експансивності j -члена визначається за формулою

$$c_j = \frac{\sum_{j=1}^N (R_j^+ + R_j^-)}{N - 1},$$

де R_j – вибори j -члена (чисельник є сумою виборів і невиборів: знаходиться за горизонталлю з урахуванням знаку).

Індекс обсягу, інтенсивності й концентрації взаємодії i, j -членів визначається як алгебраїчна сума C_i та E_j та характеризує рівень стабільності члена групи в системі міжособистісних стосунків.

Групові соціометричні індекси (ГСІ) характеризують соціально-психологічні властивості групи за ступенем взаємодії її членів.

Основні ГСІ:

- емоційна експансивність групи (потреба групи в спілкуванні);
- психологічна взаємність або згуртованість групи (рівень її інтеграції):

Індекс емоційної експансивності групи (потреба групи в спілкуванні) визначається за формулою

$$A_g = \frac{\sum_{j=1}^N (\sum_{j=1}^N R_j^{+,-})}{N},$$

де N – кількість членів групи.

Для зручності підрахунків у знаходженні чисельника іноді користуються алгебраїчною сумою персональних індексів E_j .

Індекс психологічної взаємності або згуртованості групи, визначається за формулою:

$$G_g = \frac{\sum_{ij=1}^N (\sum_{ij=1}^N A_{ij}^+)}{1/2n(n-1)},$$

де A_{ij}^+ – кількість позитивних взаємозв'язків у групі, n – кількість членів групи. Показує рівень згоди групи під час розв'язання поставлених перед нею завдань (І.П. Волков).

Крім того, можна визначити індекс інтеграції групи за формулою

$$I = \frac{i}{k},$$

де k – кількість осіб, які не отримали жодного вибору.

ПСІ та ГСІ виявляють рівень взаємодії людей в системі неофіційних стосунків. Навчальна діяльність є в учнів провідною, і хоча з допомогою тільки успішності не можна простежити особливості взаємодії в системі «учень – педагог», однак цей аспект навчання певною мірою дозволяє отримати інформацію про місце учня в системі офіційних стосунків.

Практика педагогічної діяльності свідчить, що потрібно використовувати оцінки за останній семестр, унаслідок чого можна знайти індекс положення учня в системі неофіційних стосунків за формулою:

$$S_j = \frac{\sum_{j=1}^N 0}{P} - 8, \text{ де } \sum_{j=1}^N 0 - \text{арифметична сума оцінок із предме-}$$

тів, P – кількість предметів.

Таблиця 3. Зведена таблиця результатів соціометричного дослідження

№ пор.	Прізвище, ініціали	1	2	3	4	...	п	...	N	R _j ⁺	R _j ⁻	Псі			Гсі		Оцінка	S	
												Ci	Ej	ij	Ag	Gg			
1.																			
2.																			
3.																			
4.																			
...																			
п																			
...																			
N																			
	R _i ⁺																		
	R _i ⁻																		

Аналогічні соціометричні індекси визначаються за шкалою прийнятності (Н.В. Бахарева), в якій на основі принципу «Цю людину в групі я...» існує п'ять критеріїв:

- 1) виберу обов'язково, без сумнівів (+2);
- 2) просто хочу залишити (+1);
- 3) сприймаю байдуже (0);
- 4) швидше не вибрав би (-1);
- 5) у жодному разі не вибрав би (-2)».

Для зручності можливого зіставлення рівня прийнятності з іншими соціальними характеристиками групи вихідною позицією є не абсолютна величина прийнятності, а її ставлення до найбільш можливої. Як наслідок, показник прийнятності кожним членом групи визначається за формулою:

$$A_p = \frac{P}{2(n-i)},$$

а показник прийнятності групою кожного члена – $A_{gr} = \frac{gr}{2(n-i)},$

де чисельник для A_p визначається за горизонталлю, а A_{gr} – за вертикаллю).

Очевидно, що названі коефіцієнти можна вважати за ПСІ. Вони, імовірно, дають більш точну характеристику місця особистості в системі неофіційних стосунків, оскільки тут використовується кількісна характеристика виборів (невиборів).

Відповідно визначаються індекси, які можна вважати за ГСІ: згуртованість групи (ступінь її єдності) визначається за формулою

$$V = \frac{\sum r^{(+)} - \sum r^{(-)}}{n(n-i)},$$

де $\sum r^{(+)}$ – кількість взаємних негативних виборів (пар), а $\sum r^{(-)}$ – кількість взаємних негативних виборів (пар).

Соціальна експансивність групи як показник динаміки соціального життя групи:

$$\sum_{gr} = \frac{\sum r^{(+)} + \sum r^{(-)}}{n(n-i)}.$$

Індекс групової прийнятності як показник порівняльної характеристики різних груп за ступенем взаємної міжгрупової прийнятності визначається за формулою

$$A = \frac{\sum r^{(+)} + \sum r^{(-)}}{2n(n-i)}.$$

У ці формули підбираються не пари виборів, а арифметична сума показників, отриманих унаслідок застосування шкали Н.В. Бахаревої, тобто сума балів для позитивних пар виборів коливається в межах від 0 до +4, а для негативних пар виборів від 0 до -4.

Ступінь згуртованості групи визначається наближенням індексу до +1 (найвище розрізнення досягається, коли $V = -i'$).

Індекс згуртованості та індекс міжгрупової прийнятності характеризують психологічний клімат групи, тобто її потенційні можливості. Наприклад, у дослідженнях виробничих груп виявляється прямий зв'язок між згуртованістю, високою взаємною прийнятністю та ефективністю діяльності (продуктивність праці, стійкість кадрів тощо).

Індекс соціальної експансивності є доповненням до коефіцієнта міжгрупової прийнятності.

Застосування шкали прийнятності дозволяє уточнити зміст міжособистісних стосунків. Важливо, що тут здійснюється їх діагностика й терапія (Я.Л. Коломинський).

Шкала Н.Б. Бахаревої дає змогу доповнити перше і друге питання соціометричної анкети, а отже, отримати додаткову інформацію про рівень міжособистісних стосунків.

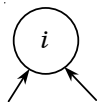
Якщо названі коефіцієнти є результатами обробки інформації, отриманої на перше і друге питання анкети, то відповіді на третє і четверте питання надають змогу виявити ступінь усвідомлення особистістю свого місця в групі. Як наслідок, у соціометричну матрицю разом із реальними результатами заносять очікувані вибори. Тоді кількісним показником ступеня усвідомлення членом групи власного місця в системі міжособистісних стосунків можна вважати величину $k_o = \frac{R_o}{R_x}$, де R_o – кількість очікуваних виборів, а R_x – загальна кількість очікуваних виборів.

Умовно групу поділяють на три підгрупи:

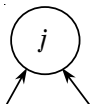
- 1) особи, які отримали кількість виборів, що більша за очікувані ($k_o > i$);
- 2) особи, які отримали очікувану кількість виборів ($k_o = i$);
- 3) особи, які очікували більше виборів, ніж отримали ($k_o < i$).

Отже, неадекватна оцінка особистістю своїх стосунків з членами групи є однією з головних причин її незадоволеності взаєминами, незалежно від того наскільки вона себе переоцінює або недооцінює.

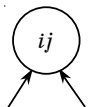
Графічна обробка даних. Здійснюється здебільшого на основі результатів соціоматриці, рідше – з допомогою отриманих індексів. Типовим прикладом тут є соціограма, яка дозволяє здійснити порівняльний аналіз взаємостосунків у просторі через систему спеціальних знаків:

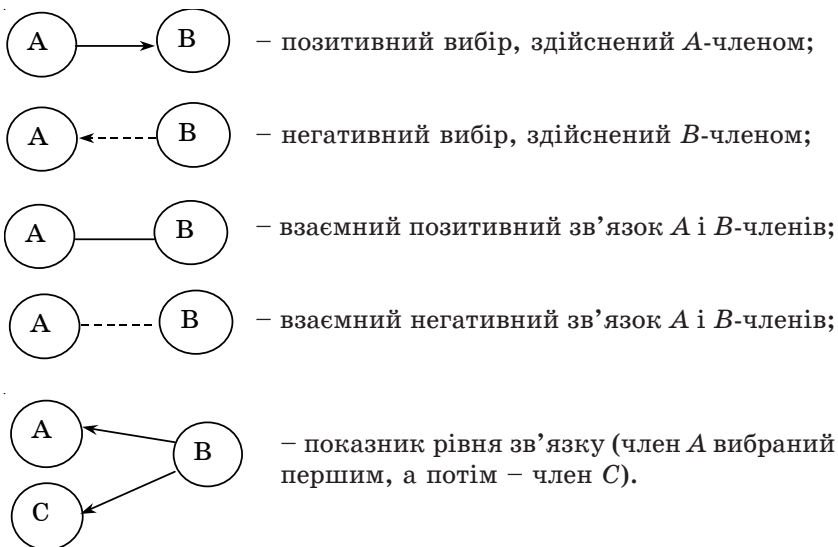
– об'єкти зв'язків у групі (i -члени);

– суб'єкти зв'язків у групі (j -члени);

– суміщення об'єкта та суб'єкта (ij -члени);

Соціограмна техніка є важливим доповненням до табличного й індексного підходів в аналізі соціометричного матеріалу, оскільки дозволяє здійснювати наочну ілюстрацію групових явищ.

Основні різновиди соціограм. Індивідуальні соціограми зображують систему стосунків між членами групи. В основі їх наочної демонстрації використовуються основні способи показу графічних зв'язків.

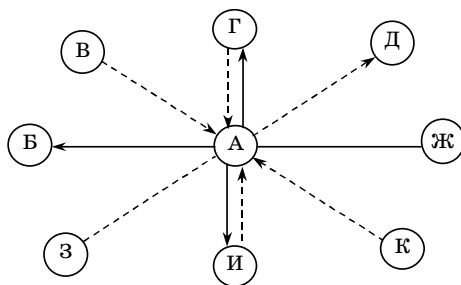

Рис. 1. Соціограма, яка характеризує лідера в системі міжособистісних стосунків

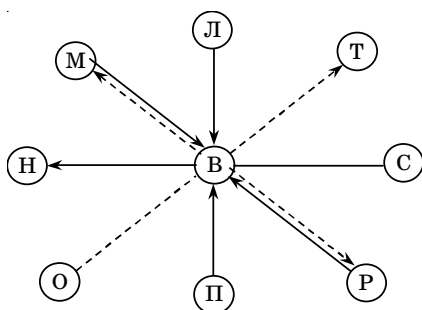

Рис. 2. Соціограма, яка характеризує «ізолюваного» В у системі міжособистісних стосунків у групі

Групові соціограми демонструють особисті взаємостосунки в групі. Є масштабні соціограми, соціограми-мішені (концентричні соціограми), карти-монограми і координатні соціограми.

Масштабні соціограми зображують реальні просторові взаємостосунки з допомогою загальноприйнятих символів (демонстрація спрямованості виборів або невиборів). Основний недолік – відсутність достатньої інтерпретації індексних результатів дослідження.

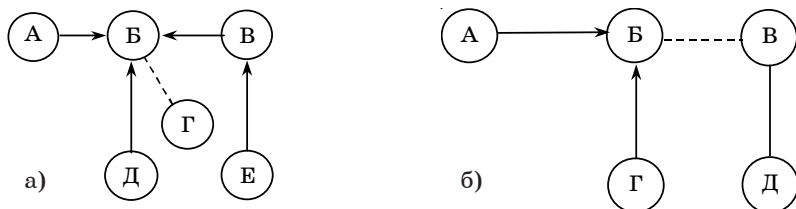

Рис. 3. Розподіл групи на підгрупи за стилем особистих взаємостосунків

Соціограма-мішень – система концентричних кіл, кількість яких або дорівнює максимальній кількості виборів або вони будуються в певній до них пропорції. Наприклад, 1 круг – 4 вибори, тобто особи, які мають найбільше виборів, розташовуються у зовнішніх колах.

Усі члени групи зображені кружками або трикутниками з порядковими номерами дітей згідно з їх записом у класному

журналі (О – дівчинка, Δ – хлопчик) і знаходяться в проміжках між колами відповідно до кількості отриманих виборів. Вертикальними і горизонтальними лініями соціограма поділяється на чотири сектори, кожен з яких має мікрогрупу за певними характеристиками (вік, стать тощо). Іноді поділ на сектори не використовується, що залежить від завдань дослідження.

Умовно до соціограм можна віднести карти-монограми, де зображуються основні взаємостосунки учнів (В.Г. Боброва).

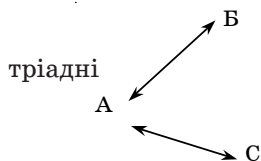
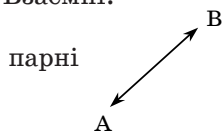
<p>15 1. Гаркун</p>	<p>4. Бузова</p>	<p>7.</p>	<p>10</p>	<p>1у.</p>
<p>4 2. Півчук</p>	<p>5. Горлова</p>	<p>8.</p>	<p>11.</p>	<p>14.</p>
<p>у. Кащук</p>	<p>6. Іванов</p>	<p>9.</p>	<p>12.</p>	<p>15.</p>

Рис. 4. Карта-монограма особистих взаємостосунків учнів у групі

Бувають взаємні (парні й триадні) та односторонні (ізолювані й блукаючі) стосунки, які по-різному характеризують становище особистості в системі групової взаємодії.

Координатні соціограми – це графічні зображення міжособистісних стосунків у групі з допомогою загальноприйнятих

а) Взаємні:

б) Односторонні:

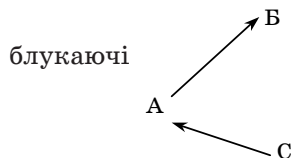
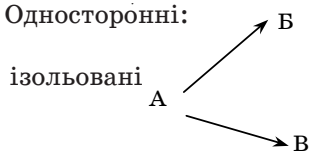

Рис. 5. Типи міжгрупової взаємодії

символів та індексної обробки даних. Як наслідок, вони надають найбільш повну інформацію з усіх попередніх соціограм.

Для побудови координатної соціограми слід визначити, які індекси приймають за X та Y (вихідна позиція – офіційний і неофіційний статуси).

Із соціоматриці видно, що ними є C_i , або $S(x)$, та S , або $C(y)$.

Члени груп розташовуються в шести площинах: А, В, С, Д, К:

- 1) площина А – член групи, користується авторитетом у педагога й ровесників (офіційний і неофіційний лідер класу);
- 2) площина В – член групи користується авторитетом у ровесників, а в педагога – не користується (неофіційний лідер класу);
- 3) площина С – член групи ні в кого не має авторитету;
- 4) площина Д – член групи користується авторитетом у педагога, а в ровесників – не користується (офіційний лідер класу);
- 5) площина К – пасив класу («болото»), який складається з чотирьох мікрогруп: Аа – «мовчазна» підтримка площини А, Вв – «мовчазна» підтримка площини В, Сс – «мовчазна» підтримка площини С, Дд – «мовчазна» підтримка площини Д.

Застосування результатів координатної соціограми надає змогу скоригувати тактику виховного впливу на конкретних осіб, особливо в умовах використання методів заохочення й покарання. Наприклад, педагогу потрібно бути обережним у застосуванні похвали до осіб, які знаходяться в площині Д, оскільки тут існує ймовірність зростання їх відчуженості від решти членів групи, а також у застосуванні покарання до осіб, які знаходяться в площині В, оскільки існує ймовірність їх сприятливого самоствердження у ровесників з одночасним відчуженням у педагога.

Швидкість проведення соціометричного дослідження, доступність його процедури навіть для дітей молодшого шкільного віку сприяє його популярності в практиці повсякденної педагогічної діяльності. Однак отримані результати можуть бути достовірними за одночасного використання інших методів дослідження, зокрема спостереження.

Додаток 3

Парний рейтинг

Метод використовується для з'ясування значущості місця особистості в системі групових міжособистісних стосунків.

Організаційна частина.

Поділ групи на мікрогрупи з 5–8 осіб. Тут слід дотримуватися принципу випадковості (наприклад, за алфавітним списком).

Інструкція. Учні, вам необхідно відповісти на таке питання: «Як ти гадаєш, хто більш значущий у класі – ти чи твої товариші? Порівняння між собою будемо здійснювати в парах з використанням таких варіантів: «2–0»; «0–2»; «1–1». Більший бал отримує той учень, хто приносить більше користі класу, і навпаки. Якщо ви не можете визначитися з відповіддю на поставлене питання, то тоді кожному члену пари ставте «1».

Перший бал отримує той учень, якого порівнюють (за горизонталлю), другий – той, з ким порівнюють (за вертикаллю).

Таблиця 1. Зразок матриць для кожної мікрогрупи

№ пор.	Прізвище, ім'я	1	2	3	4	5	6
1.	Сухов Сергій	х	1	2	2	0	1
2.	Петрук Юлія	1	х	1	0	2	1
3.	Аркін Олег	0	1	х	1	0	1
4.	Мішук Іван	0	2	1	х	1	
5.	Швець Вадим	2	0	2	1	х	2
6	Яремчик Інна	1	1	1	0	0	х

Таблиця 2. Зразок зведеної матриці для кожної мікрогрупи

№ пор.	Прізвище, ім'я	1	2	3	4	5	6	S	P	A	W
1.	Сухов Сергій	х	4	5	4	7	8	6	34	4,9	1,1
2.	Петрук Юлія	5	х	4	6	2	1	6	х	х	х
3.	Аркін Олег	5	6	х	7	1	3	8	х	х	х
4.	Мішук Іван	5	6	6	х	7	6	5	х	х	х
5.	Швець Вадим	6	6	6	6	х	4	8	х	х	х
6.	Яремчик Інна	8	7	5	3	4	х	7	х	х	х

Резюме:

1. Оцінка власної ролі (S) визначається за результатом, який учень поставив у власній матриці (у даному випадку – С. Сухов).
2. Оцінка групи (A) визначається як група сумарних показників інших учнів за формулою $A = P/N$, де P є сумою «показника оцінки власної ролі» (S) та «показників інших учнів» (у даному випадку – п'ять показників), а N – кількість учнів.
3. Відмінність між оцінкою власної ролі та ролями інших учнів визначається за формулою $W = S - A$ ($6 - 4,9 = 1,1$). Рівень адекватності індивідуальної та групової оцінок знаходиться в межах 0,5. Наприклад, показники 4 і 4,5 є адекватними, 4 і 4,6 – неадекватними (оцінка індивідуальної ролі є заниженою/завищеною).

Додаток 4

Орієнтовна схема соціально-психологічної характеристики учнівського класу

1. Віковий та статевий склад групи.
2. Чи є група одним цілим (навести аргументи)? Якщо вона складається з окремих угруповань, то вказати її кількісний і статевий склад. Охарактеризувати взаємини.
3. Системи «група – мікрогрупи», «мікрогрупа – мікрогрупи»: наявність референтних мікрогруп і окремих учнів та їх вплив на стиль міжособистісних стосунків. Наявність у класі мікрогруп, налаштованих проти педагогічних вимог. Чи вирізняється група (мікрогрупа) згуртованістю, взаємодією, взаєморозумінням своїх членів (описати дві-три ситуації). Характеристика групових соціометричних показників (емоційна експансивність, психологічна сумісність).
4. Стосунки в системах «хлопчики – хлопчики», «дівчата – дівчата», «хлопчики – дівчата». Показники взаємин за шкалою: любов, дружба, приязнь, симпатія, байдужість, антипатія, ворожнеча, ненависть. Рівні усвідомлення (раціональний) та переживання (емоціональний) дітьми характеру міжособистісних стосунків. Навести аргументи доказовості своєї пізнавальної позиції. Способи самооцінки в групі (опосередковані, неопосередковані). Уміння знаходити спільні позиції в різних обставинах (прояви доброзичливості, наполегливості, взаємної відповідальності тощо).

5. Наявність дітей, які потребують особливої уваги (зарозумілість, елітаризм, егоїзм, лихослів'я, конфлікти, бійки, бойкот; брехливість, підлабузництво, непослух, жорстокість тощо). Їх вплив на рівень групового соціально-психологічного клімату.
6. Особливості спілкування. Спілкування в групі (класі) і мікрогрупах. Зміст і засоби спілкування. Види спілкування (міжособистісне, особистісно-групове, міжгрупове тощо). Рівні спілкування. Стиль зворотних зв'язків у спілкуванні. Фази комунікативності в групі (взаємоспрямованість, взаємовідображення, взаємоінформування, взаємовідключення). Способи психологічного впливу в процесі спілкування («ефект очікування», ефект ореолу тощо).
7. Особливості групової взаємодії. Загальні властивості групи. Особливості групового та інформаційного тиску. Лідери групи (мікрогрупи). Механізми групового впливу (зараження, навіювання, наслідування, чутки, паніка, плітки, мода тощо). «Ізольовані» в групі. Їх місце в системі міжособистісних стосунків класу, мікрогруп. Рівень розвитку групи (за Л.І. Уманським, А.М. Лутошкіним): номінальна група, асоціація, кооперація, ієрархія, автономія, колектив. Зв'язки в групі (фронтальні, радіальні, ієрархічні, ланцюжкові, кругові, повні). Групові норми та їх функції. Рівень групового тиску на окремих членів групи (мікрогрупи). Особливості функціонування реального та виборного активу. Наявність групових конфліктів (описати дві-три ситуації).
8. Інтереси групи. Ціннісні орієнтації групи (мікрогруп). Критерії організованого учнівського класу.
9. Основні види групової діяльності. Мотиви навчальної та трудової діяльності. Мотиви участі в суспільно-корисній діяльності.
10. Рівень вихованості учнів. Вплив успішності на зміст міжособистісних стосунків.
11. Сім'я і учнівський клас. Показники їх взаємодії.
12. Співробітництво та конкуренція в групі.
13. Особливості стосунків між педагогами та групою (мікрогрупами).
14. Стиль педагогічного керівництва класом. Соціально-психологічна позиція класного керівника.
15. Зв'язок групи з іншими групами.
16. Рекомендації класному керівнику для гуртування учнівської групи (10–15 пропозицій).

Примітки:

1. Загальні вимоги: а) кожен напрямок характеристики повинен супроводжуватися необхідною аргументацією, яка є вичерпною і не викликає додаткових запитань з приводу певних тлумачень; б) свої докази слід ілюструвати прикладами з життя учнівського класу; в) додатками до характеристики є інформаційний матеріал (дитячі відповіді, записи власних спостережень тощо), з допомогою якого вона виконувалася; г) відсутність додатків означає фальсифікацію отриманих даних, а отже, характеристика не може бути зарахованою на позитивну оцінку; д) рекомендації класному керівнику мають бути конкретними, а не декларативними.
2. Основні орієнтири для побудови характеристики: а) застосувати не менше трьох методів соціально-психологічного дослідження, інакше результати, описані в характеристиці, будуть недостовірними; б) мета – проаналізувати систему міжособистісних стосунків для з'ясування перспектив формування колективу (які шанси в класу стати колективом?); вивчити основні проблеми учнівського класу, які перешкоджають йому успішно працювати; скласти програму вдосконалення міжособистісних стосунків у класі.

Додаток 5

Орієнтовна схема соціально-психологічної характеристики учня

1. Загальні відомості про особистість. Прізвище, ім'я дитини. Її вік. Тип сім'ї. Вік батьків, їх фах, освіта. Наявність у сім'ї домашньої бібліотеки, зокрема психолого-педагогічної літератури.
2. Особливості загального розвитку. Типові уявлення про природу суспільних явищ. Поінформованість у певних галузях знань. Основні джерела отримання інформації (школа, сім'я, позашкільні заклади, самоосвіта тощо).
3. Основні мотиви діяльності дитини в системі групової мотивації.
4. Показники становища особистості в системі групової взаємодії. Престиж. Авторитет. Соціально-психологічні установки. Основні ролі. Соціальне очікування.
5. Соціально-психологічні якості особистості (витривалість, здатність до адаптації в певних умовах, зміст працездатності тощо).

6. Самооцінка та її вплив на міжособистісні стосунки. Рівень домагань та його співвідношення з самооцінкою.
7. Особистість і прояви групового тиску. Конформність (неконформність), референтність (нереферентність).
8. Особливості спілкування в групі. Зміст, рівні спілкування.
9. Інтереси, ціннісні орієнтації в системі соціальної спрямованості класу.
10. Ступінь самоконтролю дитини. Рівень її моральної вихованості в системі соціальної спрямованості класу.
11. Вплив соціальних інститутів на становлення дитячої особистості (сім'я, школа, трудова діяльність тощо).
12. Рекомендації класному керівнику.

Примітки:

1. Загальні вимоги: а) кожен напрямок характеристики повинен супроводжуватися необхідною аргументацією, яка є вичерпною і не викликає додаткових запитань з приводу певних тлумачень; б) свої докази слід ілюструвати прикладами з життя учнівського класу; в) додатками до характеристики є інформаційний матеріал (дитячі відповіді, записи власних спостережень тощо), з допомогою якого вона виконувалася; г) відсутність додатків означає фальсифікацію отриманих даних, а отже, виконана робота не може бути зарахованою на позитивну оцінку; д) рекомендації класному керівнику мають бути конкретними, а не декларативними.
2. Основні пошукові орієнтири для побудови характеристики: а) використати не менше трьох різних методів соціально-психологічного дослідження, інакше результати, описані в характеристиці, будуть недостовірними; б) мета – проаналізувати місце особистості в системі групових стосунків для виявлення її перспектив у класі (чи є потенційні шанси в учня стати референтною особистістю?); визначити її позитивні та негативні особистісні якості (терплячість, пунктуальність, вибірковість, прагматизм, недбалість тощо); зіставити їх із симптомокомплексом певного вікового періоду; з'ясувати основні проблеми особистості в класі, які перешкоджають їй успішно працювати; скласти програму вдосконалення стосунків особистості з класом.

Десять заповідей, які сприяють гармонії міжособистісних стосунків (за І. Томаном)

1. *Добре ставлення до людей.*

Чи помічали ви коли-небудь, скільки приємного або неприємного в нашому житті безпосередньо чи опосередковано залежить від стосунків з людьми, які нас оточують? Крім хвороб, каліцтва, смерті, стихійного лиха тощо, більшість подій, які ми сприймаємо як радість або нещастя, беруть свій початок у взаєминах з людьми.

Чи усвідомлювали ви, що наше оточення: природа, місто, будинок, де ми живемо, – щодо людини в принципі ні дружне, ні вороже? Природа і клімат нашої країни помірні й зашкодити людині аж ніяк не можуть. Предмети, що оточують нас, теж абсолютно нейтральні. І, навпаки, людей, з якими ми спілкуємось, аж ніяк не можна назвати щодо нас нейтральними. Щодня, від першої хвилини, як тільки прокинемось, і до останньої, коли лягаємо спати, ми постійно зустрічаємося з ними. Одні з них ставляться до нас з більшою або меншою прихильністю, інші – неприязно. І кожен з нас, неначе радарна установка (звичайно, з тією тільки відмінністю, що на екрані радара з'являються зображення предметів, які наближаються, а на радарі нашої особи – образи інших людей, що протягом усього дня поперемінно вступають з нами в контакти), на кожну зустріч з тією чи іншою людиною реагує по-різному. Цих реакцій величезна кількість, і охоплюють вони широкий діапазон – від надзвичайно позитивних до вкрай негативних. Отже, переважна більшість наших почуттів йде від спілкування з людьми. І в цьому вся річ. Якщо воно так впливає на нас, то зрозуміло, якого великого значення набуває наше вміння поводитися з людьми. Той, хто його опанував, може досягти у своєму житті більших успіхів, ніж той, хто ним не володіє. Тому нашим першорядним завданням має бути ознайомлення з психологічними засадами поведінки людей.

Пообіцяймо собі, що зробимо все, аби наше ставлення до людей було якнайкращим. Коли в нас будуть друзі та знайомі, з якими ми перебуватимемо в добрих стосунках, яких любитимемо і які любитимуть нас, це стане джерелом нашого внутрішнього задоволення, яке також сприятиме створенню нормальної атмосфери і товариських взаємовідносин.

2. *Ставлення до партнера.*

Це важливий життєвий момент. Його навіть можна назвати основним. І все ж багато людей не може, не вмє створити ні

доброго партнерства, ні доброго подружнього життя. Як правило, вони скаржаться, що винний у цьому партнер. Вони не можуть збагнути: щасливе подружнє життя створюється спільними зусиллями.

Мало хто знає, що однією з рис характеру людини, поряд з такими, як витриманість, старанність та інші, є також уміння правильно вибрати партнера для спілкування або товаришування.

3. Сім'я.

У більшості людей з сім'єю пов'язане майже все їхнє життя. Спочатку вони живуть у сім'ї, у якій народилися, потім – у тій, що створили після одруження, а багато хто – і в родині своїх дорослих дітей.

Для багатьох ця друга сім'я стає головним змістом життя. Заради неї вони працюють, їй підпорядковують свої інтереси. І в ній же знаходять велику частку свого щоденного щастя – розуміння, визнання, оцінку, співчуття і спокій. Поводження з членами сім'ї – чи то першої, чи другої, чи навіть третьої – становить лише частину широкого поля людських взаємин. Але це та сфера стосунків, якій слід приділяти особливу увагу. Відчувати опору в родині – означає бути спроможним протистояти багатьом ударам долі.

4. Професія.

Зацікавленість власною спеціальністю має для нашого задоволення життям надзвичайне значення. При цьому байдуже, про яку професію йдеться – радіомеханіка, будівельника, перукарки, ткалі. Щонайменше вісім годин кожного дня, крім вихідних, ми проводимо на роботі. Саме тому величезне значення має, цікавить вона нас чи ні. Хіба можна бути задоволеним життям, якщо тобі не подобається власна професія?

З питанням зацікавленості в роботі безпосередньо пов'язане питання профорієнтації, вибору майбутньої спеціальності. Чим складніша праця, тим тривалішого навчання і підготовки вона вимагає. Той, хто в зрілому віці виявить, що юнацька обмеженість не дозволила йому вчасно збагнути всю важливість освіти, має змогу шляхом заочного навчання підвищувати свій фаховий рівень, ясна річ, пожертвувавши задля цього чимось іншим.

Від нашої професії, від роботи, яку ми виконуємо, значною мірою залежить і наш життєвий рівень. Отже, звідси логічно випливає, що людина, яка прагне жити в достатку, повинна усвідомлювати: для цього їй необхідно здобути кваліфікацію, працювати багато і якісно.

Звичайно, задоволення від роботи зумовлене багатьма обставинами. Адже в нашому ставленні до праці аж ніяк не йдеться лише про підвищення життєвого рівня. Для більшості з нас істотне значення мають також інші речі: визнання нашої роботи, її наслідки, почуття обов'язку, ініціатива, співвідношення інтересу до праці з іншими нашими інтересами тощо.

5. Культура і мистецтво.

Цікавитися мистецтвом і культурою – означає збагачувати своє життя духовно і емоційно. Багато хто з нас робить спробу розширити коло своїх інтересів, але не всі доводять цю справу до кінця. Причина тут не в тому, що не у всіх людей вистачає терпіння й наполегливості поступово переходити від простого до складного, і, крім того, вони не завжди мають доброго радника. Це виглядає так, ніби, наприклад, хтось, вивчаючи іноземну мову чи математику, відкрив підручник на двадцятому уроці та ще здивувався, що нічого не розуміє і що йому нітрохи не цікаво. Не можна скласти правильної думки про річ, якщо взявся її вивчати не з самого початку.

6. Пізнання.

Є люди, пристрасстю яких стало навчання. Вони захоплюються, скажімо, філософією, технікою. Для них немає більшої втіхи, як поринути в читання книжок на улюблену тему. Причому вони, аматори, нерідко своїми знаннями в даній галузі не поступляться перед тими, хто в навчальному закладі спеціально вивчає ці предмети або є вже визнаним фахівцем. Прагнення до знань тісно пов'язане з інтересом до культури й мистецтва, оскільки своїм тяжінням до універсальності забезпечують йому органічний тил. Тим самим урівноважується нахил до вузької спеціалізації, зумовлений орієнтацією на одну якусь галузь знання.

7. Фізичний розвиток.

Тільки той, кому близький спорт, може зрозуміти іншого, хто розповідає, яке то хвилювання і радість спускатися на лижах зі щойно вкритої снігом крутої гори чи скакати галопом на коні наввипередки з вітром... Людина, далека від спорту, втрачає багато радісного і приємного, адже почуття власної сили і фізичної неповноцінності, радість від змагання і перемоги залишають незабутнє враження. Спорт виховує також колективізм, щиросердність, волю і дисципліну; завдяки йому глибшим стає розуміння природи.

8. *Любов до природи.*

Ви читали коли-небудь про японців, які в пору цвітіння дерев виходять цілими сім'ями, щоб помилуватися з розквітлих сакур? Але ж любов до природи може виявлятися набагато різноманітніше: це і туризм, і різні види спорту, і садівництво та городництво, розведення тварин, полювання...

9. *Захоплення й особисті інтереси.*

Чи маєте ви якесь захоплення? Якщо є, напевно, скажете: ви ніколи не гасите зайвого часу і вам не доводиться нудьгувати. Водночас це зближує вас із людьми, які мають такі самі інтереси і з якими ви відразу ж знаходите спільну мову. Разом з ними ви можете зробити багато корисного для інших.

Краще мати кілька інтересів. Тоді, якщо ви з якихось причин не зможете присвятити час одному, у вас у запасі завжди буде інший.

10. *Жити для інших.*

Самотня людина не може бути задоволена життям. Набагато більше задоволення приносить життя, сповнене праці й турбот про когось.

Невдоволення, породжене нудьгою чи відсутністю повнокровного життя, було б набагато меншим, якби ми постійно прагнули жити не тільки для самих себе, а й для інших.

Додаток 7

Негативні звички, які перешкоджають взаєморозумінню людей (за І. Томаном)

Підпирають голову руками; торкаються руками обличчя; покушують олівець або сірник, ходять із сірниками; стукають олівцем по губах; облизують губи; чухають голову, шию; водять пальцями по столу; пригладжують волосся, бороду, вуса; механічно застібають або розстібають гудзики; насуплюються, кусають нігті, губи; жують гумку під час розмови; чистять нігті, чвиркають крізь зуби; постійно поправляють окуляри; притупують ногою, хрускають пальцями; малюють беззмістовні малюнки; нервово складають і рвуть папір; озираються довікола; звертаючись до присутніх, дивляться повз них; дзенькають ключами в кишені; устромляють пальці за жилет або за комір; тримають руки в кишенях; крутять обручку на пальцях; дивляться спідлоба; розмовляють із співрозмовником, не дивлячись на нього; усміхаються так чудернацько, що присутні не можуть збагнути, чи їм усміхаються, чи з них насміхаються.

Наукове видання

Поліщук Валерій Миколайович

Соціальна психологія
(програмні основи, змістові модулі,
інформаційне забезпечення)

Навчально-методичний посібник

Головний редактор В.І. Кочубей
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка Гайдабрус В.Б., А.О. Литвиненко

Підписано до друку 23.06.2017.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура Скулбук. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 13,56. Обл.-вид. арк. 12,4.
Додрук. Замовлення № Д21-11/07

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 65-75-85
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001